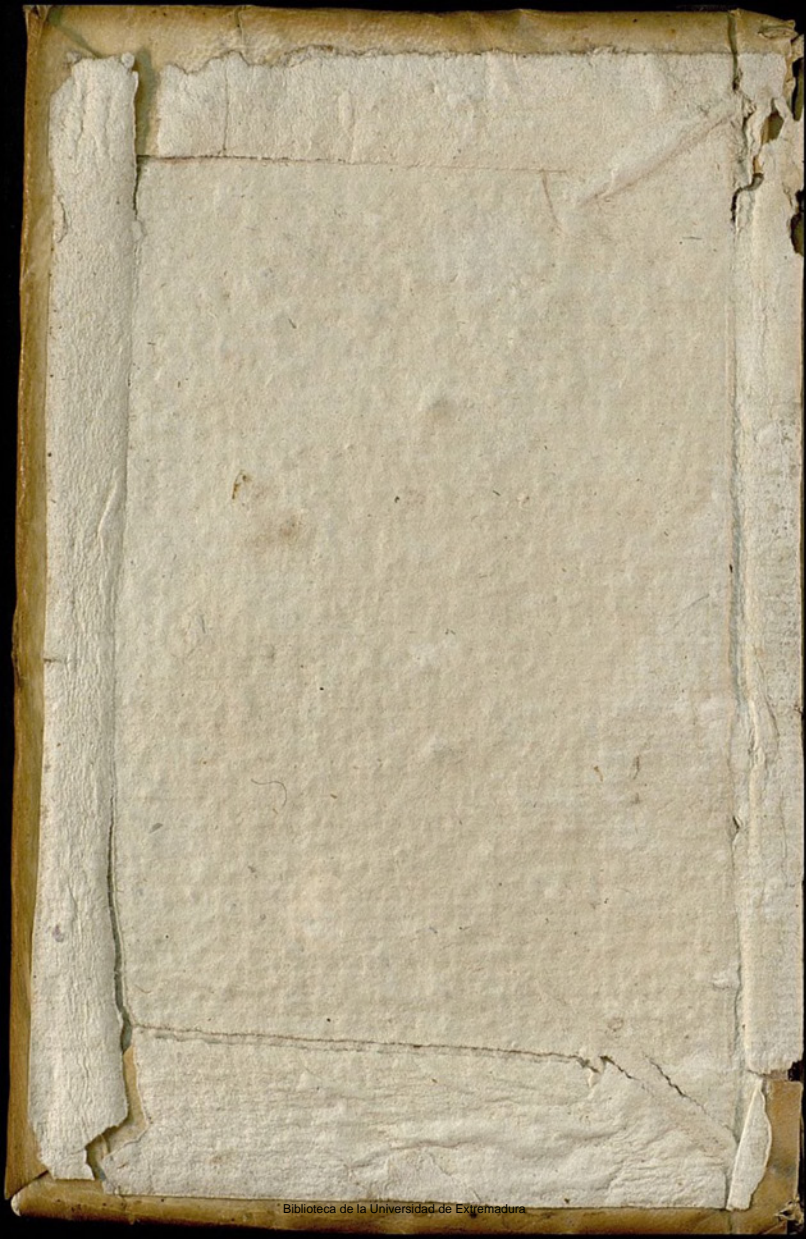

SILVA
DE
Cicero

UNIVERSIDAD DE EXTREMADURA

TS-4056

EN-Ciceron-32
TS-405C

R15086

114369825
114744879

UNIVERSIDAD DE EXTREMADURA.

2 202000 148852

Biblioteca de la Universidad de Extremadura

SILVA SELECTORUM

OPERUM

M. TUL. CICERONIS,

CONTINENS

ORATIONES DUODECIM SELECTAS:
quibus accesserunt Tractatus de Senectute, de
Amicitia, & ejusdem Paradoxa:

VARIA OPUSCULA POETICA, IN GRATIAM
candidatorum Poeseos,

ET COMPENDIUM RHETORICÆ

P. CIPRIANI SOARII.

Mendis expurgata à D. Enrico Cruz Herrera, Philosophiæ,
ac Sacræ Theologiæ in Archigymnasio Ovetensi Auditore,
nunc Professore Humaniorum litterarum.

ANNO MDCCXC.

MATRITI IN TYPOGRAPHIA REGIA.

---

*Expensis Regiæ Societatis Typographorum,
& Bibliopolarum Regni.*

SILVA SELECTORUM

OPUSCULORUM

M. TULLII CICERONIS

OPUSCULORUM

ORATIONES DODECIM SELECTAE
quibus accesserunt tractatus de Senectute, de
Amicitia, & quibusdam Paradoxis.

VARIA OPUSCULA POETICA: IN GRATIAM
candidatuum Poetarum.

ET COMPENDIUM RHETORICAE

P. CETERANI SOLAII.

Placidis expurgata & D. Rancio Cens. M. Tullii, Philosophiae
et Sacrae Theologiae in quibusdam quibusdam Auctoritate
ante hunc auctorem, Hactenus non edita.

ANNO MDCCCLXX.

MADRITUM IN TYPOGRAPHIA REGIA.

Impensis Regiae Societatis Typographicae
& Bibliopolarum Regiae.

INDICULUS

EORUM,

QUÆ IN HOC LIBELLO
continentur.

- M**Arc. Tul. Ciceronis, pro Lege Manilia
ad Populum Oratio, pag. 1.
In Luc. Catilinam in Senatu, pag. 29.
In eundem ad Quirites, pag. 42.
Pro A. Licinio Archia poeta, pag. 55.
Ad Quirites post reditum, pag. 68.
Post reditum in Senatu, pag. 80.
Pro Milone, pag. 98.
Pro M. Marcello, pag. 140.
Pro Q. Ligario, pag. 152.
Pro Rege Dejotaro, pag. 165.
In M. Antonium Philippica I. pag. 181.
In eundem Philippica IX. pag. 196.
M. T. Ciceronis Cato Major, seu de Senec-
tute, pag. 203.
Ejusdem Lælius, vel de amicitia, pag. 237.
Ejusdem Paradoxa, pag. 275.
Ejusdem aliquot Epistolæ Selectæ, pag. 293.
Sidronii Hoschii Lactrymæ Sancti Petri Ele-
giæ XI. pag. 302.

Fa-

Famiani Stradae Facinus Hispani Ducis, pag.
330.

Mathiae Casimiri Sarbivii Ode E rebus hu-
manis excessus, pag. 332.

Joachimi Duniatonii Elegiae, pag. 335.

Ejusdem Epopoeja, pag. 338.

Breve Rhetoricae compendium, pag. 344.

Appendicula, pag. 369.

PRO LEGE MANILIA AD POPOLUM

ORATIO.

QUAMQUAM mihi semper frequens conspectus vester, multo jucundissimus; hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites: tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maximè patuit, non mea me voluntas, sed meæ vitæ rationes ab ineunte ætate susceptæ prohibuerunt. Nam cum antea per ætatem nondum hujus auctoritatem loci contingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria afferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent, & meus labor in privatorum periculis castè, integrèque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consequutus. Nam, cum propter dilationem comitorum ter prætor primis centuriis cunctis renunciatus sum, facile intellexi, Quirites, & quid de me judicaretis,

A

tis,

tis, & quid aliis præscriberetis. Num cum & aucto-
 ritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus man-
 dandum esse voluistis: & ad agendum facultatis tan-
 tum, quantum homini vigilantanti ex forensi usu pro-
 pè quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre: cer-
 tè, & si quid etiam dicendo consequi possum, iis
 ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo
 iudicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in
 primis mihi lætandum jure esse video, quod in hac
 insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa
 talis oblata est, in qua oratio nemini deesse po-
 test. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari,
 eximiaque virtute. Hujus autem orationis difficilius
 est exitum, quam principium invenire. Itaque non
 mihi tam copia quam modus in dicendo quærendus
 est. Atque, ut inde oratio mea proficiscatur, un-
 de hæc omnis causa ducitur, bellum grave, & pe-
 riculosum vestris vectigalibus, atque sociis à duo-
 bus potentissimis regibus infertur, Mithridate, &
 Tigrane: quorum alter relictus, alter lacessitus, oc-
 casionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse
 arbitratur. Equitibus Rom. honestissimis viris affe-
 runtur ex Asia quotidie litteræ, quorum magnæ res
 aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatæ,
 qui ad me pro necessitudine, quæ mihi est cum illo
 ordine, causam reipub. periculaque rerum suarum
 detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est,
 vicos exustos esse complures: regnum Ariobarzanis,
 quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in
 hostium potestate: Lucillum, magnis rebus gestis, ab
 eo bello discedere: huic qui succurrerit, non satis esse
 paratum ad tantum bellum administrandum: unum
 ab omnibus sociis, & civibus ad id bellum imperato-
 rem

rem deposci, atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, præterea neminem. Causa quæ sit, videtis; nunc quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore eligendo esse dicendum. Genus est enim ejusmodi, quod maximè vestros animos excitare, atque inflammare debet: in quo agitur populi Romani gloria, quæ vobis à majoribus, cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est: agitur salus sociorum: atque amicorum, pro qua multa majores vestri magna, & gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Rom. vectigalia, & maxima: quibus amissis, & pacis ornamenta; & subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est & à vobis, & ab imperatoribus reipub. consulendum. Et quoniam semper appetens gloriæ præter cæteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula, Mithridatico bello superiore suscepta, quæ penitus jam insedit, atque inveravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die, tota Asia, tot in civitatibus, uno nuntio, atque una litterarum significatione cives Rom. necandos, trucidandosque denotavit, non modò adhuc pœnam nullam, suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium & vigesimum regnat, & ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit, sed emergere è patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est in Asiæ luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo regno contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriæ, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri, & summi imperatores; sed ita triumpharunt, ut ille pul-

sus, superatusque regnaret. Veruntamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt: venianda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Syllam in Italiam republica, Murenam Sylla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus, non ad oblivionem veteris belli; sed ad comparationem novi contulit, qui posteaquam maximas ædificasset, ornassetque classes, exercitusque permagnos quibuscumque ex gentibus potuisset, comparasset, & se Bosphoranis finitimis suis, bellum inferre simulasset, usque in Hispaniam legatos Ecbatanis missit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut cum duobus in locis disjunctissimis, maximèque diversis, uno consilio, à binis hostium copiis bellum terrâ, marique gereretur vos ancipiti contentione distracti, de imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hispaniæ, quæ multo plus firmitatis, ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio, ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res à L. Lucullo summo viro est administrata, ut in illa illa gestarum rerum magna, atque præclara, non fœlicitati ejus, sed virtuti; hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, & ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra, neque falsa afficta esse videatur. Sed pro vestri imperii dignitate, atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meæ, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis. Majores vestri sæpè, mercatoribus, ac navigatoribus injuriôsè tractatis, bella gesserunt: vos tot civium Rom. millibus, uno nuntio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis?

tis? Legati quod erant appellati superbis, Corinthum patres vestri totius Græciæ lumen extinctum esse voluerunt: vos cum regem inultum esse patimini, qui legatum populi Romani consularem, vinculis, ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Rom. imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Jus legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum populi Rom. omni supplicio interfectum relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere: sic vobis turpissimum sit; illud quo accepistis, tueri & conservare non posse. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno expulsus est Ariobarzanes rex, socius populi Rom. ac que amicus: imminent duo reges toti Asiæ non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis, atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia, atque Græcia vestrum auxilium expectare: propter periculi magnitudinem coguntur: imperatorem à vobis certum deponere, cum præsertim vos alium miseritis, neque audent, neque se id facere summo sine periculo posse, arbitrantur. Vident, & sentiunt hoc idem, quod & vos; unum virum esse, in quo summa sint omnia, & eo propè esse, quo etiam carent ægrius, cujus adventu ipso, atque nomine, tametsi illi ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt, ac retardatos. Hi vos, quoniam liberè, loqui non licet, tacitè rogant, ut se quoque sicut cæterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis, quam ceteros, quod ejusmodi in provinciam homines cum imperio misimus, ut etiam si ab

hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes
 sociorum non multum ab hostili expugnatione differat. Hunc audiebant antea, nunc præsentem vident,
 tanta temperantia, tanta mansuetudine, tantâ humanitate: ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille
 diutissimè commoratur. Quare, si propter socios nulla ipsi injuria lacessiti majores vestri cum Antiocho,
 cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella gesserunt: quanto vos studio convenit injuriis provocatos sociorum salutem unâ cum imperii vestri dignitate defendere? Præsertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur. Nam cæterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus. Asia verò tam opima est & fertilis, ut & ubertate agrorum, & varietate fructuum, & magnitudine pastionis, & multitudine earum rerum, quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si & belli utilitatem, & pacis dignitatem sustinere vultis, non modò à calamitate, sed etiam à metu calamitatis est defendenda. Nam cæteris in rebus, cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur, at in vectigalibus non solùm adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam cum hostium copiæ non longè adsunt, etiam si irruptio facta nulla sit; tamen pecora reliquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit: ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest: quare sæpè totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis, aut eos qui vectigalia vobis pensitant, aut eos qui exercent, atque exigunt, cum duo reges cum maximis

copiis propè adsint : cum una excursio equitatus per brevi tempore totius anni vectigal auferre possit : cum publicani familias maximas , quas in Salinis habent , quas in agris , quas in portubus , atque custodiis , magno periculo se habere arbitrentur. Putatisne vos illis rebus frui posse , nisi eos qui vobis fructuosi sunt , conservaveritis , non solùm (ut antea dixi) calamitate , sed etiam calamitatis formidine liberatos ? Ac ne illud quidem vobis negligendum est , quod mihi ego extremum proposueram , cùm essem de belli genere dicturus , quod ad multorum bona civium Rom. pertinet : quorum vobis pro vestra sapientia , Quirites , habenda est ratio diligenter. Nam & publicani homines ; & honestissimi , & ornatissimi , suas rationes , & copias in illam provinciam contulerunt : quorum ipsorum per se res , & fortunæ curæ vobis esse debent ; etenim si vectigalia nervos esse reipub. semper duximus , eum certe ordinem , qui exercet illa , firmamentum cæterorum ordinum rectè esse dicemus. Deinde cæteris ex ordinibus homines gnavi , & industrii partim in Asia negotiantur , quibus vos absentibus consulere debetis ; partim suas , & suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestræ , magnum eorum civium numerum calamitate prohibere : sapientiæ , videre , multorum civium calamitatem à Rep. sejunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert , vos publicanis amissa vectigalia postea victoria recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem , neque aliis voluntas propter timorem. Deinde quos nos eadem Asia , atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit , id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum , cùm in Asia

res magnas permulti amiserunt, scimus Romæ solutione impedita, fidem concidisse. Non enim possunt tam in civitate multi rem, atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibere rempub. & mihi credite id, quod ipsi videtis. Hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum; quæ Romæ, quæ in foro versatur; implicita est cum illis pecuniis Asiaticis, & cohæret: ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefacta motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit omnino studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium cum Romæ defenduntur. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum: non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maximè laborandum est, ne fortè à vobis, quæ diligentissimè providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum inpetiri laudis, quantum forti viro, & sapientissimo homini, & magno imperatore debeat, dico ejus adventu, maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas, atque instructas esse deletas, urbemque Asiæ clarissimam, nobisque amicissimam Cyzicenorum obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine, & oppugnatam vehementissimè: quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem imperatore classem magnam, & ornatam, quæ ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato repetetur, superatam esse, atque depressam: magnas hostium præterea copias multis præliis esse deletas, patefactumque nostris legionibus esse

Pon-

PRO LEGE MANILIA.

9

Pontum, qui antè Pop. Rom. ex omni aditu clausus es-
 set: Sinopem, atque Amissum, quibus in oppidis erant
 domicilia regis omnibus rebus ornata, atque referta,
 cæterasque urbes Ponti, & Cappadociæ per multas
 unò aditu, atque adventu esse captas: Regem spo-
 liatum regno patrio, atque avito, ad alios se rege,
 atque alias gentes supplicem contulisse: atque hæc
 omnia salvis populi Rom. sociis, atque integris vecti-
 galibus esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis: atque
 ita reputo, ut hoc vos intelligatis; à nullo istorum,
 qui huic obtrebant legi, atque causæ, L. Lucillum
 similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiretur for-
 tassè nunc, quemadmodum, cum hæc ita sint, reliquum
 possit esse magnum bellum. Cognoscite, Quirites: non
 enim sine causa quæri videtur; primum ex suo regno
 sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea
 illa quondam profugisse dicitur: quam prædicant in
 fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens per-
 sequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa,
 mœrorumque patrius celeritatem persequendi retardaret:
 sic Mithridates fugiens maximam vim auri, aq̄e ar-
 genti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas & à
 maioribus acceperat, & ipse bello superiore ex tota
 Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto
 omnem reliquit. Hæc dum nostri colligunt omnia di-
 ligentius, rex ipse è manibus effueit. Ita illum in per-
 sequendi studio mœror, hos læticia retardavit. Hunc
 in illo timore, & fuga Trigranes rex Armenius exce-
 pit, diffidentemque rebus suis confirmavit, & afflictum
 erexit, perditumque recreavit; cujus in regnum pos-
 tea quam L. Lucillus cum exercitu venit, plures
 etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae
 sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas
 nun.

nunquam populus Rom. neque lacessendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis, atque vehemens opinio, quæ per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi, & religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ, atque magnæ, novo quodam terrore, ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, & si urbem ex Tigranis regno ceperat, & præliis usus erat secundis; tamen nimia longinquitate locorum, ac desiderio suorum commovebatur. Hic jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex his locis à militibus nostris reditus magis maturus, quam processus longior quæreretur. Mithridates autem, & suam manum jam confirmarat; & eorum, qui se ex ejus regno collegerant, & magnis adventitiis multorum regum, & nationum copiis juvabatur. Hoc jam ferè sic fieri solere accipimus, ut regum afflictæ fortunæ facilè multorum opes alliciant ad misericordiam, maximèque eorum qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen magnum, & sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potui, quantum incolumis numquam est ausus optare. Nam cùm se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut eam postea quam pulsus erat, terram unquam attingeret; sed in exercitum vestrum clarum, atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites (sicut poetæ solent, qui res Romanas scribunt) sinite hoc loco præterire me nostram calamitatem, quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prælio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi for-

tas-

tasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitate modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confectis erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa prætereo consultò; sed ea vos conjectura perspicitis, quantum illud bellum futurum putetis; quod conjungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integræ gentes, novus Imperator vester accipiat vetere expulso exercitu. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipsum necessarium, magnitudine periculosum: restat, ut de imperatore ad id bellum diligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur. Utinam, Quirices, virorum fortium, atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus, ac tanto bello præficiendum putaretis. Nunc verò cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modò eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superavit: quæ res est, quæ cujusquam animum in hac causa dubium facere possit? ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui è ludo atque pueritiæ disciplina, bello maximo, atque acerrimis hostibus ad patris exercitum, seque in militiæ disciplinam profectus est? qui extrema pueritiæ maximi ipse exercitus imperator? ineunte adolescentia te conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit? plura bella gessit, quam cæteri legerunt? plures provincias confecit, quam alii concupiverunt? cujus

ado-

adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis
 præceptis, sed suis imperiis; non offensionibus belli,
 sed victoriis; non stipendiis, sed triumphis est tra-
 ducta? Quod denique genus belli esse potest, in quo
 illum non exercuerit fortuna Reipublicæ? Civile,
 Africanum, Transalpinum, Hispaniense mixtum ex
 civitatibus, atque ex bellicossimis nationibus, ser-
 vile, navale bellum, varia, & diversa genera, & bel-
 lorum, & hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed
 etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu mi-
 litari positam, quæ hujus viri scientiam fugere possit.
 Jam verò virtuti Cn. Pompeii, quæ potest par oratio
 inveniri? quid est, quòd quisquam aut dignum illo,
 aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit af-
 ferre? Non enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriæ,
 quæ vulgò existimantur, labor in negotiis, fortitudo
 in periculis, industria in agendo, celeritas in confi-
 ciendo, consilium in providendo: quæ tanta sunt
 in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatori-
 bus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt.
 Testis est Italia, quam ille ipse victor, L. Sylla, hu-
 jus virtute, & consilio confessus est, liberatam: tes-
 tis est Sicilia, quam multis undique cinctam pericu-
 lis non terrore belli, sed celeritate consilii explica-
 vit: testis est Africa, quæ magnis oppressa hostium
 copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis
 est Gallia, per quam legionibus nostris, in Hispan-
 nam iter Gallorum internectione patefactum est: tes-
 tis est Hispania, quæ sæpissimè plurimos hostes ab
 hoc superatos, postratosque conspexit: testis est ite-
 rum; & sæpius Italia, quæ cum servili bello tetro
 periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente
 expetivit: quod bellum expectatione Pompeii atte-
 nuat-

nuatum, atque imminutum est: adventu sublatum,
 ac sepultum: testes verò jam omnes oræ, atque om-
 nes exteræ gentes, ac nationes; denique maria omnia
 tum universa, tum in singulis horis omnes sinus,
 atque portus. Quis enim toto mari locus per hos
 annos, aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus
 esset? aut tam fuit abditus, ut lateret? quis navigavit,
 qui non se, aut mortis, aut servitutis periculo com-
 mitteret? cùm aut hyeme, aut referto prædonum
 mari navigaretur. Hoc tantum bellum, tam turpes
 tam vetus, tam latè divisum, atque dispersum, quis
 unquam arbitraretur, aut ab omnibus Imperatori-
 bus uno anno, aut omnibus annis ab uno Imperato-
 re confici posse? Quam provinciam tenuistis à præ-
 donibus liberam per hosce annos? Quod vectigal vo-
 bis tutum fuit? Quem socium defendistis? Cui præ-
 sidio classibus vestris fuistis? Quam multas existima-
 tis insulas esse desertas? Quam multas aut metu relic-
 tas, aut à prædonibus captas urbes esse sociorum? Sed
 quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam,
 fuit proprium populi Rom. longe à domo bellare, &
 propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua
 tecta defendere. Sociis ego vestris mare clausum, per
 hosce annos dicam fuisse, cùm exercitus nostri Brun-
 dusio numquam, nisi summa hyeme, transmiserit.
 Quid, ad nos cùm ab exteris nationibus venirent,
 captos querar, cùm legati pop. Rom. redempti sint?
 Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cùm duo-
 decim secures in prædonum potestatem pervenerint?
 Quid aut Colophonem, aut Samum, nobilissimas
 urbes, innumerabilesque alias captas esse comme-
 morem; cùm vestros portus, atque eos portus, qui-
 bus vitam, & spiritum ducitis, in prædonum fuisse

potestate sciatis? An verò ignoratis portum Cajetæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante prætore à prædonibus esse direptum? Ex Miseno autem ejus ipsius liberos, qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat, à prædonibus esse sublato? Nam quid ego Ostiense incommodum, atque illam labem, atque ignominiam reipub. quærar; cum prope inspectantibus vobis classis ea, cui consul populi Romani præpositus esset, à prædonibus capta atque oppressa est? Proh dii immortales! tantæ unius hominis incredibilis, ac divina virtus. Tam brevi tempore lucem afferre reipub. potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tyberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium prædonum navem esse audiatis? Atque hæc qua celeritate gesta sint, quamquam videtis; tamen à me in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quæstus studio, tam brevi tempore, tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, belli imperus navigavit? qui Siciliam adiit, Africam exploravit, in Sardiniam cum classe venit, nondum tempestivo ad navigandum mari, atque hæc tria frumentaria subsidia reipub. firmissimis præsidiis, classibusque munivit. Inde se cum in Italiam recepisset duabus Hispaniis, & Gallia Cisalpina præsidiis, ac navibus confirmata, missis item in horam Illyrici maris, & in Achajam, omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria maximis classibus, firmissimisque præsidiis adornavit: ipse autem, ut à Brundusio profectus est, unde quinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit, omnes qui ubique prædones fuerunt, partim capti, interfectique sunt,

sunt, partim unius hujus imperio, ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos, deprecatoresque mississent, spem deditiois non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longè latèque dispersum, quo bello omnes gentes, ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hyeme apparavit, ineunte vere suscepit, media æstate confecit. Est hæc divina atque incredibilis virtus imperatoris: quid cæteræ, quas paulò ante commemorare cœperam, quantæ, atque quam multæ sunt? Non enim solùm bellandi virtus in summo, atque perfecto Imperatore quaerenda est, sed multæ sunt artes eximiæ hujus administræ, comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse Imperatores! quanta inde omnibus in rebus temperantia! quanta fide! quanta felicitate! quanto ingenio! quanta humanitate! quæ, breviter, qualia sint in Cn. Pompeio consideremus: summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci, atque intelligi possunt. Quem enim possumus Imperatorem aliquo in numero putare, cujus in exercitu veneant centuriatus, atque venierint? Quid hunc hominem magnum, aut amplum de repub. cogitare, qui pecuniam, ex ærario depromptam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciæ magistratibus dividerit, aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego autem neminem nomino: quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam Imperatorum, quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italia per agros, atque

op-

oppida civium Rom. nostri Imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statueris, quid apud exterarum nationes fieri existimetis: utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere Imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. Hic miramur hunc hominem tantum excellere cæteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modò manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Jam verò quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac litteræ perferuntur: non modò, ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur: hyemis enim, non avaritiæ perferunt maiores nostri in sociorum, atque amicorum tectis esse voluerunt. Age verò, cæteris in rebus qualis sit temperantia, considerate: unde illam tantam celeritatem, & tam incredibilem cursum initum putatis? Non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt: sed hæc res, quæ cæteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam revocavit, non libido ad voluntatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem. Postremo signa, & tabulas, cæteraque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ cæteri tolenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cœlo delapsum intuentur: nunc denique incipiunt credere fuisse homines Romanos

hæc

Hac quondam abſtinentia : quod jam nationibus exteris incredibile , ac falſo memoriae proditum videbatur. Nunc imperii noſtri ſplendor illis gentibus lucet : nunc intelligunt , non ſine cauſa majores ſuos tum , cum hac temperantia magiſtratus habebamus, ſervire popul. Roman. quam imperare aliis maluiſſe. Jam verò ita faciles aditus ad eum privatorum , ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis eſſe dicuntur , ut is , qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis eſſe videatur. Jam quantum conſilio , quantum dicendi gravitate , & copia valeat , in quo ipſo ineſt quædam dignitas imperatoria , vos, Quirites, hoc ipſo in loco sæpè cognoſtis. Fidem verò ejus inter ſocios quantam exiſtimari putatis , quam hoſtes omnium gentium ſanctiſſimam judicant? Humanitate jam tanta eſt , ut difficile dictu ſit , utrum hoſtes magis virtutem ejus pugnantem timuerint , an manſuetudinem victi dilexerint. Et quiſquam dubitabit , quin huic tantum bellum hoc transmittendum ſit, qui ad omnia veſtræ memoriæ bella conficienda, divino quodam conſilio natus eſſe videatur? Et quoniam auctoritas multum in bellis quoque adminiſtrandis , atque imperio militari valet; certe nemini dubium eſt , quin ea in re idem ille imperator plurimum poſſit. Vehementer autem pertinere ad bella ad miniſtranda, quid hoſtes, quid ſocii de imperatoribus veſtris exiſtiment , quis ignorat, cum ſciamus homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant , aut oderint, aut ament, opinione non minus famæ , quam aliqua certa ratione commoveri? Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clariuſ fuit? cujus reſ geſtæ pares? de quo homine vos, id quod maximè facit auctoritatem , tanta & tam præclara judicia feciſtis? An verò ullam uſquam eſſe oram tam deſertam putatis,

quò non illius diei fama pervaserit , cùm universus populus Rom. referto foro , repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest , unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque , ut plura non dicam , neque aliorum exemplis confirmem , quantum hujus auctoritas valeat in bello; ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur ; qui quo die à vobis , maritimo bello præpositus est imperator , tanta repente vilitas annonæ ex summa inopia , & caritate rei frumentariæ consecuta est unius hominis spe , & nomine , quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Jam accepta calamitate ex eo prælio , de quo vox paulò ante invitus admonui ; cum socii pertinuissent ; hostium opes , animique crevissent ; cùm satis firmum præsidium provincia non haberet ; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum ejus temporis discrimen divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Rom. attulisset. Hujus adventus, & Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit, & Tigranem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecit? aut quàm facile imperio, atque exercitu socios, & vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age verò , illa res quantum declarat ejusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem , quod ex locis tam longinquis, tamque diversis , tam brevi tempore omnes unà huic se dediderunt? Quòd Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator , exercitusque esset , ad Cn. Pompeium in ultimas propè terras venerunt , eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? quid? idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pom-

Pom-

Pompeium legatum usque in Hispaniam missit? Eumque Pompeius legatum semper judicavit: ii, quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum, judicare maluerunt. Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis, magnisque vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exterarum nationum valituram esse existimetis. Reliquum est, ut de felicitate, (quam præstare de se ipso nemo potest, meminisse, & commemorare de altero possumus) sicut æquum est homini, de potestate deorum, timidè, & pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, & cæteris magnis imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sæpius imperia, mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profectò quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem, & gloriam, & ad res magnas benè gerendas divinitus adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut præterita meminisse, reliqua sperare videamur: ne aut invisæ diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi, militiæque, terra, marique, quantaque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modò cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti, tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissimè dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui à diis immortalibus tot, & tantas res tacitus auderet optare, quot, & quanta dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium, ac perpetuum sit, Quirites,

cum communis salutis , atque imperii , tum ipsius hominis causâ (sicuti facitis) velle , & optare debetis. Quare , cum & bellum ita necessarium sit , ut negligi non possit : ita magnum , ut accuratissimè sit administrandum : & cum ei imperatorem præficere possitis , in quo sit eximia belli scientia , singularis virtus , clarissima auctoritas , egregia fortuna : dubitabitis, Quirites , quin hoc tantum boni , quod vobis à diis immortalibus oblatum , & datum est , in reipub. conservandam , atque amplificandam conferatis ? Quod si Romæ Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore ; tamen ad tantum bellum is erat deligendus , atque mittendus. Nunc cum ad cæteras summas utilitates hæc quoque opportunitas adiungatur , ut in iis ipsis locis adsit , ut habeat exercitum , ut ab iis , qui habent , accipere statim possit : quid expectamus ? aut cur non , ducibus diis immortalibus , eidem ; cui cætera summa cum salute , reip. commissa sunt , hoc quoque bellum regium committimus ? At enim vir amantissimus reipub. & vestris beneficiis amplissimis affectus , Q. Cat. itemque summis ornamentis honoris , fortunæ , virtutis , ingenii præditus. Q. Hortensius , ab hac ratione dissentiunt : quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse , & valere oportere confiteor ; sed in hac causa , tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum , & clarissimorum , tamen omissis auctoritatibus , ipsa re , & ratione exquirere possumus veritatem : atque hoc facilius , quòd ea omnia , quæ adhuc à me dicta sunt , iidem isti vera esse concedunt , & necessarium bellum esse , & magnum , & in uno Cn. Pomp. summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius ? si uni omnia tribuenda sunt , unum dignissimum esse Pomp. sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit jam ista oratio , re multo magis , quam

ver-

verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensî, multa pro tua summa copia, ac singulari facultate dicendi, & in senatu contra virum fortem A. Gabinium graviter, ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra prædones constituendo legem promulgasset: & ex hoc ipso loco permulta idem contra legem verba fecisti. Quid? tum per deos immortales! si plus apud populum Rom. auctoritas tua, quàm ipsius populi Romani salus, & vera causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terrarum imperium teneremus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum pop. Rom. legati, prætores, quæstoresque capiebantur? cum ex omnibus provinciis com meatu, & privato, & publico prohibebamur? cum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem maritimam, neque publicam jam obire possemus? Quæ civitas antea unquam fuit, non dico Atheniensium, quæ satis latè quondam mare tenuisse dicitur: non Carthaginensium, qui permultum classe, maritimisque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis, & gloria remansit: quæ civitas unquam antea tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ non portus suos, & agros, & aliquam partem regionis, atque oræ maritimæ per se ipsa defenderet? At hercle, aliquot annos continuos ante legem Gabiniam, ille pop. Rom. cujus usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magnâ, ac multo maximâ parte non modo utilitatis, sed dignitatis, atque imperii caruit. Nos, quorum majores Antiochum regem classe, Persemque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginenses homines in maritimis rebus exercitissimos, paratissimosque vicerunt; ii nullo in loco jam prædonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Ita-

liam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos præstare poteramus: tum cum insula Delos, tam procul à nobis in Ægeo mari posita, quò omnes undique cum mercibus, atque oneribus comeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat: iidem non modo provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac portibus nostris, sed etiam Apiâ jam viâ carebamus: & his temporibus non pudebat magistratus populi Rom. in hunc ipsum locum ascendere, cum eum vobis majores vestri exuviis nauticiis, & classium spoliis ornatum reliquissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Rom. & cæteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quæ sentiebatis; sed tamen in salute communi idem pop. Rom. dolori suo maluit, quàm auctoritate vestræ obtemperare. Ita una lex, unus vir, unus annus, non modo nos illâ miserâ, ac turpitudine liberavit; sed etiam effecit, ut aliquando verè videremur omnibus gentibus, ac nationibus, terrâ marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur obrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, an ne Pompeio, an utrique? id quod es verius, ne legaretur A. Gabinus Cn. Pompeio expetenti, ac postulanti? Utrum ille, qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit idoneus non est, qui impetret, cum cæteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint? an ipse, cujus lege salus, ac dignitas popul. Rom. atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriæ ejus imperatoris, atque ejus exercitûs, qui consilio ipsius, atque periculo est constitutus? An C. Falcidius, Q. Metellus. Q. Cælius Latiniensis, C. Lentullus, quos omnes honoris causa nomino, cum tribuni plebis fuerint, anno proximo

le-

Legati esse potuerunt : in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes , qui in hoc bello , quod lege Gabiniâ geritur , in hoc imperatore , atque exercitu , quem per se ipse constituit , etiam præcipuo jure esse deberet ? De quo legando spero consules ad senatum relatueros. Qui si dubitabunt , aut gravabuntur : ego me profiteor relaturum : neque me impediēt cuiusquam , Quirites , inimicum edictum , quod minus fretus vobis , vestrum jus , beneficiumque defendam : neque præter intercessionem : quidquam audiam ; de qua (ut arbitror) isti ipsi qui minantur , etiam atque etiam , qui id liceat , considerabunt. Mea quidem sententia , Quirites , unus A. Gabinius belli maritimi , rerumque gestarum auctor , comes Cn. Pompeio adscribitur : propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit ; alter delatum , susceptumque confecit. Reliquum est , ut de Q. Catuli auctoritate , & sententia dicendum esse videatur : qui cum ex vobis quæreret , si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis , si quid de eo factum esset , in quo spem essetis habituri : cepit magnum suæ virtutis fructum , ac dignitatis , cum omnes propè una voce in eo ipso vos spem habituros esse dixistis. Etenim talis est vir , ut nulla res tanta sit , ac tam difficilis , quam ille non , & consilio regere , & integritate tueri , & virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissimè dissentio , quod , quo minus certa est hominum , ac minus diuturna vita , hoc magis respub. dum per deos immortales licet , frui debet summi hominis vita , atque virtute. At enim nihil novi fiat contra exempla atque instituta majorum. Non dico hoc loco , majores , nostros semper in pace consuetudini , in bello utilitati paruisse : semper ad novos casus temporum , novorum consiliorum rationes accommodasse : non dicam , duo

bella maxima, Punicum, & Hispaniensi ab uno imperatore esse confecta: duas urbes potentissimas, quæ huic imperio maximè minabantur, Carthaginem, atque Numantiam ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis, patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur: ut idem cum Jugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum administraret. In ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Qu. Catulus, quam multa sint nova, summa Catuli voluntate constituta, recordamini. Quid enim tam novum, quam adolescentulum privatam exercitum difficili reipub. tempore conficere? confecit. Huic præesse? præfuit. Rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam præter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cujus à senatorio gradu ætas longe abesset, imperium, atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid verò tam inauditum, quàm equitem Rom. triumphare? at eam quoque rem populus Rom. non modò vidit, sed etiam studio omni visendam putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, cum duo consules clarissimi, fortissimique essent, eques Rom. ad bellum maximum, formidolosissimumque pro consule mitteretur: missus est. Quo quidem tempore, cum esset non nemo in senatu, qui diceret: Non oportere mitti hominem privatam pro consule: L. Philippus dixisse dicitur: Non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere. Tanta in eo reipubl. bene gerendæ spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quàm ut ex

se-

senatus consulto legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? Quid tam incredibile, quam ut iterum eques Rom. ex S. C. triumpharet? Quæ in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quàm hæc, quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta, ac tam nova profecta sunt in eundem hominem à Q. Catulo, atque à cæterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate. Quare videant, ne sit periniquum, & non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate à vobis comprobata semper esse; vestrum ab illis de eodem homine iudicium, populique Rom. auctoritatem improbari: præsertim cum jam suo jure populus Rom. in hoc homine suam auctoritatem, vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere: propterea quod, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temere fecistis, & reipubl. parum consulistis: rectè isti studia vestra suis consiliis regere conantur. Sin autem vos plus tum in republ. vidistis: vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes, & sibi, & cæteris populi Rom. universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico, & regio, non solum militaris illa virtus, quæ est in Cn. Pompeio singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ, & magnæ requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum nationum ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud, quam de hoste, ac de laude cogitet. Deinde etiam si quis sunt pudore, ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales, propter multitudinem cupido-

dorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exterarum nationes, propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio missimus, injurias, ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris, nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam: ac munitam fuisse? Urbes jam locupletes, ac copiosæ requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter hæc coram cum Q. Catulo, & Q. Hortensio disputarem, summis, & clarissimis viris. Noverunt enim sociorum vulnera: vident eorum calamitates: querimônias audiunt: pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione, contra socios, atque amicos? quæ civitas est in Asia, quæ non modò imperatoris, aut legati, sed unius tribuni militum animos, ac spiritus capere possit? Quare, etiam si quem habetis, qui collatis signis exercitus regios superare posse videatur: tamen nisi erit idem, qui à pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus, ac liberis, quid ab ornamentis fanorum, atque oppidorum, qui ab auro, gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit; non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum, regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? Ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriâ, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim populus Romanus non locupletari quotannis pecunia publica, præter paucos; neque nos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut detrimentis accipiendis, majore affici turpitudine videremur. Nunc qua cupiditate homines in provincias, quibus

jac-

jacturâs, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? quasi verò Cn. Pompeium non cum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis; est vobis auctor vir bellorum omnium, maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius: cujus tantæ res gestæ terrâ, marique extiterunt, ut cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat. Est C. Curio summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio, & prudentia præditus. Est Cn. Lentulus, in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis. Est C. Cassius integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, num horum auctoritatibus illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur. Quæ cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam, & legem, & voluntatem, & sententiam laudo, vehementissimèque comprobo: deinde te hortor, ut, auctore populo Rom., maneas in sententia, neve cujusquam vim, aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi, perseverantiæque arbitror: deinde cum tantam multitudinem, cum tanto studio adesse videamus, quantum nunc iterum in eodem homine præficiendo videmus, quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hac potestate prætoris quidquid auctoritate, fide, constantia possum; id omne ad hanc rem conficiendam tibi, & populo Rom.

pol-

polliceor, & defero. Testorque omnes deos, & eos maximè, qui huic loco, temploque præsent, qui omnium mentes eorum, qui ad rempubl. adeunt, maximè perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cujusquam amplitudine, aut præsidia periculis, aut adjuncta honoribus quæram: propterea quod pericula facilè, ut hominem præstare, oportet, innocentia tecti pellemus: honorem autem, neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eâdem nostrâ illâ laboriosissima ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem, quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipubl. causa suscepisse confirmo: tantumque abest ut aliquam bonam gratiam mihi quæsisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas, intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles, suscepisse. Sed ego me hoc honore præditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, & reipublicæ dignitatem, & salutem provinciarum, atque sociorum, meis omnibus commodis, & rationibus præferre oportere.

IN L. CATILINAM,

IN SENATU

ORATIO I.

QUousque tandem abutêre, Catilina, patientiâ nostrâ? quandiù etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrænata jactabit audacia: Nihilne te nocturnum præsidium Palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientiâ teneri conjurationem tuam non vides? Quid proximâ, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora, ò mores! Senatus hæc intelligit; consul videt; hic tamen vivit. Vivit? Imò vero etiam in senatum venit: fit publici consilii particeps: notat, & designat oculis ad cædem unumquemque nostrum. Nos autem viri fortes satisfacere reipubl. videmur, si istius furorem, ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci jussu consulis, jam pridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An verò vir amplissimus P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum mediocriter labefactantem statum reipublicæ privatus interfecit: Catilinam verò, orbem terræ cæde, atque incendiis vastare cupientem, nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua prætereo, quod Q. Servilius Ahala Sp. Melium, novis rebus studen-

dentem manu suâ occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republ. virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quàm acerbissimum hostem coererent. Habemus enim senatusconsultum in te, Catilina, vehemens, & grave: non deest reipubl. consilium, neque auctoritas hujus ordinis, nos, nos, dico aperte, consules desumus. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid respubl. detrimenti caperet. Nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspensiones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario, & L. Valerio consulibus permessa est respublic.: num unum diem postea L. Saturninum, tribunum plebis, & C. Servilium prætorem, mos à reipubl. pœna remorata est? At nos vicesimum jam diem patimur habescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim hujusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tanquam in vagina reconditum: quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, & vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, P. C. me esse clementem: cupio in tantis reipubl. periculis non dissolutum videri, sed jam me ipsum inertiam; nequitiamque condemno. Castra sunt in Italia contra Rempub. in Etruriæ faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium, intra mœnia, atque adeò in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie pernitem Reipubl. molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero: credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni seriùs à me, quam quisquam crude-

delius factum esse dicat. Verùm ego hoc, quod jam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor, ut faciam. Tum denique interficiam te, cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quandiù quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: & vives ita, ut nunc vivis, multis meis, & firmis præsiidiis obsessus, ne commovere te contra Rempub. possis. Multorum te etiam oculi, & aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur, atque custodient. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius expectes, se neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem conjurationis tuæ potest? Si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta jam istam mentem: mihi crede: obliviscere cædis, atque incendiiorum. Tenêris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia: quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministine me ante diem XII. Kalend. Novembris dicere in senatu, fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem IV. Kalend. Novembris, C. Mallium, audaciæ satellitem, atque administrum tuæ? Nunc me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, cædem te optimatum contulisse in ante diem V. Kalend. Novembris, tum, cum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num inficiari potes, te illo ipso die meis præsiidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra Remp. non potuisse? cum tu discessu cæterorum, nostrâ tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse dicebas? Quidè
cum

cum te Præneste Kal. ipsis Nov. occupaturum nocturno impetu esse confideres: sensistine illam coloniam meo jussu, meis præsiidiis, custodiis, vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod non modò non audiam, sed etiam non videam, planèque sentiam. Recognosce tandem mecum illam superiorem noctem. Jam intelliges multò me vigilare acriùs ad salutem, quàm te ad perniciem Reip. Dico, te priori nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Leccæ domum: convenisse eodem cum plures ejusdem amentia, scelerisque socios. Num negare audes? quid taces? convincam, si negas. Video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum unâ fuere. O dii immortales! ubinam gentium sumus? quam remp. habemus? in qua urbe vivimus? Hic, hic sunt, in nostro numero, P. C. in hoc orbis terræ sanctissimo, gravissimoque consilio, qui de meo, nostrumque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeò orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, & de rep. sententiam rogo: & quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam illa nocte, Catilina: distribuisti partes Italia: statuisti quò quemque proficisci placeret: delegisti quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti, te ipsum jam esse exiturum: dixisti paululum tibi esse etiam tum moræ, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent, & sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfekturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso, comperi: domum meam majoribus præsiidiis munivi, atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos

ego

ego jam multis, ac summis viris ad me id temporis venturos esse prædixeram. Quæ cum ita sint, Catilina, perge, quò cœpisti; egredere aliquando ex urbe; patent portæ: proficiscere: nimum divitem imperatorem illa tua Malliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos: si minus, quam plurimos. Purga urbem. Magno me metu liberabis, dummodo inter me, atque te murus intersit. Nobiscum versari jam diutius non potes, non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipse Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis quòd hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam Reipubl. pestem toties jam effugimus. Non est sapius in uno homine salus summa periclitanda Reipubl. Quandiu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privatâ diligentia defendi. Cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo, & competitores interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio, & copiis, nullo tumultu publicè concitato. Denique quotiescumque me petisti, per me tibi obstici: quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate Reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam apertè Rempubl. universam petis. Tempa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium, & vastitatem vocas. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii, disciplinæque majorum proprium est, facere nondum audeo: faciam id, quod est ad severitatem lenius, ad comunem salutem utilius. Nam, si te interfici jussero, residebit in Republic. reliqua conjuratorum manus. Sin tu (quod te jam dudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum

comitum magna, & pernitiōsa sentina Reipubl. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere, quod jam tua sponte faciebas? Exire ex urbe consul hostem jubet. Interrogas me, num in exilium? non jubeo; sed, si me consulis, suadeo. Quid enim, Catilina, est, quod te jam in hac urbe delectare possit, in qua nemo est extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat: nemo, qui te non oderit? Quæ nota domesticæ turpitudinis non inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ? quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus unquam tuis, quod flagitium à toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam, ferrum, aut ad libidinem, facem prætulisti? Quid veró? nuper, cum morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuam fecisses; nonne etiam alio incredibile scelere hoc scelus cumulasti? Quod ego prætermitto, & facile patior sileri, ne in hac civitate, tanti facinoris immanitas aut extitisse, aut non vindicata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis idibus senties. Ad illa venio, quæ non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem, ac turpitudinem, sed ad summam Reipublicæ, atque ad omnium nostram vitam, salutemque pertinent. Potestne tibi hujus vitæ lux, Catilina, aut hujus cœli spiritus esse jucundus, cum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te pridie Kalend. Jan. Lepido, & Tullo consulibus, stetisse in comitio cum telo? manum, consulum, & principum civitatis interficiendorum causâ, paravisse? sceleri, ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam pop. Romani

obs-

obstitisse ? Ac jam illa omitto ; neque enim sunt aut obscura , aut non multo postea commissa. Quoties tu me designatum , quoties consulem interficere conatus es ? Quot ego tuas petitiones ita conjectas , ut vitari posse non viderentur , parva quadam declinatione , & , ut ajunt , corpore effugi ? Nihil agis , nihil assequeris , nihil moliris , quod mihi latere valeat in tempore : neque tamen conari , ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus ? Quoties verò excidit casu aliquo , & elapsa est ? Tamen ea carere diutius non potes : quæ quidem quibus abs te initiata sacris , ac devota sit , nescio ; quòd eam necesse putas consulis in corpore defigere. Nunc verò , quæ tua est ista vita ? sic enim jam tecum loquar , non ut odio permotus esse videar , quod debeo ; sed ut misericordia , quæ tibi nulla debetur. Venisti paulo ante senatum. Quis te ex hac tanta frequentia , ex tot tuis amicis , ac necessariis salutavit ? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini , vocis expectas contumeliam , cum sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus. Quid , quòd adventu tuo ista subsellia vacua facta sunt ? quòd omnes consulares , qui tibi persæpe ad eadem constituti fuerunt , simulatque assedisti , partem istam subselliorum nudam , atque inanem reliquerunt ? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas ? Servi mehercle mei si me isto pacto metuerent , ut te metuunt omnes cives tui , domum meam relinquendam putarem : tu tibi urbem non arbitraris , & si me meis civibus injuria suspectum tam graviter , atque offensum viderem : carere me aspectu civium , quam infestis oculis omnium conspici malletm. Tu cum conscientiam scelerum tuorum agnoscam odium omnium justum , & jam tibi diu debitum , dubitas , quorum mentes , sensusque vulneras , eo-

rum aspectum, præsentiamque vitare? Si te parentes timerent, atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses: opinor, ab eorum oculis aliquò concederes. Nunc te patria, quæ communis est omnium nostrum parens, odit, ac metuit: & jamdiu de te nihil judicat, nisi de parricidio suo cogitare. Hujus ut neque auctoritatem verebere, neque judicium sequere, neque vim pertimesces? Quæ tecum, Catilina, sic agit, & quodam modo tacita loquitur: nullum jam tot annos facinus extitit, nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio, direptioque sociorum, impunita fuit, ac libera: tu non solum ad negligendas leges, ac quæstiones, verum etiam ad evertendas, perfrigendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli. Nunc verò me totum esse in metu propter te unum; quidquid increpauerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod à tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si verus, ne opprimar; si falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit. Quid? quod tu te ipse in custodiam dedisti? Quid? quòd vitandæ suspicionis causâ, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? à quo non receptus, etiam ad me venire usus est: ut domi meæ te asservarem, rogasti. Cùm à me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tutò esse tecum, qui magno in periculo essem, quòd iisdem mœnibus contineremur, ad Q. Metellum prætorem venisti. A quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti: quem tu videlicet & ad cus-

todiendum te , diligentissimum , & ad suspicandum ,
 sagacissimum , & ad vindicandum , fortissimum fo-
 re putasti. Sed quam longe videtur à carcere , atque
 à vinculis abesse debere , qui se ipsum jam dignum
 custodiâ judicaverit ? Quæ cum ita sint , Catilina du-
 bitas , si hic emori æquo animo non potest , abire in
 aliquas terras , & vitam istam multis suppliciis justis ,
 debitisque ereptam , fugæ , solitudinique mandare ?
 Refer , inquis , ad senatum (id enim postulas) & ,
 si hic ordo placere sibi decreverit , te ire in exi-
 lium , obtemperaturum te esse dicis. Non referam
 id , quod abhorret à meis moribus : & tamen fa-
 ciam , ut intelligas , quid hi de te sentiant. Egre-
 dere ex urbe , Catilina : libera rempublicam metu : in exi-
 lium , si hanc vocem expectas , proficiscere. Quid est ,
 Catilina ? ecquid attendis , ecquid animadvertis ho-
 rum silentium ? Patiuntur , tacent. Quid expectas auc-
 toritatem loquentium , quorum voluntatem tacitorum
 perspicis ? At sit hoc idem huic adolescenti optimo ,
 P. Sextio , si fortissimo viro , M. Marcello dixissem :
 jam mihi consuli hoc ipso in templo , jure optimo se-
 natus vim , & manus intulisset. De te autem , Catili-
 na , cum quiescunt , probant : cum patiuntur , decer-
 nunt : cum tacent , clamant. Neque hi solum , quo-
 rum tibi auctoritas est videlicet cara , vita vilissi-
 ma : sed etiam illi equites Romani , honestissimi ,
 atque optimi viri , cæterique fortissimi cives , qui
 circumstant senatum ; quorum tu & frequentiam vi-
 dere , & studia perspicere , & voces paulo antè exau-
 dire potuisti : quorum ego vix abs te jamdiu manus ,
 ac tela contineo : eosdem facile adducam , ut te hæc ,
 quæ jam pridem vastare studes , relinquentem , usque
 ad portas prosequantur. Quamquam quid loquor ? te ut

ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut
 ullam fugam meditare? ut ullum tu exilium cogi-
 tes? Utinam tibi istam mentem dii immortales do-
 narent! Tametsi video, si mea voce perterritus ire
 in exilium animum induxeris, quanta tempestas in-
 vidia nobis, si minùs in præsens tempus, recenti
 memoriâ scelerum tuorum, at in posteritatem im-
 pendeat. Sed est mihi tanti, dummodò ista privata
 sit calamitas, & à reipublicæ periculis sejungatur.
 Sed, tu ut vitiis tuis comoveare, ut legum poenas
 pertimescas, ut temporibus reipublicæ concedas, non
 est postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te
 aut pudor, à turpitudine, aut metus à periculo, aut
 ratio à furore revocarit. Quamobrem, ut sæpè jam
 dixi, proficiscere: ac, si mihi inimico, ut prædicas,
 tuo conflare vis invidiam: rectà perge in exilium: vix
 feram sermones hominum, si id feceris, vix molem
 istius invidiæ, si in exilium ieris jussu consulis, susti-
 nebo. Sin autem servire meæ laudi, & gloriæ mavis,
 egredere cum importuna sceleratorum manu: confer te
 ad Mallium; concita perditos cives; secerne te à bo-
 nis: infer patriæ bellum: exulta impio latrocinio, ut
 à me non ejectus ad alienos; sed invitatus ad tuos
 isse videaris. Quanquam, quid ego te invitem, à
 quo jam, sciam esse præmissos, qui tibi ad fo-
 rum Aurelium præstolarentur armati? sciam pactam
 & constitutam esse cum Manlio diem? à quo etiam
 aquilam illam argenteam, quam tibi, ac tuis omnibus
 perniciosam esse confido, & funestam futuram, cui do-
 mi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit,
 sciam esse præmissam? Tu ut illâ diutiùs carere possis,
 quam venerari, ad cædem proficiscens, solebas? à cu-
 jus altaribus sæpè istam dexteram impiam ad necem
 ci-

civium transtulisti? Ibis tandem aliquando, quo te jam pridem tua ista cupiditas effrænata, ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Nunquam tu non modò otium, sed ne bellum quidem nisi nefarium, concupisti. Nactus es ex perditis, atque ab omni non modò fortuna, verùm etiam spe derelictis, conflata improborum manum. Hic tu quâ lætitia perfruere? quibus gaudiis exultabis, quanta in voluptate bacchabere, cùm in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad hujus vitæ studium meditati illi sunt, qui feruntur labores tui: jacere humi non modò ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum: vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verùm etiam bonis otiosorum. Habes ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium: quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantùm profeci tum cùm te à consulatu repuli, ut exul potiùs tentare, quàm consul vexare rempublicam posses: atque ut id, quod esset à te sceleratè susceptum, latrocinium potiùs, quàm bellum nominaretur. Nunc, ut à me, Patres conscripti, quandam propè justam patriæ querimoniam detester, ac deprecer: percipite, quæso, diligenter, quæ dicam, & ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim, si mecum patria, quæ mihi vitâ mea multò est carior, cuncta Italia, si omnis respublica loquatur: M. Tulli, quid agis? tune eum, quem esse hostem comperisti: quem ducem belli futurum vides, quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatore servorum, & civium

vium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus
 ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Nonne
 hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo
 supplicio maſtari imperabis? Quid tandem impedit te?
 mosne majorum? at persæpe etiam privati in hac republi-
 ca perniciosos cives morte multarunt. An leges, quæ de
 civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam
 in hac urbe ii, qui à republica defecerunt, civium ju-
 ra tenuerunt. An invidiam posteritatis times? præcla-
 ram verò populo Romano refers gratiam, qui te ho-
 minem per te cognitum, nulla commendatione mayo-
 rum, tam mutarè ad summum imperium per omnes
 honorum gradus extulit, si propter invidiam aut ali-
 cujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis.
 Sed, si quis est invidiæ metus, num est vehementiùs
 severitatis, ac fortitudinis invidia, quàm inertia, ac ne-
 quitia pertimescenda? An, cùm bello vastabitur Italia,
 vexabuntur urbes, tecta ardebunt: tum te non existi-
 mas invidiæ incendio conflagraturum? His ego sanctis-
 simis reipublicæ vocibus, & eorum hominum, qui idem
 sentiunt, mentibus, pauca respondebo. Ego, si hoc
 optimum factu judicarem, Patres conscripti, Catili-
 nam morte multari: unius usuram horæ gladiatori is-
 ti ad videndum non dedissem. Etenim, si summi viri,
 & clarissimi cives, Saturnini, & Gracchorum, & Flac-
 ci, & superiorum complurium sanguine non modò se
 non contaminarunt, sed etiam honestarunt: certè ve-
 rendum mihi non erat, ne quid, hoc parricidâ civium
 interfecto, invidiæ mihi in posteritatem redundaret.
 Quòd si ea mihi maximè impendèret: tamen hoc
 animo semper fui, ut invidiam virtute partam, glo-
 riam, non invidiam, putarem. Quanquam nonnulli
 sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminet; non
 vi-

videant; aut ea, quæ vident, dissimulent: qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt. Quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter & regiè factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste quò intendit, in Malliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam, neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimì posse. Quòd si se ejecerit, secumque suos eduxerit, & eodem cæteros undique collectos naufragos aggregaverit: extinguetur, atque delebitur non modò hac tam adulta reipublicæ pestis, verum etiam stirps, ac semen malorum omnium. Etenim jandiu Patres conscripti, in his periculis conjurationis, insidiisque versamur: sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac veteris furoris, & audaciæ maturitas in nostri consulatûs tempus erupit. Quòd si ex tanto latrocinio iste unus tolletur; videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura, & metu esse relevati: periculum autem residebit, & erit inclusum penitus in venis, atque in visceribus reipublicæ. Ut sæpe homines ægri morbo gravi, cum æstu, febrique jactantur, si aquam gelidam biberint, primò relevari videntur; deinde multò gravius, vehementiusque afficiantur; sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius poenâ, vehementius, vivis reliquis, ingravescet. Quare, Patres conscripti, secedant improbi, secernant se à bonis, unum in locum congregentur: muro denique, id quod sæpe jam dixi, secernantur à nobis: desinant insidiari domi suæ consuli, circumstare tribunal prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam,

riam, malleolos, & faces ad inflammandam urbem comparare. Sit denique inscriptum in fronte unius cujusque civis, quid de republica sentiet. Polliceor hoc vobis, Patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinæ profectioe omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce omnibus, Catilina, cum summa reipublicæ salute, & cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere, parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum, ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus hæc urbs, auspiciis à Romulo es constitutus: quem Statorem hujus urbis, atque imperii verè nominamus: hunc, & hujus socios à tuis aris, cæterisque templis, à tectis urbis, ac mœnibus, à vita, fortunisque civium omnium arcebis: & omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se, ac nefaria societate conjunctos, æternis suppliciis vivos, mortuosque mactabis.

IN L. CATILINAM,

AD QUIRITES

ORATIO II.

TAndem aliquando, Quirites, L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefariè molientem, vobis, atque huic urbi ferrum, flammamque minitantem, ex urbe, vel eiecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus.

mus. Abiit , excessit , evasit , erupit. Nulla jam pernici-
 cies à monstro illo , atque prodigio moenibus ipsis in-
 tra moenia comparabitur. Atque hunc quidem unum
 hujus belli domestici ducem sine controversia vicimus.
 Non enim jam inter latera nostra sica illa versabitur:
 non in campo , non in foro , non in curia , non deni-
 que intra domesticos parietes pertimescemus. Loco ille
 motus est , cum est ex urbe depulsus. Palàm jam cum
 hoste , nullo impediante , bellum justum geremus. Sine
 dubio perdidimus hominem , magnificeque vicimus , cum
 illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium con-
 jecimus. Quòd verò non cruentum mucronem , ut vo-
 luit , extulit ; quòd vivis nobis egressus est ; quòd ei
 ferrum de manibus extorsimus ; quod incolumes cives,
 quòd stantem urbem reliquit : quanto tandem illum mœ-
 rore afflictum esse , & profligatum putatis ? Jacet ille
 nunc prostratus , Quirites , & se perculsum , atque ab-
 jectum esse sentit , & retorquet oculos profectò sæpe
 ad hanc urbem : quam ex suis faucibus ereptam esse
 luget. Quæ quidem lætari mihi videtur , quod tantam
 pestem evomuerit , foràsque projecerit. At si quis est
 talis , quales esse omnes oportebat , qui in hoc ipso ,
 in quo exultat , & triumphat oratio mea , me vehemen-
 ter accuset , quòd tam capitale hostem non compre-
 henderim potiùs , quam emiserim : non est ista mea
 culpa , Quirites , sed temporum. Interemptum esse L.
 Catilinam , & gravissimo supplicio affectum , jamprì-
 dem oportebat ; idque á me & mos majorum , & hu-
 jus imperii severitas , & respublica postulabat. Sed
 quàm multos fuisse putatis , qui , quæ ego deferrem , non
 crederent ? quàm multos , qui propter stultitiam non
 putarent ? quàm multos , qui etiam defenderem ? quàm
 multos , qui propter improbitatem faverent ? Ac si ,

sublato illo, depelli á vobis omne periculum judicarem: jampridem ego L. Catilinam non modò invidiæ meæ, verùm etiam vitæ periculo sustulissem. Sed cùm viderem, ne vobis quidem orantibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritis, morte multassem, fore, ut ejus socios invidia oppressus persequi non possem: rem huc deduxi; ut tum palàm pugnare possetis, cùm hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quàm vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis; quòd illud etiam molestè fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongillum mihi eduxit, quem amare in prætexta cœperat: Publicium, & Munatium, quorum æs alienum contractum in popina nullum reipublicæ motum afferre poterat. Reliquit quos viros? quanto alieno ære, quàm valentes, quàm nobiles? Itaque ego illum exercitum, præ Gallicanis legionibus, & hoc delectu, quem in agro Piceno, & Gallico Q. Metellus habuit, & his copiis, quæ á nobis quotidie comparantur, magnoperè contemno; collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus: ex his, qui vadimonia deserere, quàm illum exercitum maluerunt: quibus ego non modò si aciem exercitûs nostri, verùm etiam si edictum prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire: qui nitent unguentis, qui fulgent purpurâ, malletm secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quàm hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quòd, qui cogitent, me scire sentiunt: neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit attributa, qui habeat

Etru-

Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis, atque incendiorum depoposcerit. Omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt: patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid expectant? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. Quod expectavi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse apertè conjurationem contra rempublicam videretis. Nisi verò si quis est, qui Catilinæ similes cum Catilina sentire non putet. Non est jam lenitati locus: severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia via profectus est. Si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam rempublicam, siquidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! Uno mehercule Catilina exhausto, relevata mihi, & recreata respublica videtur. Quid enim mali, aut sceleris fingi, aut excogitari potest, quod non ille conceperit? Quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? Quæ cædes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Jam verò quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in ullo? qui alios ipse amabat turpissimè, aliorum amori flagitiosissimè serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum; non modo impellendo, verùm etiam adjuvando pollicebatur. Nunc verò quàm subito non solùm ex urbe, verùm etiam ex agris

agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? Nemo, non modò Romæ, sed nec ullo in angulo totius Italiæ oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus adsciverit. Atque, ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulò ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateatur: nemo in scena levior, & nequior, qui se non ejusdem propè sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum, & scelerum exercitatione assuefactus, frigore, & fame, & siti, ac vigiliis perferendis, fortis ab istis prædicabatur, cùm industriæ subsidia, atque instrumenta virtutis, in libidine, audaciaque consumeret. Hunc verò si sui fuerint comites secuti: si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, ò nos beatos, ò rempublicam fortunatam, ò præclaram laudem consulatus mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant, nisi cædes, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonium sua profuderunt: fortunam suam obligaverunt: res eos jam pridem, fides deficere nuper cœpit: eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quòd si in vino, & alea comessationes solùm, & scorta quærerent, essent illi quidem desperandis, sed tamen essent ferendi. Hoc verò quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebrios sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, unguentis oblii, debilitati stupris, eructam sermonibus suis cædem bonorum, atque urbis incendia. Quibus ego confido impendere fatum aliquod: & pœnas jam diu improbitati, nequitia, sceleri, libidini debitas,

tas,

tas, aut instare jam planè, aut certè jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit: non breve nescio quod tempus, sed multa sæcula propagarit reipublicæ. Nulla est enim natio, quam pertimescamus; nullus rex; qui bellum populo Romano facere possit. Omnia sunt externa, unius virtute, terra, marique pacata. Domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt; intus inclusum periculum est, intus est hostis. Cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere decertandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum. Quæ sanari poterunt, quacumque ratione sanabo. Quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeant, aut quiescant, aut si & in urbe, & in eadem mente permanent: ea, quæ merentur, expectent. At etiam sunt, Quirites, qui dicant, à me in exilium ejectum esse Catilinam. Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur. Homo enim videlicet timidus, & permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exilium jussus est, paruit, ivit. Hesterno die, cum domi meæ penè interfectus essem, senatum in ædem Jovis Statoris convocavi: rem omnem ad Patres conscriptos detuli. Quò cum Catilina venisset: quis eum Senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit, ut perditum civem, ac non potius ut importunissimum hostem? Quin etiam princeps ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam, atque inanem reliquerunt. Hic ego vehemens ille consul, qui verbo cives in exilium ejicio, quæsivi à Catilina, an nocturno conventu apud M. Leecam fuisset, necne. Cum ille homo audacissimus, conscientiam convictus, primo reticuisset: patefeci cætera.

Quid

Quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cùm hæssitaret, cùm teneretur, quæsivi, quid dubitaret eò proficisci, quo jampridem pararat: cùm arma, cùm secures, cùm fasces, cùm tubas, cùm signa militaria, cùm aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Mallius iste centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: & illa castra nunc non Catilinam ducem expectant: & illa ejectus in exilium, se Massiliam, ut ajunt, non in hæc castra conferet. O conditionem miseram, non modò administrandæ, verùm etiam conservandæ reipublicæ! Nunc, si L. Catilina, consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus, ac debilitatus, subito perituerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abjecerit, ex hoc cursu sceleris & belli, iter ad fugam atque in exilium converterit, non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus, ac perterritus meâ diligentia, non de spe conatûque depulsus, sed indemnatus, innocens, in exilium ejectus à consule, vi, & minis esse dicetur: & erunt, qui illum, si hoc fecerit, non impròbum, sed miserum: me non diligentissimum consulem: sed crudelissimum tyrannum existimari velint. Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ, atque iniquæ tempestatem subire, dummodò à vobis hujus horribilis belli, ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sanè ejectus esse à me, dummodò eat in exilium. Sed mihi credite, non est iturus. Nunquam ego à diis immortalibus, optabo Quirites, invidiæ meæ levandæ causâ, ut L. Catilinam du-

du-

ducere exercitum hostium, atque in armis volitare audiat: sed triduo tamen audietis; multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod ejecerim. Sed cum sint homines, qui illum cum profectus sit, ejectum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dicunt, non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Mallium, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem si mehercule hoc, quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen I trociantem se interfici mallet, quam exulem vivere. Nunc verò, cum ei nihil adhuc præter ipsius voluntatem, cogitationemque acciderit, nisi quòd, vivis nobis, Romam profectus est: optemus potius, ut eat in exilium, quam queramur. Sed cur tandem de uno hoste loquimur: & de eo hoste, qui jam fatetur se esse hostem, & quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his, qui disimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam ulcisci studeo, quam sanare, & ipsos placare reipublicæ. Neque, id quare fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur: deinde singulis medicinam consilii, atque orationis meæ, si quam petero, afferam. Unum est eorum, qui magno in ære alieno, majores etiam possessiones habent: quarum amore adducti, dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima: sunt enim locupletes: voluntas verò, & causa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus, & copiosus sis: & dubites de possessione detrahere, acquirere

D

ad

ad fidem? Quid enim expectas? Bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? errant, qui istas à Catilina expectant. Meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verum auctionariæ. Neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvî esse possunt. Quod si maturiùs facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare usuris cum fructibus prædiorum; & locupletioribus his, & melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minimè puto pertimescendos, quòd aut deduci de sententia possunt, aut si permanebunt, magis mihi videntur vota facturî contra rempublicam, quàm arma laturi. Alterum genus est eorum, qui, quamquam premuntur eræ alieno, dominationem tamen expectant: rerum potiri volunt, honores, quos quietâ republicâ desperant, perturbatâ, se consequi posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet, & idem, quod cæteris omnibus, ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse. Primùm omnium me ipsum vigilare, adesse; providere reipublicæ: deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas præterea militum copias: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim sceleris, præsentis auxilium esse luros. Quòd si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti: num illi in cinere urbis, & sanguine civium, quæ mente conscelerata, ac nefariâ concupierunt, se consules, ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non vident, id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatorî concedi sit necesse? Tertium genus est ætate jam affectum, sed tamen exercitatione

robustum : quo ex genere est ipse Mallius , cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis , quas Fesulis Sylla constituit , quas ego universa , civium esse optimorum , & fortissimorum virorum sentio : sed tamen hi sunt coloni , qui se , inspiratis , repentinisque pecuniis , sumptuosius , insolentiusque jactarunt. Hi dum ædificant , tamquam beati : dum prædis , lecticis , familiis magnis , conviviis apparatus delectantur , in tantum æs alienum inciderunt , ut , si salvi esse velint , Sylla sit iis ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes , homines tenues , atque egentes , in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque , Quirites , in eodem genere prædatorum , direptorumque pono. Sed eos hoc moneo , desinant furere , ac proscriptiones , & dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor insustus est civitati , ut jam ista non modò homines , sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus est sanè varium , & mixtum , & turbulentum : qui jampridem premuntur : qui nunquam emergent : qui partim inertiam , partim malè gerendo negotio , partim etiam sumptibus , in vetere ære alieno vacillant : qui vadimoniis , judiciis , proscriptionibus bonorum defatigati , permulti , & ex urbe , & ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres , quam inficiatores lentos esse arbitror. Qui homines primùm , si stare non possunt , corruant : sed ita , ut non modò civitas , sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo , quamobrem , si vivere honestè non possunt , perire turpiter velint : aut cur minore dolore perituros se cum multis , quam si soli pereant , arbitrentur. Quintum genus est parricidarum , sicariorum , denique omnium facinosorum , quos

ego à Catilina non revoco. Nam neque divelli ab eo possunt : & pereant sanè in latrocinio , quoniam sunt ita multi , ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est , non solùm numero , verum etiam genere ipso , atque vitâ : quod proprium est Catilinæ , de ejus delectu , immo verò de complexu ejus , ac sinu quos pexo capillo nitidos , aut imberbes , aut bene barbaros videtis : manicatis , & talaribus tunicis : velis amictos , non togis : quorum omnis industria vitæ , & vigilandi labor in antelucanis cœnis expromitur. In his gregibus omnes aleatores , omnes adulteri , omnes impuri , impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi , ac delicati , non solùm amare , & amari , neque cantare , & saltare , sed etiam sicas vibrare , & spargere venena didicerunt : qui nisi exeunt , sini pereunt , etiam si Catilina perierit , scitote hoc in republica seminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt ? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi ? quemadmodum autem illis carere poterunt , his præsertim jam noctibus ? quo autem pacto illi Apenninum , atque illas pruinas , ac nives perferent ? nisi idcirco se faciliùs hiemem toleraturos putant , quod nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnoperè pertimescendum , cùm hanc sit habiturus Catilina scortatorum cohortem prætoriam ! Instruite nunc , Quirites , contra has tam præclaras Catilinæ copias vestra præsidia , vestrosque exercitus : & primùm gladiatori illi confecto , & saucio , consules , imperatoresque vestros opponite : deinde contra illam naufragorum ejectam , ac debilitatam manum , florem totius Italiæ , ac rubor educite. Jam vero urbes coloniarum , ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis silvestribus. Neque verò cæteras copias , ornamenta , præsidia vestra , cum illius latronis

ino.

inopia, atque egestate conferre debeo. Sed, si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cunctâ Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus: si, inquam, his rebus omissis, ipsas causas, quæ inter se configunt, contendere velimus ex eo ipso, quàm valdè illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudine: hinc continentia, illinc libido: denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes, certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione configit. In hujusmodi certamine, ac prælio, nonne, etiam si hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus, tot, & tanta vitia superari? Quæ cum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum jam antea dixi, vestra tecta custodiis, vigiliisque defendite, mihi, ut urbi sine vestro motu, ac sine ullo tumultu, satis esset præsidii, consultum, ac provisum est. Coloni omnes, municipalesque vestri, certiores à me facti de hac excursione Catilinæ, facilè urbes suas, finesque defendent; gladiatores, quam sibi ille maximam manam, & certissimam fore putavit, quamquam meliore animo sunt, quàm pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum, Picenumque præmisi; aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus, conatusque

prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, jam ad senatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeò qui contra urbis salutem, omniumque vestrum, in urbe à Catilina relictì sunt, quamquam sunt hostes, tamen quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc expectavit, ut id quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem: mihi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum. Nullus est portæ custos: nullus insidiator viæ: si qui exire volunt, consulere sibi possunt. Qui verò in urbe se commoverit, cujus ego non modò factum, sed inceptum ullum, conatumve contra patriam deprehendero: sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum, ac manifestorum scelerum majores nostri esse voluerunt. Atque hæc omnia sic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa nullo tumultu; bellum intestinum, ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum, ac maximum me uno togato duce, & imperatore, sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe pœnam sui sceleris sufferat. Sed, si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum, me necessariò de hac animi lenitate deduxerint; illud profectò perficiam, quod in tanto, & tam insidioso bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque pœna vos jam omnes salvì esse possitis. Quæ quidem ego neque meâ prudentiâ, neque humanis consiliis

liis fretus polliceor vobis, Quirites: sed multis, & non dubiis deorum immortalium significationibus: quibus ego ducibus in hanc spem, sententiamque sum ingressus: qui jam non procul, ut quondam solebant, ab extero hoste, atque longinquo, sed hinc præsentibus suo numine, atque auxilio sua templa, atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam florentissimamque esse voluerunt, hanc, omnibus hostium copiis, terrâ, marique superatis, à perditissimorum civium nefario scelere defendant.

PRO A. LICINIO

ARCHIA POETA.

ORATIO.

Siquid est in me ingenii, Judices, quod sentio, quàm sit exiguum: aut si qua exercitatio dicendi: in qua me non inficior mediocriter esse versatum: aut si hujusce rei ratio aliqua, ab optimarum artium studiis, ac disciplinâ profecta: à qua ego nullum confiteor ætatis meæ tempus abhoruisse: earum rerum omnium, vel imprimis hic A. Licinius fructum à me repetere propè suo jure debet. Nam quoad longissimè potest mens mea respicere spatium præteriti temporis, & pueritiæ memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video mihi principem, & ad suscipiendam; & ad ingrediendam rationem horum studiorum stitisse. Quòd si hæc vox hujus hortatu, præceptisque conformata, nonnullis aliquando salutifuit: à quo id accepimus, quo cæteris opitulari, &

alios servare possemus, huic profectò ipsi, quantum est situm in nobis, & opem, & salutem ferre debemus. Ac, ne quis a nobis hoc ita dici fortè miretur, quòd alia quædam in hoc facultas sit ingenii, neque hæc dicendi ratio, aut disciplina; ne nos quidem huic uni studio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, & quasi cognatione quadam inter se continentur. Sed ne cui vestrùm mirum esse videatur, me in quæstione legitima, & in iudicio publico, cùm res agatur apud prætorem populi Romani, lectissimum virum, & apud severissimos iudices, tanto conventu hominum, ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modò à consuetudine iudiciorum, verùm etiam à forensi sermone abhorreat: quæso à vobis, ut in hac causa mihi decis hanc veniam, accomodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam; ut me, pro summo poeta, atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique prætore exercente iudicium, patiamini de studiis humanitatis, ac litterarum paulò loqui liberius; & in huiusmodi persona, quæ propter otium, ac studium minime in iudiciis, periculisque tractata est, uti propè novo quodam, & inusitato genere dicendi. Quod si mihi à vobis tribui, concedique sentiam: perficiam profectò, ut hunc A. Licinium non modò non segregandum, cum sit civis, à numero civium; verùm etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse. Nam, ut primùm ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit: primùm Antiochiæ (nam ibi natus est, loco nobili, celebri quondam ur-
be

be, & copiosa, atque eruditissimis hominibus, liberalissimisque studiis affluentibus) celeriter antecellere omnibus, ingenii gloria contigit. Post in cæteris Asiæ partibus, cunctæque Græciæ, sic ejus adventus celebrabatur, ut famam ingenii, expectatio hominis, expectationem ipsius adventus, admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium, ac disciplinarum: studiaque hæc & in Latio vehementius tum colebantur, quàm nunc iisdem in oppidis: & hinc Romæ, propter tranquillitatem reipublicæ non negligebantur. Itaque hunc, & Tarentini, & Rhegini, & Neapolitani, civitate, cæterisque præmiis donarunt & omnes, qui aliquid de ingenii poterant judicare, cognitione, atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famæ cum esset jam absentibus notus, Romam venit. Mario consule, & Catulo. Nactus est primùm consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas, tum etiam studium, atque aures adhibere posset. Statim Luculli, cum prætextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed etiam hoc non solum ingenii, ac litterarum: verum etiam naturæ, atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adolescentiæ prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis jucundus Q. Metello illi Numidico, & ejus Pio filio: audiebatur à M. Æmilio: vivebat cum Q. Catullo, & patre & filio à L. Crasso colebatur: Lucullus verò, & Drusum, & Octavios, & Catonem, & totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, afficiebatur summo honore, quòd eum non solum colebant, qui aliquid percipere, atque audire studebant, verum etiam si qui fortè simulabant. Interim satis longo intervallo, cum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus;

tus;

tus ; & cùm ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet , venit Heracleam : quæ cùm esset civitas æquissimo jure , ac fœdere , adscribi se in eam civitatem voluit : idque cùm ipse per se dignus putaretur , tùm auctoritate , & gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. Data est Silvani lege , & Carbonis , *si qui fœderatis civitatibus adscripti fuissent : si tùm , cùm lex ferebatur , in Italia domicilium habuissent : & si sexaginta diebus apud prætorem essent professi.* Cùm hic domicilium Romæ multos jam annos haberet , professus est apud Prætorem , Q. Metellum , familiarissimum suum. Si nihil aliud , nisi de civitate , ac lege dicimus , nihil dico amplius : causa dicta est. Quid enim horum infirmari , Grati , potest ? Heracleæne esse tum adscriptum negabis ? Adest vir summa auctoritate , & religione , & fide M. Lucullus , qui se non opinari , sed scire : non audivisse , sed vidisse : non interfuisse , sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati , nobilissimi homines : hujus judicii causâ , cum mandatis , & cùm publico testimonio venerunt : qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hinc tu tabulas desideras Heracliensium publicas , quas Italico bello , incenso tabulario , interisse scimus omnes. Es ridiculum , ad ea , quæ habemus , nihil dicere : quærere , quæ habere non possumus : & de hominum memoria tacere , litterarum memoriam flagitare : & cùm habeas amplissimi viri religionem , integerrimi municipii jusjurandum , fidemque , ea , quæ depravari nullo modo possunt , repudiare : tabulas , quas idem dicis solere corrumpi , desiderare. At domicilium Romæ non habuit is , qui tot annis , ante civitatem datam , sedem omnium rerum , ac fortunarum suarum Romæ collocavit ? At non est professus ? Immò verò iis tabulis professus , quæ solæ ex illa professione colle-

gio-

gioque prætorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam, cum Appii tabulæ negligentius asservatæ dicerentur: Gabinii, quandiù incolumis fuit, levitas; post damnationem, calamitas, omnem tabularum fidem resignasset: Metellus, homo sanctissimus, modestissimusque omnium, tantâ diligentia fuit, ut ad L. Lentulum prætorem, & ad iudices venerit, & unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis. Quæ cum ita sint, quid est, quod de ejus civitate dubitetis, præsertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cum mediocribus multis, & aut nulla, aut humili aliqua arte præditis, gratuito civitatem in Græcia homines impertiebantur: Rheginos, credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic, summâ ingenii prædito gloria, noluisse. Quid? cum cæteri non modò post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquod modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint: hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quòd semper se Heracliensem esse voluit, rejicietur? Censuram nostram requiris scilicet. Est enim obscurum, proximis censoribus, hunc cum clarissimo imperatore. L. Lucullo apud exercitum fuisse: superioribus, cum eodem quæstore fuisse in Asia: primis, Julio & Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed, quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantummodò indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum gessisse pro cive: iis temporibus, quæ tu criminaris, ne ipsius quidem iudicio eum in civium Romanorum jure esse versatum, & testamentum sæpe fecit nostris legibus, & adiit hæreditates civium Romanorum, & in beneficiis ad ærarium

rium delatus est à L. Lucullo prætorè, & consule. Quære argumenta, siqua potes: numquam enim hic neque suo, neque amicorum iudicio revincetur. Quæres à nobis, Grati, cur tantopere hoc nomine delectemur. Quia suppeditat nobis, ubi & animis ex hoc forensi strepitu reficiatur, & aures convicio defessæ conquiescant. An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quòd quotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrinâ excolamus: aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrinâ eadem relaxemus? Ego verò fateor, me his studiis esse deditum. Cæteros pudeat, si qui ita se litteris abderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in aspectum, lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut ab nullius unquam me tempore aut commodum, aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocarit, aut denique somnus retardarit? Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si, quantum cæteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, & ad ipsam requiem animi, & corporis conceditur temporis: quantum alii tribuunt tempestivis conviviis: quantum denique alexæ, quantum pilæ; tantum mihi egomet ad hæc studia recolenda sumpsero? Atque hoc adeò mihi concedendum est magis, quod ex his studiis hæc quoque censetur oratio, & facultas: quæ quantacumque est in me, numquam amicorum periculis defuit. Quæ si cui levior videtur: illa quidem certè, quæ summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam, nisi multorum præceptis, multisque litteris mihi ab adolescentia suasissem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi laudem, atque honesta-

ta-

tatem : in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis , omnia pericula mortis , atque exilii parvi esse ducenda : nunquam me pro salute vestra in tot , ac tantas dimicationes , atque in hos profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri , plenæ sapientium voces , plena exemplorum vetustas : quæ jacerent in tenebris omnia , nisi litteratum lumen accederet. Quàm multas nobis imagines , non solùm ad intuendum , verùm etiam ad imitandum , fortissimorum virorum expressas scriptores , & Græci , & Latini reliquerunt ? quas ego mihi semper in administranda republica proponens , animum , & mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam. Quæret quispiam , quid illi ipsi summi viri , quorum virtutes litteris proditæ sunt , istane doctrinâ , quam tu laudibus effers , eruditi fuerint ? Difficile est hoc de omnibus confirmare. Sed tamen est certum , quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo , ac virtute fuisse , & sine doctrina , naturæ ipsius habitu propè divino , per se ipsos , & moderatos , & graves extitisse fateor. Etiam illud adjungo , sæpius ad laudem , atque virtutem naturam sine doctrinâ , quàm sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo , cùm ad naturam eximiam , atque illustrem accesserit ratio quædam , conformatioque doctrinæ : tum illud nescio quid præclarum ac singulare solere existere. Ex hoc esse hunc numero , quem patres nostri viderunt , divinum hominem Africanum : ex hoc C. Lelium , L. Favianum moderatissimos homines , & continentissimos : ex hoc fortissimum virum , & illis temporibus doctissimum , M. Catonem illum senem : qui profectò si nihil ad percipiendam , colendamque virtutem litteris adjuva-

ren-

rentur, numquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, & si ex his studiis delectatio sola peteretur: tamen ut opinor, hanc animi remissionem, humanissimam, ac liberalissimam judicaretis. Nam cæteræ neque temporum sunt, neque ætatum omnium, neque locorum. Hæc studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium, ac solatium præbent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Quod si ipsi hæc nec attingere, neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus: etiam cum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem, ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat à nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, judices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligentè attenditis) quoties ego hunc vidi, cum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere extempore? Quoties revocatum eandem re dicere, commutatis verbis, atque sententiis? Quæ verò accuratè, cogitatèque scripsisset: ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc non ego diligam? non admirer, non omni ratione defendendum putem? Atqui sic à summis hominibus, eruditissimisque accepimus, cæterarum rerum studia, & doctrina, & præceptis, & arte constare: poetam naturâ ipsâ vale-

re,

re, & mentis viribus excitari, & quasi divino quodam spiritu afflari. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quòd quasi deorum aliquo dono, atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, Judices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poetæ nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa, & solitudines, voci respondent; bestix sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poerarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum: Chii suum vindicant: Salaminii repetunt, Smyrnei verò suum esse confirmant. Itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt. Permulti alii præterea pugnant inter se, atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poeta fuit post mortem etiam: nos hunc vivum, qui & voluntate & legibus noster est, repudiabimus? Præsertim cum omne olim studium, atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam, laudemque celebrandam? Nam & Cimbricas res adolescens attigit, & ipsi illi C. Mario, qui durior ad hæc studia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus à Musis, qui non mandari versibus æternum suorum laborum faciliè præconium patiat. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse ajunt, cum ex eo quæreretur, quod acroama, aut cujus vocem libentissimè audiret: *Ejus, à quo sua virtus optimè prædicaretur.* Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit: cujus ingenio putabat ea, quæ gesserat, posse celebrari. Mithridaticum verò bellum magnum atque difficilè, & in multa varietate terrâ, marique versatum, totum, ab hoc expressum est: qui libri non modò L. Lucillum, fortissimum,

mum, & clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustant. Populus enim Romanus aperuit, Lucullo imperante, Pontum, & regis quondam opibus, & ipsa natura regionis vallatum: populi Romani exercitus, eodem duce, non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Romani laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum ejusdem consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore, ac faucibus ereptam esse, atque servatam: nostra semper feretur, & prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis, & incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropæa, nostra monumenta, nostri triumphus. Quare, quorum ingeniis hæc feruntur, ab his populi Romani fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Enius. Itaque etiam in sepulcro Scipionis putatur is esse constitutus è marmore. A iis laudibus certè non solum ipsi, qui laudantur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In cælum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adjungitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii, non sine communi omnium nostrum laude decorantur. Ergo illum, qui hæc fecerat, Rudium hominem, majores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitur, in hanc autem legibus constitutum, de nostra civitate ejiciemus? Nam si quis minorem gloriæ fructum perdat ex Græcis verbis percipi, quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quòd Græca leguntur in omnibus ferè gentibus: Latina suis finibus, exiguis sanè, continentur: Quare si res hæc, quas gessimus, orbis terræ regionibus definiuntur; cupere debemus, quo minùs manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam, famamque

pe-

penetrare : quòd cùm ipsis populis , de quorum rebus scribitur , hæc ampla sunt , tum iis certè , qui de vitâ , gloriæ causâ dimicant , hoc maximum , & periculorum incitamentum est , & laborum . Quàm multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur ? Atque is tamen cùm in Sigeo ad Achillis tumulum asticisset . O fortunate , inquit , adolescens , qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris ! Et verè . Nam , nisi Ilias illa extitisset ; idem tumulus , qui corpus ejus contexerat , nomen etiam obruisset . Quid ? noster hic Magnus , qui cum virtute fortunam adæquavit , nonne Teophanem Mitylenæum , Scriptorem rerum suarum , in concione militum civitate donavit ? Et nostri illi fortes viri , sed rustici , ac milites , dulcedine quadam gloriæ commoti , quasi participes ejusdem laudis , magno illud clamore approbaverunt . Itaque , credo , si civis Romanus Archias legibus non esset , ut ab aliquo imperatore civitate donaretur , perficere non potuit . Sylla , cùm Hispanos , & Gallos , donaret , credo , hunc patentem repudiasset : quem nos in concione vidimus , cùm ei libellum malus poeta de populo subjecisset , quòd epigramma in eum fecisset tantummodò alternis versibus longuisculis , statim ex iis rebus , quas tunc videbat , jubere ei præmium tribui sub ea conditio e , *ne quid postea scriberet* . Qui sedulitatem mali poëtæ duxerit aliquo tamen præmio dignam , ingenium & virtutem in scribendum , & copiam non expetisset ? Quid ? à Q. Metello Pio , familiarissimo suo , qui civitate multos donavit , neque per se , neque per Lucullos impetravisset ? qui præsertim usque eò de suis rebus scribi cuperet , ut etiam Cordubæ natis poetis ; pingue quidam sonantibus , atque peregrinum , tamen aures suas dederet . Neque enim

est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest; sed præ nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio; & optimus quisque maximè gloriâ ducitur. Ipsi illi philosophi, etiam illis libellis, quos de contemnenda gloria inscribunt: in eo ipso, in quo prædicationem nobilitatèmq; despiciunt, prædicari de se, ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus ille vir, & imperator, Accii amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Jam verò ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit, Fulvius, non dubitabit Martis manubias Musis consecrare. Quare in qua urbe imperatores propè armati poetarum nomen, & Musarum delubra voluerunt, in ea non debent togati iudices à Musarum honore, & à poetarum salute adhorrere. Atque, ut id libentiùs faciatis, jam me vobis, iudices, indicabo, & de meo quodam amore gloriæ, nimis acri fortasse, verumtamem honesto, vobis confitebor. Nam, quas res non inconsulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis, atque imperii, & pro vita civium, pròque universa republica gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit: quibus auditis, quòd mihi magna res, & jucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum, periculorùmque desiderat, præter hanc laudis, & gloriæ; quâ quidem detractâ, iudices, quid est, quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo, & tam brevi, tantis nos in laboribus exerceamus? An verò tam parvi animi videamus esse omnes, qui in republica, atque in his vitæ periculis, laboribùsque versamur, ut cum usque ad extremum spatium nullum tranquillum, atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An cùm statutas, & ima-

gi-

gines, non animorum simulacra, sed corporum, studiosè multi summi homines reliquerit: consiliorum relinquere, ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam, & politam? Ego verò omnia, quæ gerebam, jam tum in gerendo spargere me, ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriam sempiternam. Hæc verò sive à meo sensu post mortem abfutura est, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebit: nunc quidem certè cogitatione quadam, speque delector. Certè si nihil animus præsentiret in posterum, & si, quibus regionibus vitæ spatiùm circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas: nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis, vigiliisque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes, & dies animum gloriæ stimulis concitat, atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam. Quare conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobari tum dignitate, tum etiam venustate; ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quòd summorum hominum ingeniis expectitum esse videatis; causâ vero ejusmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cum ita sint: petimus à vobis, Iudices, si qua non modo humana, verùm etiam divina in tantis negotiis comendatio debet esse: ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit: qui etiam his recentibus nostris, vestrisque domesticis periculis æternum se testimonium laudum daturum esse profite-

tur : quique est eo hominum numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti, atque dicti : sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius, quam acerbitate violatus esse videatur. Quæ de causa pro mea consuetudine breviter, simpliciterque dixi, Judices, ea confido probata esse omnibus; quæ non fori, neque judiciali consuetudine, & de hominis ingenio, & communiter de ipsius studio locutus sum, ea, Judices à vobis spero esse in bonam partem accepta; ab eo, qui judicium exercet, certè scio.

AD QUIRITES

POST REDITUM

ORATIO.

Quod precatus à Jove Optimo Maximo, cæterisque diis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, cùm me, fortunasque meas pro vestra incolumitate, otio concordiaque devovi, ut, si meas rationes unquam vestræ saluti anteposuissem, sempiternam penam sustinerem mea voluntate susceptam: sin & ea, quæ antè gesseram, conservandæ civitatis causâ gessissem, & illam miseram profectionem vestræ salutis gratiâ suscepissem, ut, et quod odium scelerati homines, & audaces in rempublicam, & in omnes bonos conceptum jamdiu continerent, id in me unum potiùs, quàm in optimum quemque, & in universam rempublicam deflècteret: hoc si animo, in vos liberosque vestros fuisset, ut aliquando vos, partes conscriptos, Italiamque universam, memoria mei, misericordia, de-

desideriumque teneret : ejus devotionis me esse convictum judicio deorum immortalium , testimonio senatûs , consensu Italiæ , confessione inimicorum , beneficio divino , immortalique vestro , maximè lætor, Quirites. Et si homini nihil est magis optandum, quàm prospera , æquabilis , perpetuaque fortuna , secundo vitæ sine ulla offensione cursu: tamen si mihi tranquilla, & placata omnia fuissent ; incredibili quadam , & penè divinâ , quâ nunc , vestro beneficio, fruor, lætitiæ voluptate caruissem. Quid dulcius hominum generi à natura datum est, quàm sui cuique liberi ? mihi verò , & propter indulgentiam meam , & propter excelens eorum ingenium, vitâ sunt meâ cariores. Tamen non tanta voluptate erant suscepti , quanta nunc sunt restituti. Nihil cuiquam fuit unquam jucundius, quàm mihi meus frater. Non tam id sentiebam , cùm fruebar, quàm tunc , cùm carebam ; & posteaquam vos me illi , & mihi eum reddidistis. Res familiaris sua quemque delectat : reliquæ meæ fortunæ recuperatæ plus mihi nunc voluptatis afferunt , quàm tunc incolumi afferebant. Amicitia , consuetudines , vicinitates , clientelæ, ludi denique , & dies festi , quid haberent voluptatis , carento magis intellexi , quam fruendo. Jam verò honos, dignitas, locus, ordo, beneficia vestra, quamquam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc renovata illustriora videntur, quàm si obscurata non essent. Ipsa autem patria , dii immortales ! dici vis potest, quid caritatis, quid voluptatis habet ! quæ species Italiæ ! quæ celebritas oppidorum ! quæ forma regionum ! qui agri ! quæ fruges ! quæ pulchritudo urbis ! quæ humanitas civium ! quæ reipublicæ dignitas ! quæ vestra majestas ! Quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar, ut nemo magis. Sed tanquam bona valetudo jucun-

dior est eis, qui è gravi morbo recreati sunt, quàm qui nunquam ægro corpore fuerunt: sic ea omnia desiderata magis, quàm assiduè precepta, delectant. Quorsum igitur hæc disputo? quorsum? ut intelligere positis, neminem unquam tantâ eloquencia fuisse, neque tam divino, atque incredibili genere dicendi, qui vestrorum magnitudinem, multitudinemque beneficiorum, quæ in me, fratremque meum, & liberos nostros contulistis, non modò augere, aut ornare oratione, sed enumerare, aut consequi possit. A parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus: à vobis natus sum consularis. Illi mihi fratrem incognitum, qualis futurus esset, dederunt: vos spectatum, & incredibili pietate cognitum reddidistis. Rempublicam illis accepi temporibus eam, quæ penè amissa est: à vobis eam recuperavi, quam aliquando omnes unius operâ servata judicarunt. Dii immortales mihi liberos dederunt: vos reddidistis. Multa præterea à diis immortalibus optata consecuti sumus. Nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus caruissemus. Vestros denique honores, quas eramus gradatim singulos assecuti, nunc à vobis universos habemus: ut, quantum antea parentibus, quantum diis immortalibus quantum vobismetipsis, tantum hoc tempore universim cuncto populo Romano debeamus. Nam cum in ipso beneficio vestra tanta magnitudo est, ut eam complecti oratione non possim: tum in studiis vestris tanta animorum declarata est voluntas, ut *non solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem auxisse videamini*. Non enim pro meo reditu, ut pro P. Popillii, nobilissimi hominis, adolescentes filii, & multi præterea cognati, atque affines deprecati sunt: non, ut pro C. Metello, clarissimo viro, jam spectata ætate filius

lius L. Diadematus, consularis, summa auctoritate vir: non Metellus Censorius, non eorum liberi, non Q. Metellus nepos, qui tum consulatum petebat, non sororum filii, Luculli, Servilii, Scipiones: permulti enim Metelli, aut Metellarum liberi, pro Q. Metelli reditu vobis, ac patribus vestris supplicaverunt. Quòd si ipsius dignitas, maximæque res gestæ non satis valerent: tamen filii pietas, propinquorum preces, adolescentium squalor, majorum natu lacrymæ, populum Romanum movere potuerunt. Nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos consulares, vestrâ, patrumque memoriâ tertius ante me consularis subiit indignissimam fortunam præstantissimâ suâ gloriâ, dissimilis fuit ratio. Non enim ille deprecatione rediit, sed in dissensu civium, exercitu se, armisque revocavit. Me autem nudum à propinquis, nulla cognatione munitum, nullo armorum, ac tumultûs metu, C. Pisonis, generi mei, divina quædam, & inaudita auctoritas, atque virtus, fratrisque mei miserrimi, atque optimi quotidianæ lacrymæ, sordesque lugubres à vobis deprecatae sunt. Frater erat unus, qui suo squalore vestros oculos inflecteret: qui suo fletu desiderium mei, memoriamque renovaret: qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis, eandem subire fortunam: & tanto in me amore extitit, ut negaret, fas esse, non modò domicilio, sed ne sepulcro quidem se à me esse sejunctum. Pro me præsentè senatus, hominumque præterea viginti millia, vestem mutaverunt: pro eodem me absente unius squalorem, sordesque vidistis. Unus hic, qui domini, qui in foro posset esse, mihi pietate filius inventus est, beneficio parens, amore idem, qui semper fuit, frater. Nam conjugis miseræ squalor,

lor, & luctus, atque optimæ filiæ mœror assiduus, filiique parvi desiderium mei, lacrymæque pueriles, aut itineribus necessariis: aut magnam partem tectis, ac tenebris continebantur. Quare hoc majus est vestrum in nos promeritum, quòd non multitudinì propinquorum, sed nobismetipsis nos reddidistis. Sed quemadmodum propinqui, quos ego parare non potui, mihi ad deprecandam meam calamitatem non affuerunt: sic illud, quod mea virtus præstare debuit, adjutores, auctores, hortatoresque ad me restituendum ita multi adfuerunt, ut longe superiores omnes hac dignitate, copiaque superarem. Nunquam de P. Popillio, clarissimo, atque fortissimo viro: numquam de Q. Metello, nobilissimo, & constantissimo cive: nunquam de C. Mario, custode civitatis, atque imperii vestri, in senatu mentio facta est. Tribunitiis superiores illi rogationibus, nullâ auctoritate senatus sunt restituti. Marius verò non modo non à senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus: nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus, atque arma voluerunt. At de me ut valeret, semper senatus flagitavit: ut aliquando perficeretur, cum primùm licuit, frequentiam, atque auctoritate perfecit. Nullus in eorum reditu motus municipiorum, & coloniarum factus est. At me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit. Illi, inimicis interfectis, magno civium cæde factâ reducti sunt. Ego, iis, à quibus ejectus sum, provincias obtinentibus, inimico autem optimo viro, & mitissimo, altero consule referente reductus sum: cum is inimicus, qui ad meam perniciem vocem suam communibus hostibus præbuisse, spiritu dumtaxat viveret, re quidem infra omnes mortuos amandatus esset.

esset. Nunquam de P. Popilio C. Opimius fortissimus consul, nunquam de Q. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino collega senatum, aut populum est cohortatus; At pro me superiores consules semper, ut referent, efflagitati sunt: sed veriti sunt, ne gratiæ causâ facere viderentur, quòd alter mihi affinis erat; alterius causam capitis receperam: qui provinciarum foedere irretiti, totum illum annum querelas senatûs, luctum bonorum, Italiæ gemitum pertulerunt. Kalendis verò Januariis postea quàm orba respublica consulis fidem, tanquam legitimi tutoris, imploravit, P. Lentulus consul, parens, deus, salus nostræ vitæ, fortunæ, memoriæ, nominis, simul ac de solemnī religione retulit, nihil humanarum rerum sibi priûs, quàm de me agendum iudicavit. Atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus plebis, quem ego maximis beneficiis quæstorem consul ornaveram, cùm, & cunctus ordo, & multi eum summi viri orarent, & Cn. Oppius socer, optimus vir, ad pedes ejus flens jacêret; noctem sibi ad deliberandum postulasset: quæ deliberatio non in reddenda, quemadmodum nonnulli arbitrabantur; sed, ut patefactum est, in augenda mercede consumpta est. Postea res acta est in senatu alia nulla; & cum variis rationibus impediretur, voluntate tamen perspectâ senatûs, causa ad vos mense Januario deferebatur. Hîc tantum interfuit inter me, & inimicos meos. Ego cùm homines in tribunali Aurelio palàm conscribi, centuriarique viderem; cùm intelligerem veteris ad spem cædis Catilinæ copias esse revocatas: cùm viderem, ex ea parte homines, cujus partis nos

vel

vel principes numerabantur , partim quòd mihi in-
 viderent , partim quòd sibi timerent , aut prodito-
 res esse , aut desertores salutis meæ : cùm duo con-
 sules , empti pactione provinciarum , auctores se
 inimicis reipublicæ tradissent : cùm egestatem , ava-
 ritiam , libidines suas viderent expleri non posse,
 nisi me constrictum domesticis hostibus dedissent:
 cùm senatores , equitesque Romani flere pro me , ac,
 mutata veste , vobis supplicare , edictis , atque impe-
 riis vetarentur , cùm omnium provinciarum pactiones ,
 cùm omnia cum omnibus fœdera , reconcilia-
 tiones gratiarum sanguine meo sancirentur : cum om-
 nes boni non recusarent , quin vel pro me , vel me-
 cum perirent ; armis decertare pro mea salute nolui,
 quòd , & vincere , & vinci luctuosum reipublicæ fo-
 re putavi. At inimici mei mense Januario cum de
 me ageretur , corporibus civium trucidatis , flumine
 sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt.
 Itaque cùm ego abfui , eam rempublicam habuistis,
 ut æque me , atque illam , restituendam putaretis.
 Ego autem , in qua civitate nihil valeret senatus , om-
 nis esset impunitas , nulla judicia , vis , & ferrum
 in foro versaretur ; cùm privati se parietum præsi-
 dio , non legum tuerentur : tribuni plebis , vobis ins-
 pectantibus vulnerarentur , ad magistratum domos
 cum ferro , & facibus iretur , consulis fasces fran-
 gerentur , deorum immortalium templa incenderen-
 tur ; rempublicam esse nullam putavi. Itaque neque
 republicâ exterminatâ , mihi locum in hac urbe esse
 duxi : nec , si illa restitueretur , dubitavi , quin me
 secum ipsa reduceret. An ego , cum mihi esset ex-
 ploratissimum , P. Lentulum proximo anno consu-
 lem futurum , qui illis ipsis reipublicæ periculosissi-
 mis

mis temporibus ædilis curulis, me consule, omnium
 meorum consiliorum participes, periculorumque socius
 fuisset, dubitarem, quin is me confectum consulari-
 bus vulneribus, consulari medicinâ ad salutem redu-
 ceret? Hoc duce, collegâ autem ejus, clementissimo
 atque optimo viro, primò non adversante, post etiam
 adjuvante, reliqui magistratus penè omnes fuerunt
 defensores salutis meæ. Ex quibus excellenti ani-
 mo, virtute, auctoritate, præsidio, copiis, T. An-
 nius, & P. Sextius, præstanti in me benevolentia,
 & divino studio extiterunt. Eodemque P. Lentulo
 auctore, & pariter referente collega, frequentissi-
 mus senatus, uno dissentiente, nullo intercedente,
 dignitatem meam, quibus potuit, verbis amplissimis
 ornavit salutem vobis, municipiis, coloniisque om-
 nibus commendavit. Ita me nudum à propinquis, nul-
 la cognatione munitum consules, prætores, tribu-
 ni plebis, senatus, Italia cuncta, semper à vobis
 deprecata est: denique omnes, qui vestris maximis
 beneficiis, honoribusque sunt ornati, producti ad
 vos ab eodem, non solum ad me conservandum vos
 cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum
 auctores, testes, laudatores fuerunt. Quorum prin-
 ceptis ad cohortandos vos, & ad rogandos fuit Cn.
 Pompeius, vir omnium, qui sunt, fuerunt, erunt,
 virtute, sapientiâ, ac gloriâ princeps: qui mihi
 unus uni privato amico eadem omnia dedit, quæ uni-
 versæ reipublicæ, salutem, otium, dignitatem. Cu-
 jus oratio fuit, quemadmodum accepi, tripartita. Pri-
 mum vos docuit, meis consiliis rempublicam esse
 servatam, causamque meam cum communi salute con-
 junxit; hortatusque est, ut auctoritatem senatûs,
 statum civitatis, fortunas civis bene meriti defende-
 re-

retis : tum in perorando posuit , vos rogari à senatu , rogari ab equitibus Romanis , rogari ab Italia cuncta : denique ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solùm , verùm etiam obsecravit. Huic ego homini , Quirites , tantum debeo , quantum hominem homini debere vix fas est. Hujus consilia , P. Lentuli sententiam , senatùs auctoritatem vos secuti , in eo me loco , in quo vestris beneficiis fueram , iisdem centuriis , quibus collocaretis , reposuistis. Eodem tempore audistis eodem ex loco summos viros , ornatissimos , atque amplissimos homines , principes civitatis , omnes consulares , omnes prætorios , eadem dicere , ut omnium testimonio per me unum rempublicam conservatam esse constaret. Itaque cùm P. Servilius , gravissimus vir , & ornatissimus civis , dixisset , operâ meâ rempublicam incolumem magistratibus deinceps traditam , dixerunt in eandem sententiam cæteri. Sed audistis eo tempore clarissimi viri non solùm auctoritatem , sed etiam testimonium L. Gelli , qui , quia suam classem attentatam magno cum suo periculo penè sensit ; dixit in concione vestrà : *Si ego , consul , cum fui , non fuisset , rempublicam funditus interituram fuisse.* En ego tot testimoniis , Quirites , hac auctoritate senatùs , tanta consensione Italiæ , tanto studio bonorum omnium , agente P. Lentulo , consentientibus cæteris magistratibus , deprecante Cn. Pompeio , omnibus hominibus faventibus , diis denique immortalibus : frugum ubertate , copiâ , vilitate , reditum meum comprobantibus , mihi , meis , reipublicæ restitutus , tantum vobis , quantum facere possum , Quirites , pollicebor. Primùm , quâ sanctissimi homines pietate erga deos immortales esse solent , eadem , me erga populum Ro-

Ro-

Romanum semper fore ; numenque vestrum æque mihi grave , & sanctum , ac deorum immortalium , in omni-vita futurum : deinde , quoniam me in civitatem res-publica ipsa reduxit , nullo me loco reipublicæ defu-turum. Quòd si quis existimat , me aut voluntate esse mutatâ , aut debilitatâ virtute , aut animo fracto , ve-hementer errat. Mihi , quod potuit vis , & injuria , & sceleratorum hominum furor detrahere ; eripuit , abs-tulit : dissipavit : quod viro forti adimi non potest , id manet , & permanebit. Vidi ego fortissimum virum , municipem meum , C. Marium (quoniam nobis quasi ali-qua fatali necessitate , non solùm , cùm his , qui hæc delere voluissent , sed etiam cum fortuna , belligeran-dum fuit) eum tamen vidi , cùm esset summa sene-ctute , non modò non infracto animo propter magni-tudinem calamitatis , sed confirmato , atque renovato. Quem egomet dicere audivi , tum se fuisse misserum , cùm careret patriâ , quam obsidione liberavisset : cùm sua bona possideri ab inimicis , ac diripi audiret : cùm adolescentem filium videret ejusdem socium calami-tatis : cùm in paludibus demersus , concursu , ac mise-ricordiâ Minturniensium corpus , ac vitam suam con-servasset : cùm parvâ naviculâ trajectus in Africam , quibus regna ipse dederat ; ad eos inops , supplexque venisset : recuperatâ vero suâ dignitate , se non com-missurum , ut , cùm ea , quæ amisserat , sibi restituta essent , virtutem animi non haberet , quam nunquam perdidisset. Sed hoc inter me atque illum interest : quòd ille , qua re plurimum potuit , ea ipsa re inimi-cos suos ultus est , armis ; ego , qua consuevi ; utar : quoniam illi arti in bello , ac seditione locus est , huic in pace , atque otio. Quanquam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscendis agebat : ego de ipsis inimi-cis

cis tantum , quantum mihi respublica permittet , cogitabo. Denique , Quirites, quoniam me quatuor omnino genera hominum violarunt : unum eorum , qui odio reipublicæ , quod eam , ipsis invitis conservavam , mihi inimicissimi fuerunt : alterum , qui per simulationem amicitiaë , nefariè prodiderunt : tertium , qui , cum propter inertiam suam eadem assequi non possent , inviderunt laudi , & dignitati meæ : quartum , qui cum custodes reipublicæ esse debuerunt , salutem meam , statum civitatis , dignitatem ejus imperii , quod erat penes ipsos , vendiderunt : sic ulciscar facinororum singula , quemadmodum à quibusque sum provocatus : malos cives , rempublicam bene gerendo : perfidos amicos , nihil credendo ; atque omnia cavendo : invidos , virtuti , & gloriaë serviendo : mercatores provinciarum , revocando domum , atque ab iis provinciarum rationem repetendo. Quanquam mihi majori curæ est , quemadmodum quidem vobis , qui de me estis optimè meriti , gratiam referam , quàm quemadmodum inimicorum injurias , crudelitatemque persequar. Etenim ulciscendæ injuriæ facilius ratio est , quàm beneficii remunerandi , propterea quòd superiores esse contra improbos , minus est negotii , quam bonis exæquari ; tum etiam , ne tam necessarium quidem est malè meritis , quàm optimè meritis , referre quod debeas. Odium vel precibus mitigari potest , vel temporibus reipublicæ communique utilitate deponi , vel difficultate ulciscendi teneri , vel vetustate sanari. Benemeritos quin colas , nec exorari fas est , nec id reipublicæ repetere utcumque necesse est , neque est excusatio difficultatis , neque æquum est tempore , & die memoriam beneficii definire. Postremò qui in ulciscendo remissior fuit , mox apertè laudatur : at gra-

vis-

vissimè vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis; remunerandis, est tardior: neque solùm ingratus, quòd ipsum grave est, verùm etiam impius appelletur, necesse est. Atque in officio persolvendò dissimilis est ratio pecuniæ debitæ: propterea quòd pecuniam qui retinent, non dissolvit: qui reddit, habet, gratiam, & qui retulit, habet: & qui habet, dissolvit. Quapropter memoriam vestri beneficii colam benevolentiam sempiternam, non solùm dum animam spirabo meam, sed etiam cum mortuo monumenta vestri in me beneficii permanebunt. In referenda autem gratia vobis repromitto, semperque præstabo, mihi neque in consiliis de republica capiendis, diligentiam; neque in periculis à republica propulsandis, animum; neque in sententia simpliciter referenda, fidem; neque in hominum voluntatibus pro republica lædendis, libertatem; nec in perferendo labore, industriam; nec in vestris commodis augendis, gratam animi benevolentiam defuturam. Atque hæc cura, Quirites erit infixam animo meo sempiterna, ut cum vobis, qui apud me deorum immortalium vim, & numen tenetis, tum posteris vestris, cunctisque, gentibus dignissimus ea civitate videar, quæ suam dignitatem non posse tenere se, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis judicavit.

POST REDITUM

IN SENATU

ORATIO.

SI, patres conscripti, pro vestris immortalibus in me, fratremque meum, liberosque nostros meritis parum vobis comulatè gratias egero: quæso, obtestorque, ne meæ naturæ potiùs, quàm magnitudini vestrorum beneficiorum id tribuendum putetis. Quæ enim tanta potest existere ubertas ingenii, quæ tanta dicendi copia, quod tam divinum, atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita, non dicam complecti orando, sed percensere numerando? qui mihi fratrem optatissimum me fratri amatissimo, liberis nostris parentes, nobis liberos: qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rempublicam, qui patriam, qua nihil potest esse jucundius, qui denique nosmetipsos nobis reddidistis. Quod si parentes carissimos habere debemus, quòd ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est, si deos immortales, quorum beneficio, & hæc tenuimus, & cæteris rebus aucti sumus: si populum Romanum, cujus honoribus in amplissimo consilio, & in altissimo gradu dignitatis, atque in hac omnium terrarum arce collocati sumus: si hunc ipsum ordinem, à quo sæpe magnificentissimis decretis sumus honestati: immensum quiddam, & in finitum est, quod vobis debeamus, qui vestro singulari studio, atque consensu parentum beneficia, deo-

rum

rum immortalium munera , populi Romani honores, vestra de me multa judicia , nobis omnia uno tempore reddidistis ; ut , cùm multa vobis , magna populo Romano , innumerabilia parentibus , omnia diis immortalibus debeamus , quòd ; hæc antea singula per illos habuerimus ; nunc universa per vos recuperaverimus. Itaque , Patres conscripti , quod ne optandum quidem est homini ; immortalitatem quandam per vos adepti videmur. Quod enim tempus erit unquam ; quo vestrorum in nos beneficiorum memoria , ac fama moriatur ? qui illo ipso tempore , cùm vi , ferro , metu ; minis obsessi teneremini , non multò post discessum meum universi me revocavistis , referente L. Ninnio , fortissimo , atque optimo viro ; quem habuit ille pestifer annus , & maximè fidelem , & minimè timidum , si dimicare placuisset , defensorem salutis meæ. Posteaquam vobis potestas decernendi per eum tribunum plebis , qui , cùm per se rempublicam lacerare non posset , sub alieno scelere delevit : numquam de me siluistis , numquam meam salutem non ab his consulibus , qui vendiderant , flagitavistis. Itaque vestro studio , atque auctoritate perfectum est , ut ille ipse annus , quem ego mihi , quàm patriæ , malueram esse fatalem , hos tribunos plebis haberet , qui , & promulgarent de salute mea , & ad vos sæpenumero referrent. Nam consules modesti , legumque metuentes , impediabantur lege , non eâ , quæ de me , sed eâ , quæ de ipsis lata erat , cùm meus inimicus promulgavit , ut , si revixissent ii , qui hæc penè delerunt , tunc ego redirem : quo factò utrumque confessus est , & se illorum vitam desiderare , & magno in periculo rempublicam futuram si aut hostes , atque interfectores reipublicæ revixissent,

sent, aut ego non revertissem. Itaque illo ipso anno, cum ego cecissem: princeps autem civitatis, non legum præsidio, sed parietum, vitam suam tueretur: respublica sine consulibus esset, neque solum parentibus perpetuis, verum etiam tutoribus annuis esset orbata: sententias dicere prohiberemini: caput meæ proscriptionis recitaretur: nunquam dubitastis meam salutem cum communi salute conjungere. Postea verò quàm singulari, & præstantissima virtute P. Lentuli Consulis, ex superioris anni caligine, & tenebris lucem in republica Kalendis Januariis despiciere cœpistis: cum Q. Metelli, nobilissimi hominis, atque optimi viri, summa dignitas, cum prætorum, tribunorum plebis penè omnium virtus, & fides reipublicæ subvenisset: cum virtute, gloriâ, rebus gestis Cn. Pompeius, omnium gentium, omnium sæculorum, omnis memoriæ facile princeps, tutò in senatum venire arbitraretur: tantus vester consensus de salute mea fuit, ut corpus abesset meum, dignitas jam in patriam revertisset. Quo quidem mense, quid inter me, & meos inimicos interesset, existimare potuistis. Ego meam salutem deserui, ne propter me civium vulneribus respublica cruentarentur: illi meum reditum non populi Romani suffragiis, sed flumine sanguinis intercludendum putaverunt. Itaque postea nihil vos civibus, nihil sociis, nihil regibus respondistis: nihil iudices sententiis, nihil populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit: mutum forum, elinguem curiam, tacitam, & fractam civitatem videbatis. Quo quidem tempore, cum is excessisset, qui cædi, & flammæ vobis auctoribus restiterat: cum ferro, & facibus homines tota urbe volitantes, magistratuum tecta impugnata, deo-

rum

rum templa inflammata, summi viri, & clarissimi consulis fascēs, fractos, fortissimi, atque optimi viri, tribuni plebis sanctissimum corpus non tactum, ac violatum manu, sed vulneratum ferro, confectumque vidistis: qua strage nonnulli permoti magistratus partim metu mortis, partim desperatione reipublicæ paulum à mea causa recesserunt. Reliqui fuerunt, quos neque terror, neque vis, neque spes, neque metus, nec promissa, nec minæ, nec tela, nec faces à vestra auctoritate, à populi Romani dignitate à mea salute depellerent. Princeps P. Lentulus, parens, ac deus nostræ vitæ: fortunæ, memoriæ, nominis, hoc specimen virtutis, hoc indicium animi, hoc lumen consulatus sui fore putavit, si me mihi, si meis, si vobis, si reipublicæ reddidisset. Qui, ut est dignatus, nunquam dubitavit sententiam de salute mea, se, & reipublicæ dignam, dicere. Cùm à tribuno plebis vetaretur, cùm præclarum caput recitaretur: *Ne quis ad vos referret, ne quis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret, ne scribendo adesset*: totam illam clausulam, ut antè dixi, proscriptionem, non legem putavit, quâ civis optimè de reipublica meritus, nominatim, sine iudicio, unà cum senatu reipublicæ esset ereptus. Ut verò iniiit magistratum, non dicam, quid egerit prius, sed quid omninò egit aliud, nisi ut me conservato, vestram in posterum dignitatem, auctoritatemque sanciret? Dii immortales, quantum mihi beneficium dedisse videmini, quòd hoc anno P. Lentulus consul est? Quantò majus dedissetis, si superiore anno fuisset? nec enim eguissem medicina consulari, nisi consulari vulnere concidissem. Audieram ex sapientissimo homine, atque optimo cive, & vi-

ro , Q. Catulo , non sæpè unum consulem impro-
 bum , duos verò nunquam post Romam conditam ,
 excepto illo Cinnano tempore , fuisse. Quare meam
 causam semper fore firmissimam dicere solebat , dum
 vel unus in republica consul esset. Quòd verè dixerat ,
 si illud de duobus consulibus , quòd ante in republi-
 ca non fuerat , perenne , ac proprium manere potuisset.
 Quòd si Q. Metellus in illo tempore consul fuisset uni-
 cus : dubitabitis , quo animo fuerit in me conservando fu-
 xurus , cùm in restituendo auctorem fuisse , adscripto-
 remque videatis ? Sed fuerunt duo consules , quorum
 mentes angustæ , humiles , pravæ , oppletæ tenebris ac
 sordibus , nomen ipsum consulatûs , splendorem illius
 honoris , magnitudinem tanti imperii nec intueri , nec
 sustinere , nec capere potuerunt : non consules , sed mer-
 catores provinciarum , ac venditores vestræ dignitatis.
 Quorum alter à me Catilinam , amatorem suum multis
 audientibus ; alter Cethegum , consobrinum , reposcebat :
 qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam ,
 non consules , sed latrones , non modò deseruerunt , in
 causa præsertim publica , & consulari , sed prodide-
 runt , oppugnarunt , omni auxilio non solùm suo , sed
 etiam vestro , cæterorumque ordinum , spoliatum esse
 voluerunt : quorum alter tamen neque me , neque
 quemquam fefellit. Quis enim ullam ullius boni spem
 haberet in eo , cujus primum tempus ætatis palàm
 fuisset ad omnes libidines divulgatum ? qui ne à san-
 ctissima quidem parte corporis potuisset hominum im-
 puram intemperantiam propulsare ? qui , cum suam rem ,
 non minùs strenuè , quàm postea publicam confecisset ,
 egestatem , & luxuriam domestico lenocinio sustenta-
 vit ? qui nisi in aram tribunatûs confugisset , neque
 vim prætoris , nec multitudinem creditorum , nec bo-

norum proscriptionem effugere potuisset? Quo in magistratu, nisi rogationem de piratico bello tulisset, profectò egestate, & improbitate coactus piraticam ipse fecisset; ac minore quidem cum reipublicæ detrimento, quàm quòd intra mœnia nefarius hostis, prædòque versatus est: quo inspectante, ac sedente, legem tribunos plebis tulit, ne auspiciis obtemperaretur: ne obnuntiare consilio, aut comitiis, ne legi intercedere liceret: ut lex Ælia, & Fusia ne valerent; quæ nostri majores certissima subsidia reipublicæ contra tribunitios furores esse voluerunt. Idemque postea, cum innumerabilis multitudo bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset, cumque adolescentes nobilissimi, cunctique equites Romani se ad lenonis impurissimi pedes abjecissent: quo vultu cincinnatus ganeo non solùm civium lacrymis, verùm etiam patriæ preces repudiavit? Meque eo contentus fuit, sed etiam in concionem ascendit; eaque dixit, quæ si ejus vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus: te nonarum Decembris, quæ me consule fuissent clivique Capitolini pœnas ab equitibus Romanis esse repetiturum: neque solùm id dixit, sed quos ei commodum fuit compellavit: L. verò Lamiam, equitem Romanum, præstanti dignitate hominem, & saluti meæ pro familiaritate, reipublicæ pro fortunis suis amicissimum, consul imperiosus exire urbe jusit. Et cum vos vestem mutandam censuissetis, cunctique mutassetis, atque idem omnes boni jam antè fecisset: ille unguentis oblitus, cum togâ protextâ, quam omnes prætores, ædilesque tum abjecerant, irrisit squalorem vestrum, & luctum gratissimæ civitatis: fecitque quod nemo unquam tyranus, ut quo minus occultè vestrum malum gemeretur, nihil diceret:

ne aperte incommoda patriæ lugeretur, ediceret. Cum verò in circo Flaminio non à tribuno plebis consul in concionem, sed à latrone archipirata, productus esset; primùm processit, qua auctoritate vir? vini, somni, stupri plenus, madente coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce, & tumultu: quod in cives indemnatos esset animadversum, id sibi dixit, gravis auctor, vehementissimè displicere. Ubi nobis hæc auctoritas tandiu tanta latuit? cur in lustris & helluationibus hujus calamistrati saltatoris tam eximia virtus tandiu cessavit? Nam ille alter Cæsoninus Calventius ab adolescentia versatus est in foro, cum eum præter simulatam versutamque tristitiam, nulla res commendaret: non juris studium, non dicendi, non rei militaris, non cognoscendorum hominum, non liberalitas. Quem præteriens cum incultum, horridum, mœstumque vidisses; etiam si agrestem, & inhumanum existimares, tamen libidinosum, & perditum non putares. Cum hoc homine, an cum stipite Ætiopæ si in foro constitisses, nihil crederes interesse. Sine sensu, sine sapore, élinguem, tardum, inhumanum negotium, Cappadocem modò arreptum de grege venalium diceres. Idem domi quàm libidinosus? quàm impurus? quàm intemperans, non januâ receptis, sed pseudothyro intromisis voluptatibus? Cùm verò etiam litteris studere incipit, & helluo immanis cum Græculis philosophari, tum es Epicureus, non penitus illi disciplinæ, quæcumque est, deditus, sed captus uno verbo voluptatis. Habet autem magistrōs non ex istis ineptis, qui dies totos de officio, ac de virtute disserunt, qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur: sed eos, qui disputent, horam nullam vacuam voluptate

esse debere : in omni parte corporis semper oportere aliquod gaudium , delectationemque versari. His utitur quasi præfectis libidinum suarum ; hi voluptates omnes vestigant , atque odorantur ; hi sunt conditores , instructoresque convivii ; idem expendunt , atque æstimant voluptates , sententiamque dicunt , & judicant , quantum cuique libidini tribuendum esse videatur. Horum ille artibus eruditus , ita contempsit hanc pudentissimam civitatem , ut omnes suas libidines , omnia flagitia latere posse arbitraretur , si modò vultum importunum in forum detulisset. Is me , quamquam me quidem non (cognoram enim propter Pisonum affinitatem , quàm longè hunc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset) sed vos , populumque Romanorum , non consilio , neque eloquentiâ , quod in multis sæpe accidit , sed rugis , supercilioque decepit. L. Piso , tunc ausus es isto oculo , non dicam isto animo , ista fronte , non vitâ ; tanto supercilio , non enim possum dicere , tantis rebus gestis , cum A. Gabinio consociare consilia pestis meæ ? Non te illius unguentorum odor , non vini anhelitus , non frons calamistræ notata vestigiis , in eam cogitationem adducebat , ut , cum illius re similis fuisses , frontis tibi integumento ad occultanda tanta flagitia diutiùs uti non liceret ? Cum hoc coire ausus es , ut consularem dignitatem , ut reipublicæ statum , ut senatûs auctoritatem , ut civis optimè meriti fortunas provinciarum fœdere addiceres ? Te consule , tuis edictis , & imperiis , senatui , populoque Romano non es licitum , non modò sententiis , atque auctoritate sua , sed ne luctu quidem , ac vestitu reipublicæ subvenire. Capuane te putabas , in qua urbe domicilium quondam superbix fuit , consulem esse , sicut eras eo tempore ; an Ro-

mæ , in qua civitate omnes ante vos consules senatui
 paruerunt ? Tu es ausus in circo Flaminio productus
 cum tuo illo pari dicere , te semper misericordem fuisse
 ? quo verbo senatum , atque omnes bonos tunc
 cum à patria pestem depulissem , crudeles demonstrabas
 fuisse. Tu misericors me affinem tuum , quem
 comitiis prærogativæ primum custodem præfeceras ,
 quem Kalendis Januarii tertio loco sententiam rogaras ,
 constrictum inimicis reipublicæ tradidisti ? Tu
 meum generum , propinquum tuum : tu affinem tuam ,
 filiam meam , superbissimis , & crudelissimis verbis
 à genibus tuis repulisti. Idemque tu clementiâ , ac mi-
 sericordiâ singulari , cum ego unâ cum republica non
 tribunitio , sed consulari ictu concidissem : tanto sce-
 lere , tantaque intemperantiâ fuisti , ut ne unam qui-
 dem horam interesse paterere inter meam pestem , &
 tuam prædam ; saltem dum conticesceret illa lamentatio ,
 & gemitus urbis. Nondum palàm factum erat
 occidisse rempublicam , cum tibi arbitria funeris sol-
 vebantur. Uno , eodemque tempore domus mea diripie-
 batur , ardebat : bona ad vicinum consulem de Palatio ;
 de Tusculano ad item vicinum alterum consulem
 deferabantur : cum , iisdem operis suffragium
 ferentibus , eodem gladiatore latore , vacuo non
 modo à bonis , sed etiam à liberis , acque inani foro ,
 ignaro populo Romano quid ageretur , senatu verò
 oppresso , & afflicto , duobus impiis , nefarisque con-
 sulibus , ærarium , provinciæ , legiones , imperia don-
 nabantur. Horum consulum ruinas vos consules vestra
 virtute fulsistis ; summâ tribunorum plebis , prætorumque
 fide , & diligentiam sublevati : Quid ego de præstantissimo
 viro , T. Annio , dicam ? aut quis de tali cive satis dignè
 unquam loquetur ? Qui cum
 vi-

videret , sceleratum civem , aut domesticum potius hostem , si legibus uti liceret , iudicio esse frangendum : si ipsa iudicia vis impediret , ac tolleret , audaciam virtute , furorem fortitudine , temeritatem consilio , manum manu , vim vi esse superandam : primo de vi postulavit . Posteaquàm ab eodem iudicia sublata esse vidit ; ne ille omnia vi posset efficere , curavit : qui docuit , neque tecta , neque forum neque curiam , sine summa virtute , ac maximis opibus , & copiis ab intestino latrocinio posse defendi , qui primus , post meum discessum , metum bonis , spem audacibus , timorem huic ordini , servitutem depulit civitati . Quam rationem pari virtute , animo , fide , P. Sextius secutus , pro mea salute , pro vestra auctoritate , pro statu civitatis nullas sibi inimicitias , nullam vim , nullus impetus , nullum vitæ discrimen vitandum unquam putavit : qui causam senatûs exagitatam concionibus improborum , sic suâ diligentia multitudini commendavit , ut nihil tam populare , quàm vestrum nomen ; nihil tam omnibus carum aliquando , quàm vestra auctoritas videretur : qui me cùm omnibus rebus , quibus tribunus plebis potuit , defendit ; tum reliquis officiis , juxta , ac si meus frater esset , sustentavit : cujus ego clientibus , libertis , familiâ , copiis , litteris ita sum sustentatus , ut meæ calamitatis non adiutor solùm , verùm etiam socius videretur . Jam cæterorum officia , studiaque vidistis : quàm cupidus mei C. Cestilius , quàm studiosus vestri , quàm non varius fuerit in causa . Quid M. Cispium ? cui ego ipsi , parenti , fratrique ejus , sentio quantum debeam : qui , cùm à me voluntas eorum in privato iudicio esset offensa , publici mei beneficii memoriâ privatam offensionem oblitteraverunt . Jam T. Fadius , qui mihi quæstor

tor

tor fuit, M. Curtius cujus, ego patri quæstor fui, studio, amore, animo, huic necessitudini, non defuerunt. Multa de me C. Messius, & amicitia & reipublicæ causâ, dixit: legem separatim initio de salute mea promulgavit. Q. Fabricius, si, quæ de me agere conatus est, ea contra vim, & ferrum perficere potuisset, mense Januario nostrum statum recuperassemus. Quem ad salutem meam voluptas impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit. Jam verò prætores quo animo in me fuerint, vos existimare potuistis, cum L. Cæcilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare: publicè promulgaverit de mea salute cum collegis penè omnibus: direptoribus autem meorum bonorum in jus adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius, statim designatus, sententiâ suâ, quàm esset cara sibi mea salus, declaravit. Omnia officia C. Septimi, Q. Valerii, P. Crassi Sex. Quintili, C. Cornuti, summa, & in me, & in reipublicam constiterunt. Quæ cum libenter commemoro, tum non invitus nonnullorum in me nefariè commissa prætereo. Non est mei temporis injurias meminisse: quas ego etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci malletm. Alio trasferenda mea tota vita est, ut benè de me meritis referam gratiam: amicitias igne perspectas tuear: cum apertis hostibus bellum geram timidis amicis ignoscam: proditoribus meis non indicem dolorem profectionis meæ: defensores, reditûs dignitate consoler. Quòd si mihi nullum aliud esset officium in omni vita reliquum, nisi ut erga duces ipsos, & principes, atque auctores salutis meæ, satis gratus judicaret: tamen exiguum reliquæ vitæ tempus non modò ad referendam, verùm etiam ad commemorandam gratiam relictum putarem. Quando enim

ego

ego huic homini, ac liberis ejus, quando omnes mei gratiam referent? quæ memoria, quæ vis ingenii, quæ magnitudo observantiæ, tot, tantisque beneficiis respondere poterit? qui mihi primus afflicto, & jacenti consularem fidem, dexteramque prorrexit; qui me à morte ad vitam: à desperatione ad spem, ab exitio ad salutem revocavit. Qui tanto amore in me, studio in rempublicam fuit, ut excogitaret, quemadmodum calamitatem meam non modò levaret, sed etiam honestaret. Quid enim magnificentius, quid præclarius mihi accidere potuit, quàm quòd, illo petente, vos decrevistis, ut cuncti ex omni Italia, qui rempublicam salvam vellent, ad me unum hominem fractum, & propè dissipatum, restituendum, & defendendum venirent? ut, qua voce ter omninò post Romam conditam consul usus esset pro universa republica apud eos solùm, qui ejus vocem exaudire potuissent: eadem voces senatus omnibus agris, atque oppidis, cives, totàmque Italiam ad unius salutem defendendam excitaret. Quid ego gloriosius meis posteris potui relinquere, quàm hoc senatum judicasse, qui civis me non defendisset, eum rempublicam salvam esse voluisse? Itaque tantum vestra auctoritas, tantum eximia consulis dignitas valuit, ut dedecus, & flagitium se committere putaret, si quis non veniret. Idemque consul: cùm illa incredibilis multitudo Romanam; & penè Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. Quo tempore, quantam vim naturæ bonitas haberet, an vera nobilitas, intelligere potuistis. Nam Q. Metellus, & inimicus, & frater inimici, perspectâ vestrâ voluntate; omnia privata odia deposuit: quem P. Servilius, vir cùm clarissimus, tum verò optimus, mihiq; amicissimus, & acto-

ritatis, & orationis suæ divinâ quadam gravitate, ad sui generis, comunisque sanguinis facta, virtutesque revocavit ut haberet in consilio, & fratrem ab inferis socium rerum mearum, & omnes Metellos, præstantissimos cives penè ex Acheronte excitatos: in quibus Numidicum illum, cujus quondam de patria discessus, honestus ipsi, bonis omnibus tamen luctuosus visus est. Itaque extitit non modò salutis defensor, qui ante hoc unum beneficium fuerat inimicus verùm etiam adscriptor dignitatis meæ, Quo quidem die cum CCCCXVII. ex senatu essetis, magistratus autem hi omnes adessent; dissensit unus, is, qui sua lege conjuratos etiam ab inferis excitandos putarat. Atque illo die, quo rempublicam meis consiliis conservatam gravissimis verbis, & plurimis judicassetis, idem consul curavit, ut eadem à principibus civitatis in concione postero die dicerentur: cùm quidem ipse egit ornatissimè causam meam, perfecitque, astante, atque audiente Italia tota, ut nemo cujusquam conducti, aut perditì vocem acerbam, atque inimicam bonis posset audire. Ad hæc non modò adjumenta salutis, sed etiam ornamenta dignitatis meæ reliqua vos iidem addidistis. Decrevistis ne quis ulla ratione rem impediret: qui id impedisset, vos graviter, molesteque laturos; illum contra rempublicam, salutemque bonorum, concordiamque civium facturum: & ut ad vos de eo statim referretur: neque, etiam si diutiùs calumniarentur, redire jussistis. Quid? ut agerentur gratiæ qui è municipiis venissent? Quid? ut ad illam diem, res cùm redissent, rogarentur, ut pari studio convenirent? Quid denique illo die, quem P. Lentulus, mihi, patrique meo, liberisque nostris natalem constituit, non modò ad nostram, verùm etiam ad

sempiterni memoriam temporis ? quo die nos comitiis centuriatis , quæ maximè majores comitia justa dici , haberique voluerunt , accessivit in patriam : ut eadem centuriæ , quæ me consulem fecerant , consulatum meum comprobarent. Quo die quis civis fuit , qui fas esse putaret , quacumque aut ætate , aut valetudine esset , non se de salute mea sententiam ferre ? quando tantam frequentiam in campo , tantum splendorem Italiae totius , ordinumque omnium ? quando illa dignitate rogatores , diribitores , custodesque vidistis ? Itaque. P. Lentuli beneficio excellenti , atque divino , non reducti sumus in patriam , sicuti nonnulli clarissimi cives , sed equis insignibus , & curru aurato reportati. Possum ego satis in Cn. Pompeium unquam gratus videri , qui non solum apud vos ; qui omnes idem sentiebatis , sed etiam apud universum populum Romanum salutem reipublicæ , & conservatam per me , & conjunctam esse cum mea dixerit ? qui causam meam prudentibus commendavit , imperitos edocuerit , eodemque tempore improbos auctoritate sua compresserit ? bonos excitarit : qui populum Romanum pro me , tamquam pro fratre , ut pro parente , non solum hortatus sit , verum etiam obsecraverit ? qui ipse , cum propter metum dimicationis , & sanguinis , domo se teneret , etiam à superioribus tribunis petierit , ut de salute mea , & promulgarent , & referrent ? qui in colonia nuper constituta , cum ipse gereret magistratum , in qua nemo erat emptus intercessor , vim , & crudelitatem privilegii , auctoritate honestissimorum hominum , & publicis litteris consignavit , princepsque Italiae totis præsidium ad meam salutem implorandum putavit ? qui , cum ipse mihi semper amicissimus fuisset , etiam , ut suos necessarios mihi amicos redderet ,

ret,

ret, elaboravit. Quibus autem officiis T. Anni beneficia remunerabor? cujus omnis actio, ratio, cogitatio, totus denique tribunatus, nihil aliud fuit, nisi constans, perpetua, fortis, invicta defensio salutis meæ? Quid de P. Sextio loquar? qui suam erga me benevolentiam, & fidem, non solum amici dolore, sed etiam corporis vulneribus ostendi? vobis, verò, Patres conscripti, singulis, & egi, & agam gratias. Universis egi ab initio, quantum potui: satis ornatè agere nullo modo possum. Et quamquam sunt in me præcipua merita multorum, quæ sileri nullo modo possunt; tamen hujus temporis, ac timoris mei non est conari commemorare beneficia in me singulorum. Nam difficile est, non aliquem; nefas, quemquam præterire. Ego vos universos, Patres conscripti, deorum numero colere debeo. Sed, ut in ipsis diis immortalibus non semper eosdem, atque alias alios solemus, & venerari, & præcari, sic in hominibus de me divinitus meritis omnis ætas erit mihi ad eorum erga me merita prædicanda, atque recolenda. Hodierno autem die nominatim à me magistratibus statui gratias esse agendas, & de privatis uni, qui pro salutè mea municipia, coloniasque adisset, populum Romanum obsecrasset, sententiam dixisset eam, quam vos secuti, mihi dignitatem meam reddidistis. Vos me florentem semper ornastis: laborantem, mutatione vestis, & propè luctu vestro, quoad licuit, defendistis. Nostrâ memoriâ senatores ne in suis quidem periculis mutare vestem solebant: in meo periculo senatus veste mutatâ fuit, quoad licuit per eorum edicta, qui mea pericula non modò suo præsidio, sed etiam vestra deprecatione nudarunt. Quibus ego rebus objectis, cum mihi privato configendum viderem cum eodem exer-

ci-

citu, finem consul non armis, sed vestra auctoritate superaram: multa mecum ipse reputavi. Dixerat in concione consul, se clivi Capitolini poenas ab equitibus Romanis repetiturum. Nominatim alii compellabantur, alii citabantur, alii relegabantur: aditus templorumque erant non solum praesidiis, & manu, verum etiam demolitione sublatis. Alterum consulem, ut me, & rempublicam non modo desereret, sed etiam hostibus reipublicae proderet, pactioibus Clodius suorum praemiorum obligarat. Erat alius ad portas cum imperio in multos annos, magnoque exercitu, quem ego inimicum mihi fuisse non dico; tacuisse, cum diceretur esse inimicus, scio. Duae partes esse in republica cum putarentur: altera me deposcere propter inimicitias: altera timidè defendere propter suspicionem caedis putabatur. Qui autem me deposcere videbantur, in hoc auxerunt dimicationis metum, quod nunquam inficiando suspicionem hominum, curamque minuerunt. Quare cum viderem senatum ducibus orbatum, me à magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum, servos simulatione Collegiorum nominatim esse conscriptos, copias omnes Catilinae penè iisdem ducibus, ad spem caedis, & incendiolorum esse revocatas: equites Romanos proscriptionis; municipia, vasticatis; omnes caedis metu esse permotos: potui, potui, Patres conscripti multis auctoribus fortissimis viris, me vi, armisque defendere: nec mihi ipse ille animus idem meus, vobis non incognitus defuit. Sed videbam, si vicissem praesentem adversarium, nimius multos mihi alios esse vincendos: si victus essem, multis bonis, & pro me, & mecum, etiam post me esse pereundum: tribunisque sanguinis ultores esse praesentes: meae mortis poenas

nas iudicio, & posteritati reservari. Nolui, cum consul communem salutem sine ferro defendissem, meam privatus armis defendere: bonosque viros lugere malui meas fortunas, quam suis desperare. Ac, si solus essem interfectus, mihi turpe: si cum multis, reipublicæ funestum fore videbatur. Quòd si mihi æternam esse ærumnam propositam arbitrarer: morte me ipse potius, quam sempiterno dolore multassem. Sed cum viderem, me non diutius, quam ipsam rempublicam ex hac urbe abfuturum: neque ego illa exterminata mihi remanendum amplius putavi: & illa simulatque revocata est, me secum pariter reportavit. Mecum leges, mecum quæstiones, mecum jura magistratum, mecum senatûs auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum ubertas, mecum deorum, & hominum sanctitates omnes, & religiones abfuerunt. Quæ si semper abessent, magis vestras fortunas lugerem, quam desiderarem meas. Sin aliquando revocarentur: intelligebam, mihi cum illis unà esse redeundum. Cujus mei sensûs certissimus testis est hic idem, qui custos capitis fuit, Cn. Plancius, qui omnibus provincialibus ornamentis, commodisque depositis, totam suam quæsturam in me sustentando, & conservando collocavit. Qui si mihi quæstor imperatori fuisset, in filii loco fuisset. Nunc certè erit in parentis, cum fuerit quæstor non imperii, sed doloris mei. Quapropter, Patres conscripti, quoniam in rempublicam sum pariter cum republica restitutus: non modò in ea defendenda nihil minuiam de libertate mea pristina; sed etiam adaugebo. Etenim, si ea tum defendebam, cum mihi aliquid illa debebat: quid nunc me facere oportet, cum ego illi plurimum debeo? Nam quid est, quod animum meum frangere, aut debilita-

ta-

tare possit, cujus ipsam calamitatem non modò nullius delecti, sed etiam divinorum in republicam beneficiorum testem esse videatis? Nam, & importata est, quia defenderam civitatem: & mea voluntate suscepta est, ne à me defensa respublica per eundem me extremum in discrimen vocaretur. Pro me non, ut pro P. Popilio, nobilissimo homine, adolescentis filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est deprecata: non, ut pro Q. Metello, summo, & clarissimo viro spectatâ jam adolescentiâ filius: non L. & C. Metelli consulares, non eorum liberi, non Q. Metellus nepos, qui tum consulatum petebat, non Luculli, Servilii, Scipiones: Metellarum filii, flentes, ac sorditati, populo Romano supplicaverunt, sed unus frater, qui in me pietate filius; consiliis parens; amore (ut erat) frater inventus est, squalore, & lacrymis, & quotidianis precibus, desiderium meum nominis renovari, & rerum gestarum memoriam usurpari coegit. Qui cum staret, nisi per vos me recuperasset, eandem subire fortunam, atque idem sibi domicilium, & vitæ, & mortis deposceret: tamen nunquam nec magnitudinem negotii, nec solitudinem suam, nec vim inimicorum, ac tela pertimuit. Alter fuit propugnator mearum fortunarum, & defensor assiduus, summa virtute, & pietate, C. Piso, gener; qui minas inimicorum meorum: qui inimicitias affinis mei, propinqui sui, consulis: qui Pontum, & Bithyniam quæstor pro mea salute neglexit. Nihil unquam senatus de P. Popilio decrevit, nunquam in hoc ordine. Q. Metelli mentio facta est. Tribunitiis sunt illi rogationibus, interfecit inimicis, denique nullâ auctoritate senatus restituti; cum alter eorum senatui paruisset, alter vim

eademque fugisset. Nam C. quidem Marius, qui hac hominum memoriâ tertius ante me consularis, tempestate civili expulsus est, non modò à senatu non est restitutus: sed reditu suo senatum cunctum penè deleuit. Nulla de illis magistratum consensio, nulla ad rempublicam defendendam populi Romani convocatio, nullus Italiæ motus, nulla decreta municipiorum, & coloniarum extiterunt. Quare cùm me vestra auctoritas accesserit, populus Romanus revocarit, respublica implorarit, Italia cuncta penè suis humeris reportarit: non committam, Patres conscripti, ut, cùm ea mihi sint restituta, quæ in potestate mea non fuerunt, ea non habeam, quæ ipse præstare possim, præsertim cùm illa amissa recuperarim; virtutem, & fidem nunquam amiserim.

PRO T. ANNIO

MILONE.

ORATIO.

ET si vereor, Iudices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem, timere; minimeque deceat, cùm T. Annius Milo ipse magis de reipublicæ salute, quàm de sua, perturbetur, me ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre non posse; tamen hæc novi iudicii nova forma terret oculos, qui quocunque inciderint, veterem consuetudinem fori, & pristinum morem iudiciorum requirunt, non enim coronâ consessus vester cinctus est, ut solebat: non usitata frequentia stipati sumus. Nam illa præsidia, quæ pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collo-

ca-

cata sunt, afferunt tamen oratori hōrroꝝ aliquid; ut in foro, & in iudicio, quanquam præsiidiis salutaribus, & necessariis septi sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quæ si opposita Miloni putarem: cederem tempori, Iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse. Sed me recreat, & reficit Cn. Pompeii, sapientissimi, & justissimi viri, consilium: qui profectò nec iustitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eundem telis militum dedere: nec sapientiæ, temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare. Quamobrem illi arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed præsidium denuntiant: neque solùm, ut quieto, sed etiam ut magno animo sinus, hortantur: neque auxilium modò defensionis meæ, verùm etiam silentium pollicentur. Reliqua verò multitudo, quæ quidem est civium, tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars fori adspici potest, & huius exitum iudicii expectantes, non, cùm virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decerari putat. Unum genus est adversum, infestumque nobis, eorum, quos P. Clodii furor rapinis, & incendiis, & omnibus exitiis publicis pavit: qui hesternæ etiam concione incitati sunt, ut vobis voce præirent, quid iudicaretis. Quorum clamor, si quis fortè fuerit, admonere vos debet, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis, Iudices, & timorem, si quem habetis, deponite. Nam, si unquam de bonis, & fortibus viris, si unquam debeneritis civibus potestas vobis iudicandi fuit: si

denique unquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes, & bonos cives, quæ vultu, & verbis sæpe significassent, re, & sententiis declararent: hoc profectò tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus: an diù vexati à perditissimis civibus, aliquando per vos, ac vestram fidem, virtutem, sapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, Judices, laboriosius? quid magis sollicitum, magis exercitum, dici, aut fingi potest? qui spe amplissimorum præmiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? Equidem cæteras tempestates, & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper putavi Miloni esse subeundas, quòd semper pro bonis contra improbos senserat: in judicio verò, & in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri judicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modò extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. Quamquam in hac causa, Judices, T. Anni Tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicæ gestis, ad hujus criminis defensionem non abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni à Clodio factas: nec deprecaturî sumus, ut crimen hoc nobis propter præclara in rempublicam merita condoneris: nec postulaturi, ut si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potiùs; quàm populi Romani felicitati, assignatis. Sed si illius insidiæ clarioris hac luce fuerint: tum denique obsecrabo, obtestaborque vos, Judices, si cætera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab inimicorum audacia, talisque vitam ut impunè liceat

ceat

ceat defenderet. Sed antequam ad eam orationem venio, quæ est propria nostræ quæstionis, videntur ea esse refutanda, quæ & in senatu sæpe ab inimicis, ab improbis sæpe jactata sunt, & in concione etiam paulò antè ab accusatoribus: ut omni errore sublato, rem planè, quæ venit in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui à se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quæ primum iudicium de capiti vidit M. Horatii, fortissimi viri: qui nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam, qui hoc ignoret, cum de homine occiso quæretur, aut negari solere omnino esse factum; aut rectè, ac jure factum esse defendi? verò existimatis, demerentem P. Africanum fuisse, qui cum à C. Carbone, tribuno plebis, in concione seditiosè interrogaretur, quid de Tib. Gracchi morte sentiret, respondit jure cæsum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimus, aut C. Marius, aut, me consule, senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, Judices, non sine causa, etiam fictis fabulis, doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causâ matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum humanâ, sed etiam sapientissimæ Deæ sententiâ liberatum. Quòd si duodecim tabulæ nocturnum furem quoque modo; diurnum autem, si se telo defenderint, interfici impunè voluerunt: quis est, qui, quoque modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus?

Atqui si tempus est illum jure hominem necandi, quæ multa sunt, certè illud est non modò justum, verùm etiam necessarium, cùm vi vis illata defenditur. Pudicitiam cùm eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille vir summus, scelere solutum, periculo liberavit. Insidiatori vero, & latroni quæ potest afferri injusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certè non liceret, si uti illis, nulla pacto liceret. Est igitur hæc, Judices, non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus, verùm ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus: ad quam non docti, sed facti: non instituti, sed imbuti sumus: ut si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset: omnis honesta ratio esset expediendæ salutis. Silent enim leges inter arma, nec se expectari jubent, cùm ei, qui expectare velit, antè injusta pœna luenda sit, quàm justa repetenda. Etsi persapienter, & quodam modo tacitè, dat ipsa lex potestatem defendendi; quæ non modò hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causâ vetat: ut, cùm causa non telum quæreretur; qui sui defendendi causâ telo esset usus, non hominis occidendi causâ habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, Judices. Non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id meminertis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse. Sequitur illud, quod à Milonis inimicis sapissime dicitur, eadem, in qua P. Clodius occisus est, senatum judicasse contra rempublicam esse factam. Illam ve-

rò senatus non sententiis suis solùm , sed etiã studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa à nobis acta in senatu ? quibus assensionibus universi ordinis ? quàm nec tacitis , nec occultis. Quando enim frequentissimo senatu quatuor , ad summum quinque sunt inventi , qui Milonis causam non probarent ? Declarant hujus ambusti tribuni plebis illæ intermortuæ conciones , quibus quotidie meam potentiam invidiosè criminabatur , cùm diceret , senatum , non quod sentire , sed quod ego vellem , decernere. Quæ quidem si potentia est appellanda potiùs , quam propter magna in republicam merita mediocris in bonis causis auctoritas , aut propter officiosos labores meos nonnulla apud bonos gratia : appelletur ita sanè , dummodò ea nos uramur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc verò quæstionem , etsi non est iniqua , nunquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges , erant quæstiones , vel de cæde , vel de vi : nec tantum moerorem , ac luctum senatui mors P. Clodii afferebat , ut nova quæstio constitueretur. Cujus enim de illo incesto stupro judicium decernendi potestas senatui esset erepta : de ejus interitu quis potes credere , senatum judicium novum constituendum putasse ? Cur , igitur incendium Curia , oppugnationem ædium M. Lepidi , eadem hanc ipsam , contra republicam senatus factam esse decrevit ? Quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives , non contra republicam. Non enim est illa defensio contra vim unquam optanda : sed nonnunquam est necessaria. Nisi verò aut ille dies , in quo Tib. Gracchus est cæsus , aut ille , quo Cajus , aut quo arma Saturni i oppressa sunt , etiam si è republica , republicam tamen non vulnerarunt : Itaque ipse ego decrevi : cùm eadem in Appia

factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rempublicam fecisse; sed, cum inesset in re vis, & insidiæ; crimen iudicio reservari, rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quæstionem nunc nullam haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus tantummodum extra ordinem quæreretur. Divisa sententia est, postulante nescio quo. Nihil enim necesse est omnium flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatûs emptâ intercessione sublata est. At enim Cn. Pompeius rogatione sua, & de re, & de causa iudicavit. Tulit enim de cæde, quæ in Appia via facta esset: in qua P. Clodius occisus fuit. Quid ergo tulit? nempe ut quæreretur. Quid porro quærendum est? Factumne sit? at constat. A quo? at pater. Vidit, etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: cum videret nos fateri; neque quæri unquam jusisset, nec vobis tam salutarem hanc in iudicando litteram, quàm illam tristem dedisset. Mihi verò C. Pompeius non modò nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuuisse videtur, quid vos in iudicandos spectare oporteret. Nam qui non pœnam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interiùs quærendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profectò, quod sua sponte fecit, Publione Clodio tribuendum putarit, an temporari. Domi suæ nobilissimus vir, senatus propugnator, atque, illis quidem temporibus, penè patronus, avunculus hujus nostri iudicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est. Nihil de ejus morte populus consultus, nulla quæstio decreta à senatu est. Quantum tuctum in hac urbe fuisse à nostris patribus acce-
pi-

pimus , cùm P. Africano domi suæ quiescenti illa nocturna vis esset illata ? quis cum non genuit ? quis non arsit dolore ? quem immortalem , si fieri posset , omnes esse cuperent , ejus ne necessarium quidem expectatam esse mortem ? Num igitur ulla quæstio de Africani morte lata est ? certè nulla. Quid ita ? quia non alio facinore clari homines , aliò obscuro necantur. Interit inter vita dignitatem summorum , atque infirmorum : mors quidem illata per scelus iisdem , & poenis teneatur , & legibus. Nisi fortè magis erit parricida , si quis consularem patrem , quàm si quis humilem necaverit. Aut eo mors atrocior erit P. Clodii , quòd is in monumentis majorum suorum sit interfectus. Hoc enim sæpe ab istis dicitur. Perinde quasi Appius ille Cæcus viam munierit , non quâ populus uteretur , sed ubi impugnè sui posterii latrocinaerentur. Itaque in eadem ista Appia via , cùm ornatissimum equitem Romanum P. Clodius M. Papium occidisset , non fuit illud facinus puniendum. Homo enim nobilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat. Nunc ejusdem Appiæ nomen quantas tragedias excitat ! Quæ cruentata antea cæde honesti viri silebatur , eadem nunc crebrò usurpatur , postea quàm latronis , & parricidæ sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro ? Comprehensus es in templo Castoris servus P. Clodii , quem ille Cn. Pompeium interficiendum collocarat. Extorta est confitenti sica de manibus. Caruit foro postea Pompeius , caruit senatu : caruit publico. Januâ se , ac parietibus , non jure legum , judiciorumque texit. Num quæ rogatio lata ? num quæ nova quæstio decreta est ? Atqui , si res , si vir , si tempus ullum dignum fuit , certè hæc in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus , atque

que in vestibulo ipso senatûs : ei viro autem mors parabatur, cujus in vita nitebatur salus civitatis : eo porro reipublicæ tempore, quo si unus ille occidisset, non hæc solùm civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi fortè quia perfecta res non est, non fuit puniendâ : perinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minùs dolendum fuit re non perfecta, sed puniendum certè nihilo minùs. Quoties ipse, Judices, ex P. Clodii telis, & ex cruentis ejus manibus effugit? ex quibus si me non mea, vel reipublicæ fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quæstionem tulisset? Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, qui Pompeium, nosmet ipsos, cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa: P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre potest. Lugeat senatus: mœret equester ordo: tota civitas confecta senio est: squalent municipia: affligantur coloniæ; agri denique ipsi tam beneficium, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea causâ, Judices, profectò non fuit, cur sibi censeret Pompeius quæstionem ferendam: sed homo sapiens, & alta, & divina quadam mente præditus, multa vidit: fuisse sibi illum inimicum, familiarem Milonem. In communi omnium læticia si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ. Multa etiam alia vidit, se illud maximè; quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter judicatu-ros. Itaque delegit è florentissimis ordinibus ipsa lumina: neque verò, quod nonnulli dictitant, secrevit in judicibus legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir justissimus, neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiamsi cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ late

pa-

patere non possunt, propterea quòd consuetudine victus non possunt esse cum multis. Sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod respublica nos conjunxit cum bonis. Ex quibus ille cum aptissimos viros legeret, idque maximè ad fidem suam pertinere arbitretur, non potuit legere non studiosos mei. Quòd verò te, L. Domiti, huic quæstioni præesse maximè voluit, nihil quæsivit aliud, nisi justitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset: credo, quòd principum munus esse ducebat, resistere, & levitati multitudinis, & perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum. Dederas enim, quàm contemneres populares insanias, jam ab adolescentia documenta maxima. Quamobrem, Judices, ut aliquando ad causam, crimenque veniamus: si neque omnis confessio facti est inusitata; neque de causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, à senatu judicatum est: & lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, juris tamen discrepationem esse voluit: & electi judices & isti præpositus quæstioni, qui hæc justè sapientèrque disceptet, reliquum est, Judices, ut nihil jam aliud quærere debeatis, nisi uter utri insidias fecerit. Quod quòd faciliùs argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quæso diligenter attendite. P. Clodius cum statuisset omni scelere in prætura vexare rempublicam, videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses præturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut cæteri, sed & L. Paulum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, & annum integrum ad dilacerandam rempublicam quærere: subitò reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, non religione aliqua,

sed

sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad præturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempublicam, plenum annum, atque integrum. Occurrebat ei, mancam, ac debilem præturam suam futuram, consule Milone: eum porro summo consensu populi Romani consulem fieri videbat. Contulit se ad ejus competitores: sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret: tota ut comitia suis, ut dicitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus: se interponebat: Collinam novam, delectu perditissimorum civium conscribebat. Quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi videt homo, ad omne facinus paratissimus, fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani sæpe esse declaratum: palam agere cœpit, & aperte dicere, occidendum Milonem. Servos agrestes, & barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Apenino deduxerat, quos videbatis. Res erat minimè obscura. Etenim palam dicitabat, consulatum Miloni eripi non posse: vitam possé. Significavit hoc sæpe in senatu; dixit in concione. Quin etiam Favonio, fortissimo viro, quærenti ex eo, qua spe fureret, Milone vivo respondit, triduo illum, ad summum quatruiduo, peritorum. Quam vocem ejus ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. Interim cum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solemne, legitimum necessarium, ante diem XIII. Kalendas Feb. Miloni esse Lanuvium, ad flaminem prodendum, quod erat dictator Lanuvii Milo: Româ subito ipse profectus est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus

est,

est, ut concionem turbulentam, in qua ejus furor desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret, quam, nisi obire facinoris locum, tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem, cùm in senatu fuisset eo die, quoad senatus dimissus est, domum venit; calceos, & vestimenta mutavit: paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est: deinde profectus est id temporis, cùm jam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nullâ rhedâ, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat: sine uxore; quod nunquam ferè: cùm hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, penulatus, vulgi magno impedimento, ac mulieri, & delicato ancillarum, puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fundum ejus hora ferè undecimâ, aut non multò secus. Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum. Adversi rhedarium occidunt. Cum autem hic de rheda: rejectâ penula, desiluisset, seque acri animo defenderet; illi qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut à tergo Milonem adorirentur: partim, quòd hunc jam interfectum putarent, cædere incipiunt ejus servos, qui post erant; ex quibus, qui animo fideli in dominum, & præsentem fuerunt, partim occisi sunt, partim, cùm ad rhedam pugnari viderent, & domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent: & ita esse putarent: fecerunt id servi Milonis, (dicam enim non derivandi criminis causâ, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsentem domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset. Hæc, sicut exposui,

ita

ita gesta sunt, Judices; insidiator superatus, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit: nihil, quid vos: nihil quid omnes boni: nihil sanè id prosit Miloni, qui hoc facto natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin unà rempublicam, seque servaret. Si id jure non posset: nihil habeo quod defendam. Sin hoc, & ratio doctis, & necessitas barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, à corpore, à capite, à vita sua propulsarent: non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset: certè optabilis Milone fuit dare jugulum P. Clodio, non semel ab illo, neque tum primum petatum, quàm jugulari à vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit: illud jam in judicium venit, non, occisusne sit, quod fatemur: sed jure, an injurià: quod multis in causis sæpe quæsitum est. Insidias factas esse constat: & id est, quod senatus contra rempublicam factum judicavit. Ab utro factæ sunt, incertum est. De hoc igitur latum est, ut quæreretur. Ita & senatus rem, non hominem, notavit: & Pompeius de jure, non de facto quæstionem tulit. Num quid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profectò nihil. Si hic illi: ut ne sit impunè. Si ille huic: tum nos scelere solvamus. Quoniam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria belua, docere, magnam ei causam, magnam spem, in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, *Cui bono fuerit*; in his personis

nis valeat. Et si boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequabatur, non modò ut prætor esset non eo consule, quo sceleris nihil facere posset: sed etiam ut his consulibus prætor esset, quibus si non adjuvantibus, at conniventibus certè, sperasset se posse rempublicam eludere in illis suis cogitatis furoribus. Cujus illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec, si possent, reprimere cuperent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur: & si vellent, fortasse vix possent, frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam. An verò, Judices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandæ sunt, ac non faces urbis, & pestis reipublicæ) fuerit impositurus nobis, atque inustus? Exhibe, quæso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legumstrarum, quod te ajunt eripuisse è domo, & ex mediis armis, turbæque nocturna, tanquam Palladium sustulisse, ut præclarum inde munus, ac instrumentum tribunatûs ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnia omnibus minabatur. Moveret me quippe lumen curiæ. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimicissimum multò crudeliùs etiam punitus est, quàm erat humanitatis meæ postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo, tu in publicum jecisti: tu spoliatum imaginibus, exequiis, pompa, laudatione: infelicissimis lignis semiustulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quam rem etsi necessariò fecisti, tamen, quoniam meo inimico cru-

de-

delitatem exprumpsisti tuam, laudare non possum, irasci certè non debeo. P. Clodii præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, & solutam fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet, possetque constringere. Eum Milonem esse cum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo, se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc P. Clodio remoto usitatis jam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam. Singularis illa huic uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui, vivo Clodio, labefactari non poterat, mortuo denique tentari cœptus est. Non modò igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor injuriæ, punitor doloris sui. Quid, si hæc, non dico majora fuerunt in Clodio, quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem, ac materiam suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Illi erat ut odisset, primùm defensorem salutis meæ; deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum; postremò etiam accusatorem suum. Reus enim Milonis, lege Plotia, fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius, &, in homine injusto, quam etiam justum? Reliquum est, ut jam illum natura ipsius, consuetudoque defendat: hunc autem hæc eadem coarguant: nihil per vim unquam Clodius, omnia per vim Milo. Quid ergo, Judices? cum moerentibus,

bus vobis, urbe cessi, judiciumne timui? Non servos, non arma, non vim? Quæ fuisset igitur causa restituendi mei, nisi ei fuisset injusta ejiciendi? Diem mihi, credo, dixerat: multam irrogarat: actionem perduellionis intenderat; & mihi, Judices, in causa aut vestrâ malâ, aut meâ, nec præclarissima, etiam judicium timendum fuit. Servorum, & egentium civium, & facinorosorum armis meos cives, meis consiliis, periculisque servatos, pro me objici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen, & ornamentum reipublicæ, penè interfici servorum manu, cum mihi adesse: qua in turba C. Vibienus, senator, vir optimus; cum hoc cum esset unâ, ita est mulcatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quàm à Catilina acceperat, conquivit? Hæc intentata nobis est: huic ego vos objici pro me non sum passus: hæc insidiata Pompeio est: hæc istam Appiam, monumentum sui nominis, necæ Papirii cruentabit: hæc, hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam penè confecit. Quid simile Milonis? Cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, cum in judicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quàm præclaræ fuerunt? Potuitne, cum domum, ad deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? Potuitne, cive egregio, & viro fortissimo, P. Sixto, collega suo, vulnerato? Potuitne, Q. Fabricio viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro cæde facta. Potuitne, L. Cecillii, justissimi, fortissimique prætoris, oppugnata domo? Potuitne illo die, cum est lata lex de me? Cum to-

tius Italiæ concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam agnovisset: ut etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret. Atqui erat id temporis clarissimus, & fortissimus cōsul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, defensor vestræ voluntatis, patronus illius publici consensus, restitutor salutis meæ: septem prætores, octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius auctor, & dux mei reditus, illius hostis: cujus sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam, & ornatissimam secutus est: qui populum Romanum cohortatus est, qui, cum de me decretum Capuæ fecit, ipse cunctæ Italiæ cupienti, & ejus fidem imploranti, signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent. Omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de præmiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit, & P. Clodium ad judicium bis, ad vim nunquam vocavit. Quid? privato Milone, & reo ad populum, accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est: quæ tum non modò occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper verò cum M. Antonius summam spem salutis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipublicæ partem fortissimè suscepisset, atque illam belluam judicii laqueos declinantem, jam irretitam teneret: qui locus, quod tempus illud, dii immortales! fuit? Cum se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nullâ suâ invidiâ, Antonii verò maximâ gloriâ? Quid? comitiis in campo quoties potestas fuit, cum ille vi insep-

ta irruisset, gladios dstringendos, lapides jaciendos curasset, deinde subito, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos, & omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet? Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? Quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus; hunc injuriâ, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis, non dubitavit occidere? Præsertim, Judices, cum honoris amplissimi contentio, & dies comitiorum subesset; quo quidem tempore (scio enim, quàm timida sit ambitio, quantaque, & quàm sollicita cupiditas consulatûs) omnia non modò, quæ reprehendi palàm, sed etiam quæ obscure cogitari possunt, timeamus: rumorem, fabulam falsam, fictam, levem, perhorrescimus: ora omnium, atque oculos intuemur. Nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos, sensusque civium: qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in rectè factis sæpe fastidium. Hunc diem igitur campi speratum, atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus, & facinus præ se ferens, & confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? Quàm hoc non credibile in hoc? Quàm idem in Clodio non dubitandum, quin se ille, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid, quod caput audaciæ est, Judices? quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? In utro igitur hæc fuit? In Milone? Qui etiam nunc reus est facti, aut præclari, aut certè necessarii? An in Clodio, qui ita judicia, pœnamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret? Sed quid

ego argumentor? quid plura disputo? Te, Q. Petilii, appello, optimum, & fortissimum civem: te, M. Cato, testor: quos mihi divina quædam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, & audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo. Post diem tertium gesta res est, quam dixerat. Cùm ille non dubitaret aperire, quid cogitaret: vos potestis dubitare, quid fecerit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modò. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat. Vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die. Itaque antevertit. At quo die? quo, ut ante dixi, insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis est concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quæro, quâ scire potuerit, quod vos idem in Clodio quærere non potestis. Ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii à dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillimè scire posset: omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quæsit? Quæsierit sanè. Videte, quid vobis largiar. Servum etiam, ut Arrius, meus amicus, dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum. Dixit C. Casinius, cognomento Schola, Interamnis, familiarissimus, & idem comes P. Clodii: cujus jam pri-

pridem testimonio Clodius eâdem horâ Interamniæ fuerat, & Romæ, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse: sed subitò ei esse nuntiatum, Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repente constituisse proficisci. Dixit hoc comes item P. Clodii C. Clodius. Videte, Judices, quantæ res his testimoniis sint confectæ. Primùm certè liberatur Milo, non eo consilia profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe qui ei obuius futurus omnino non erat. Deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, Judices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manucædem esse factam, consilio vero majoris alicujus. Videlicet me latronem, ac sicarium abjecti homines, & perditii describebant. Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi: liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cætera; nam occurrit illud: igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, si quidem exiturus ad cædem è villa non fuisset. Video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare. Nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Româ proficiscens reliquerat morientem? Unâ fui: testamentum simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palàm fecerat, & illum heredem, & me scripserat. Quem pridie horâ tertiâ animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie horâ decimâ denique ei nuntiabatur? Age, sit ita factum: quæ causa, cur Romam properaret? cur in noctem se conjiceret? Quid afferebat causæ festinationis? Quòd hæres erat? Primùm

erat nihil, cum properato opus esset : deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset ; amittere autem, si postridie manè Romam venisset ? Atque, ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potiùs, quàm expetendus fuit : sic Miloni, cùm insidiator esset, si illum ad urbem noctu accedendum sciebat, subsidendum, atque expectandum fuit. Noctu invidioso, & pleno latronum in loco occidisset. Nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt. Sustinisset hoc crimen primùm ipse ille latronum occultator, & receptator locus, dum neque muta solitudo id indicasset, neque cæca nox ostendisset Milonem : deinde ubi multi ab illo violati, spoliati, bonis, expulsi, multi etiam hæc timentes in suspicionem caderent : tota denique rea citaretur Etruria. Atque illo die certè Ariciã rediens, divertit Clodius ad Albanum. Quòd nisi scire Milo illum Ariciã fuisse, suspicari tamen debuit, eum etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, diversurum. Cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret ; nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset ? Video adhuc constare omnia, Judices : Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere ; illi ad ea, quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis : odium fuisse illius in hunc acerbissimum, in illum hujus nullum : consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda ; hujus tantùm in repellenda ; mortem ab illo denuntiata Miloni, & prædictam palàm ; nihil unquam auditum ex Milone : profectionis hujus diem illi notum ; reditum illius huic ignotum fuisse : hujus iter necessarium ; illius etiam potiùs alienum : hunc præ se tulisse, se illo die Romã exiturum ; illum

illum eo die se dissimulasse rediturum : hunc nullius rei mutasse consilium ; illum causam mutandi consilii finxisse ; huic , si insidiaretur , noctem prope urbem expectandam ; illi , etiam si hunc non timeret , tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Videamus nunc , id quod caput est : locus ad insidias ille ipse , ubi congressi sunt , utri tandem fuerit aptior. Id verò , iudices , etiam dubitandum , & diutiùs cogitandum est ? Ante fundum Clodii : quo in fundo propter insanas illas substructiones , facile mille hominum versabatur valentium. Edito adversarii , atque excelso loco superiorem se fore putabat Milo , & ob eam rem eum locum ad pugnam , potissimum elegerat ? An in eo loco est potius expectatus ab eo , qui ipsius loci spe facere impetum cogitavit ? Res loquitur , Iudices , ipsa : quæ semper valet plurimum. Si hæc non gesta audiretis , sed picta videretis : tamen appareret uter esset insidiator : uter nihil cogitaret mali : cum alter verberetur in rheda penulatus , unà sederet uxor ? Quid horum non impeditissimum , vestitus , an vehiculum , an comes ? Quid minus promptum ad pugnam , cum penula irretitus , rheda impeditus , uxore penè constrictus esset ? Videte nunc illum , primùm egredientem è villa , subito ; cur ? Vesperis ; quid necesse est tardè ; qui convenit , id præsertim temporis ? Devertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret ? Sciebat in Alsiensi esse : villam ut perciperet ? Millies in ea fuerat. Quid ergo erat moræ , & tergiversationis ? Dum hic venerit , locum relinquere noluit. Age nunc , iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore : tum sine ea : nunquam non in rheda : tum in equo. Comi-

tes Græculi, quocumque ibat, etiam cùm in castra Etrusca properabat: tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nunquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat, & ancillarum greges. Ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas ducebat, tum neminem, nisi ut virum à viro lectum esse diceres, Cur igitur victus est? Quia non semper viator à latrone, nonnunquam etiam latro à viatore occiditur: quia, quanquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros. Nec verò sic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non satis ferè esset paratus. Semper ille, & quantum interesset P. Clodii se perire, & quanto illi odio esset, & quantum ille auderet, cogitabat. Quamobrem vitam suam, quam maximis præmiis propositam, & penè addictam sciebat, nunquam in periculum sine præsidio, & sine custodia projiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, Martemque communem, qui sæpe spoliante jam, & exultantem evertit, & perculit ab abjecto. Adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis qui cùm à tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incensos ira, vitamque domini desperantes cùm incidisset, hæsit in his pœnis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt. Cur igitur eos manumisit? Metuebat scilicet, ne indicarent: ne dolorem perferre non possent: ne tormentis cogèrentur occisum esse à servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? Quid quæris? occideritne? occidit jure, an injurià? Nihil ad tortorem. Facti enim in eculeo quæstio est, juris in judicio. Quod igitur in causa quærendum est, id agemus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur.

Ma-

Manu verò cur miserit, si id potius quæris, quam cur parum amplis affecerit præmiis, nescis, inimici factum reprehendere. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter, & fortiter, M. Cato; dixitque in turbulenta concione, quæ tamen hujus auctoritate placata est, non libertate solùm, sed etiam omnibus præmiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim præmium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? Etsi id quidem non tanti est, quàm quòd propter eosdem non sanguine, & vulneribus suis, crudelissimi inimici mentem, oculòsque satiavit. Quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuissent, conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic verò nihil habet in his malis, quod minùs molestè ferat, quàm, etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum præmium persolutum. Sed quæstiones urgent Milonem, quæ sunt habitæ nunc in atrio Libertatis. Quibusnam de servis? rogas? De P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius. Unde? ab Appio. Dii boni! Quid potest agi severius? De servis nulla quætio est in dominos, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proximè ad deos accessit Clodius, propiùs, quàm tum, cùm ad ipsos penetrarat: cujus de morte, tanquam de ceremoniis violatis quæritur. Sed tamen majores nostri in dominum de servo quæri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum, & dominis morte ipsa tristius. In reum de servis accusatoris cùm quæritur, verum inveniri potest? Age verò, quæ erat, aut qualis quæstio? Heus tu, Ruscio (verbi causa) cavesis mentiare. Clodius insidias fecit Miloni? Fecit. Certa crux. Nullas fecit. Sperata libertas. Subitò arrepti in quæstio.

tionem, tamen separantur à cæteris, & in arcas conjiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quæstione dici potest integrius? Quid incorruptius? Quod si nondum satis cernitis, cum res ipsa tot, tam claris argumentis, signisque luceat, pura mente, atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nullâ conscientia examinatum, Romam revertisse: recordamini, per deos immortales! Quæ fuerit celeritas reditus ejus: qui ingressus in forum, ardente curia: quæ magnitudo animi, qui vultus, quæ oratio. Neque verò se populo solum, sed etiam senatui commissit: neque senatui modò, sed etiam publicis præsiidiis: neque his tantum verum etiam ejus potestati, cui senatus totam rempublicam, omnem Italiæ pubem, cuncta populi Romani arma commiserat. Cui se numquam hic profecto tradidisset, nisi causæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiæ, Judices, & magna in utramque partem ut neque timeant, qui nihil comiserint: & pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccaverint. Neque verò sine ratione certa, causa Milonis semper à senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, præsentiam animi, defensionis constantiam. An verò oblitii estis, Judices, recenti illo nuntio necis Clodianæ, non modò inimicorum Milonis sermones, & opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum? Negabant eum Romam esse rediturum. Sive enim illud animo irato, ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum; arbitrabantur, eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut æquo animo patriâ careret,

cum

cùm sanguine inimici explesset odium suum : sive etiam illius morte patriam liberare voluisset , non dubitaturum fortem virum , quin , cùm suo periculo salutem reipublicæ attulisset , cedere æquo animo legibus , secum auferret gloriam sempiternam , nobis hæc fruenda relinqueret , quæ ipse servasset. Multi etiam Catilinam , atque illa portenta loquebantur : erumpet , occupavit aliquem locum , bellum patriæ facit. Miseros interdum cives , optimè de republica meritos : in quibus homines non modò res præclarissimas obliviscuntur , sed etiam nefarias suspicantur. Ergo illa falsa fuerunt : quæ certè vera exitissent , si Milo admisisset aliquid , quod non posset honestè , verèque defendere. Quid , quæ postea sunt in eum congesta ? Quæ quemvis etiam mediocrum delictorum conscientia perculissent , ut sustinuit , dii immortales ! sustinuit ? immò verò ut contempsit , ac pro nihilo putavit ? quæ neque maximo animo nocens , neque innocens , nisi fortissimus vir , negligere potuisset. Scutorum , gladiatorum , frænorum , spatorum , pilorumque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur. Nullum in urbe vicum , nullum angiportum esse dicebant , in quo Miloni non esset conducta domus : arma in villam Oriculanam devecta Tiberi : domus in clivo Capitolino scutis referta : plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum. Hæc non delata solùm , sed penè credita : nec antè repudiata sunt , quam quæsita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii : sed dicam , ut sentio , Judices : nimis multa audire coguntur , neque aliter facere possunt ii , quibus tota est commissa respublica. Quin etiam audendus sit popa Licinus , nescio quis , de circo maximo : servos Milonis apud se ebrios factos , sibi confessos

es-

esse de interficiendo Cn. Pompeio conjurasse: deinde postea se gladio percussus esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nuntiavit. Arcesor in primis. De amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei, patriæque custodis tanta suspitione non metu examinari: sed mirabar tamen credi popæ: ebriosorum confessionem servorum audiri: vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatores probari. Verum, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quam timebat, non ea solùm, quæ timenda erant, sed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Cæsaris, clarissimi, & fortissimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur: nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat. Tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompeium, prestantissima virtute civem, timidum suspicari, diligentiam, totâ republicâ susceptâ, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret. Nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis, & civis, & viri, fidem non faciebat, nisi, eo tacente res ipsa loqueretur. Omnia falsa, atque insidiosè ficta comperta sunt. Quòd si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei: (te enim appello ea voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefariè aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiæ delectus, ut nonnulli conquisitores tui dicitant, si hæc arma, si Capitolinæ cohortes, si excubiæ, si vigiliæ, si delecta juventus, quæ tuum corpus, domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta pa-

rata, intenta sunt: magna in hoc certè vis, & incredibilis animus, & non unius viri vires, atque opes indicantur, si quidem in hunc unum, & præstantissimus dux electus: & tota respublica armata est. Sed quis non intèlligit, omnes tibi reipublicæ partes agras, & labantes, ut eas his armis sanares, & confirmares, esse commissas? Quòd si Miloni locus datus esset, probasset profectò tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariorum fuisse, quàm te sibi: nullum se unquam periculum pro tua dignitate fuisse: cum illa ipsa teterrima peste sæpissimè pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quæ tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se à te postea defensum in periculo capitis, adjutum in petitione præturæ: duos se habere semper amicissimos sperare, te tuo beneficio, me suo. Quæ si probaret: si tibi ita penitè in hæsisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset: si denique Italia à delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade nunquam esset conquiæta: næ iste haud dubitans cessisset patriâ, is qui ita natus est, & ita consuevit: te, Magne, tamen antestaretur, quod nunc etiam facit. Vide, quàm sit varia vitæ, commutabilisque ratio, quàm vaga, volubilisque fortuna, quantæ infidelitatis in amicis, quàm ad tempus aptæ simulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates. Erit, erit illud profectò tempus, & illucescet aliquando ille dies, cum tu, salutaribus, ut spero rebus, tuis, sed fortasse mortu aliquo communium temporum immutaris (qui quàm crebrò accidat, experti debemus scire) & amicissimi benevolentiam, & gravissimi hominis fidem, & unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres, Quamquam quis hoc credat, Cn. Pom-

pe-

peium, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritissimum, cum senatus ei comiserit, ut videret: *Ne quid respublica detrimenti caperet*: quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis; hunc exercitu, hunc delectu dato, judicium expectaturum fuisse, in ejus consiliis vindicandis, qui vel judicia ipsa tolleret? Satis judicatum est à Pompeio, satis, falsò ista conferri in Milonem: qui legem tulit, quâ, ut ego sentio, Milonem à vobis absolvi oporteret; ut omnes confitentur, liceret. Quod verò in illo loco, atque illis publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet: satis declarat se non terrorem inferre vobis (quid enim illo minus dignum, quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse, & more majorum, & suo jure posset;) sed præsidio esse: ut intelligatis, contra hesternam concionem illam licere vobis, quod sentiatis, liberè judicare. Nec verò me, Judices, Clodianum crimen movet, nec tam sum demens, tamquam vestri sensus ignarus, atque expertus, ut nesciam quid de morte Clodii sentiatis. De quâ si jam nollem ita diluere crimen ut dilui, tamen impunè Miloni clamare, atque mentiri gloriosè liceret: occidi, occidi, non Sp. Melium, qui annona levanda, jacturisque reifamiliaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi: non Tib. Gracchum, qui collegæ magistratum per seditionum abrogavit: quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloriâ: sed eum, (auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset) cujus nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimæ nobilissimæ foeminae comprehenderunt: eum, cujus supplicio senatus solemnes religiones expiandas sæpe censuit, eum, quem cum

sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus
 juratus se quæstionibus habitis dixit comperisse:
 eum, qui civem, quem senatus, quem populus, quem
 omnes gentes, urbis, ac vitæ civium conservatorem
 judicabant, servorum armis exterminavit: eum qui
 regna dedit, ademit; orbem terrarum, quibuscum
 voluit, partitus est: eum, qui, plurimis cædibus in
 foro factis, singulari virtute, & gloriam civem do-
 mum vi, & armis compulit: eum, cui nihil unquam
 nefas fuit nec in facinore, nec in libidine: eum, qui
 ædem Nympharum incendit ut memoriam publicam
 recensiois, tabulis publicis impressam, extingueret:
 eum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile
 jus, nulli possessionum termini, qui non calumniâ li-
 tium, non injustis vindiciis, ac sacramentis alienos fun-
 dos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat:
 qui non solum Etruscos, (eos enim penitus contemp-
 serat) sed hunc Q. Varium, virum fortissimum, atque
 optimum civem, Judicem nostrum, pellere possession-
 nibus, armis, castrisque conatus est: qui cum archi-
 tectis, & decempedis villas multorum, hortosque per-
 agrabat: qui Janiculo, & Alpibus spem possessionum
 terminabat suarum: qui cum ab equite Romano splen-
 didissimo, & forti viro, T. Pacuvio, non impetras-
 set, ut insulam in lacu Prelio venderet, repentè lin-
 tribus in eam insulam materiem, calcem, cæmenta,
 atque arenam convexit, dominoque trans ripam in-
 spectante non dubitavit ædificium extruere in alieno.
 Quid huic T. Furfanio, cui viro? Dii immortales! (quid
 enim ego de muliercula Scantia? Quid adolescente
 Aponio dicam? Quorum utrique mortem est minitatus,
 nisi sibi hortorum possessionem cessisset) sed ausus est
 Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposce-
 rat.

rat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum: quâ invidia huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi conjunctum fidiſſima gratiâ, absentem de possessione fundi dejecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modò vestibulo privaret, sed omni aditu, & limine. Quamquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur: etsi æquabiliter in rempublicam, in privatos; in longinquos, in propinquos; in alienos, in suos irruebat; sed nescio quomodo jam usu obduruerat, & percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quæ verò aderant jam & impendebant, quonam modo ea aut depellere potuisſetis, aut ferre imperium, si id ille nactus esset? Omitto socios, exterarum nationes, reges, tetrarchas: vota enim feceratis, ut in eos se potiùs mitteret quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias. Pecunias dico? à liberis, à liberis, mediis fidiis, & à conjugibus vestris nunquam ille effrænatas suas libidines cohibuisſet. Fingi hæc putatis, quæ patent? hæc, quæ nota sunt omnibus? quæ tenentur? Servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempublicam, resque privatas omnium possideret? Quamobrem, si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius: Adeste, quæso, atque audite, cives: P. Clodium interfeci? Ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frænare poteramus, hoc ferro, & hac dextera à cervicibus vestris repuli? Per me unum, ut jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: esset verò timendum, quonam modo id ferre civitas. Nunc enim quis est, qui non probet? Qui non laudet? Qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimùm reipublicæ

pro

profuisse, maximâ lætitiâ populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, & dicat, & sentiat? Nequeo, vetera illa populi Romani quanta fuerint gaudia, judicare. Multas tamen summorum Imperatorum clarissimas victorias ætas nostra vidit: quarum nulla neque tam diuturnam attulit lætitiâ, neque tantam. Mandate hoc memoriæ, Judices. Spero multa vos, liberosque vestros in republica bona esse visuros. In his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam, & quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressâ hominum licentiâ, cupiditatibus fractis, legibus, & judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ tenetis, privata, atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent? Non timeo, Judices, ne odio inimiciarum mearum inflammatus, libentiùs hæc in illum evomere videar, quàm veriùs. Etenim, etsi præcipuum esse debebat? Tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio penè æqualiter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, Judices: nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii. Fingite animis: liberæ enim sunt cogitationes nostræ: & quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus. Fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ, si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimistis? Quònam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione per-

cussit? Quid? Si ipse Cn. Pompeius, qui eâ virtute, ac fortunâ est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præter illum: si is, inquam, potuisset, aut quæstionem de morte P. Clodii ferre, aut ipsum ab inferis excitari: utrum putatis potius facturum fuisse? Etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis evocare, propter rempublicam non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putatis per vos restitui posse, nolitis: & de ejus nece lata quæstio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo interfector qui esset, in confitendo ab iisne pœnam timeret, quos liberavisset? Græci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cautus? quæ carmina? Propè ad immortalitatis, & religionem, & memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modò honoribus nullis afficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiimini? Confiteretur, confiteretur; inquam, si fecisset, & magno animo, & libente se fecisse, libertatis omnium causâ. Quod ei certè non confitendum modò fuisset, verùm etiam prædicandum. Etenim, si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur: dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis essent petenda? Nisi verò gratus putat esse vobis, sui se capitis, quàm vestri ordinis defensorem fuisse cum præsertim in eâ confessionem, si gratus esse velletis, honores consequeretur amplissimos, si factum vobis non probaretur, (quamquam qui poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minùs fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset: magno animo, constantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratus,

tius,

PRO T. ANNIO MILONE.

131

tius, quàm lætari cæteros, lugere eum solum propter quem cæteri lætarentur? Quamquam hoc animo semper fuimus omnes in patriæ proditoribus opprimendis, ut quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque, & invidiam nostram putaremus. Nam quæ mihi ipsi tribuenda laus esset, cùm tantum in consulatu meo pro vobis, ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus: meis me esse ausurum arbitrarer? Quæ mulier sceleratum, ac perniciosum civem occidere non aude-ret, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, pœnà, qui nihilo segniùs rempublicam defendit, is vir verè putandus est. Populi grati est, præmiis afficere bene meritos de republica cives: viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse pœniteat. Quamobrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmetipsi: &, si grata respublica esset, lætaretur: si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientiam suam niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, Judices, fortuna populi Romani, & vestra felicitas, & dii immortales sibi deberi putant. Nec verò quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit, numenve divinum, quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cœli, signorumque motus, nec vicisitudines rerum, atque ordines movent, neque id quod maximum est, majorum nostrorum sapientia, qui sacra, qui cæremonias, qui auspicia, & ipsi sanctissimè coluerunt, & nobis suis posteris prodiderunt. Est, est profecto illa vis: neque in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat, & sentiat, & non inest in hoc tanto naturæ tam præclaro motu. Nisi fortè idcirco esse

ORATIO

132

non putant, qui non apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua videmus; qua hæc ipsa agimus, ac dicimus, videre, aut placere, qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea est igitur, quæ sæpè incredibiles huic urbi felicitates, atque opes attulit: quæ illam perniciem extinxit, ac sustulit: cui primum mentem injecit, ut vi irritare, ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vincereturque ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem; & licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, Judices, deorum immortalium curâ, res illa perfecta. Religiones mehercule ipsæ, quæ illam belluam cadere viderunt commosse se videntur, & jus in illo suum retinuisse. Vos enim jam, Albani tumuli, atque luci, vos inquam imploro, atque testor, vòsque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ, æquales, quas ille præceps amentiam, cæsis, postratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppreserat: vestræ tum aræ, vestræ religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat: tuque ex tuo edito monte, Latiaris sancte Jupiter, cuius ille lacus, nemora, finesque sæpe omni nefario stupro, & scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuistis: vobis illæ, vobis vestro in conspectu seræ, sed justæ tamen, & debitæ penæ solutæ sunt. Nisi fortè hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonæ deæ, quod est in fundo T. Sextii Galli, in primis honesti, & ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam deam, cum prælium commississet, primum illud vulnus acceperit, quo terribilissimam mortem obiret; ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam

nam reservatus. Nec verò, non eadem ira deorum hanc
ejus satellitibus injecit amentiam, ut sine imaginibus,
sine cantu, atque ludis, sine exequiis, sine lamentis,
sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore, &
luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, quam
concedere etiam inimici solent, ambureretur abjectus.
Non fuisse credo fas, clarissimorum virorum formas
illi teterrimo parricidæ aliquid decoris afferre, ne-
que ullo in loco potius mortem ejus lacerari, quam
in quo vita esset damnata. Dura mihi, medius fidius,
jam fortuna populi Romani, & crudelis videbatur: quæ
tot annos illum in hanc rempublicam insultare vide-
ret, & pateretur. Polluerat stupro sanctissimas reli-
giones; senatûs gravissima decreta perfregerat: pecu-
nia se palàm à Judicibus redemerat: vexarat in tribu-
nato senatum: omnium ordinum consensu pro salute
reipublicæ gesta resciderat, me patriâ expulerat: bo-
na diripuerat, domum incenderat: liberos, conjugem
meam vexaverat: Cn. Pompeio nefarium bellum in-
dixerat, magistratum, privatorumque cædes effece-
rat: domum mei fratris incenderat: vastarat Etruriam:
multos sedibus, ac fortunis ejecerat: instabat, urge-
bat: capere ejus amentiam civitas, Italia, provinciæ,
regna non poterant: incidebantur jam domi leges, quæ
nos nostris servis addicerent: nihil erat cujusquam,
quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum
fore putaret. Obstabat ejus cogitationibus nemo, præ-
ter Milonem. Ipsum illum, qui poterat obstare, novo
reditu in gratiam quasi devictum arbitrabatur: Cæ-
saris potentiam suam esset dicebat: bonorum animos
etiam in meo casu contempserat: Milo unus urgebat:
Hic dii immortales, ut supra dixi, mentem dederunt
illi perditò, ac furioso, ut huic faceret insidias. Aliter

perire pestis illa non potuit: nunquam illum respublica suo jure esset ulta. Senatus, credo, prætorem eum circumscrisisset. Ne cum solebat quidem id facere, in privato eodem hoc, aliquid profecerat. An consules in prætore coercendo fortes fuissent? Primum, Milone occiso, habuisset suos consules. Deinde quis in eo prætore consul fortis esset, per quem tribunum, virum consularem crudelissimè vexatum esse meminisset? Oppressisset omnia, posideret, teneret: lege novâ, quæ est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset. Postremò, nisi eum dii immortales in eam mentem impulsissent, ut homo effœminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempublicam nullam haberetis. An ille prætor, ille verò consul si modo hæc templa, atque ipsa mœnia stare eo vivo tandiu, & consulatum ejus expectare potuissent, ille denique vivus nihil mali fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex Clodio duce, curiam incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? Templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessam uni ordini, inflamari, excindi, funestari? Neque id fieri à multitudine imperita, quamquam esset misserum id ipsum, sed ab uno: qui cum tantum ausus sit ultor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum abjecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. Et sunt, qui de via Appia querantur, taceant de curia? Et qui ab eo spirante forum putent potuisse defendi, cujus non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate eum, si potestis, ab inferis. Frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis fu-

furias insepulti? Nisi verò sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum facibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Cædi vidistis populum Romanum, concionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Cælius, tribunus plebis, vir, & in republica fortissimus, & in suscepta causa firmissimus, & bonorum voluntati, & auctoritati senatûs deditus, & in hac Milonis sive invidia, sive fortuna singulari, divina, & incredibili fide. Sed jam satis multa de causa: extra causam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem, obtesterque vos, Judices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat: ego, etiam repugnante hoc, & imploro, & exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam adpexistis Milonis: si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem, ac non mutatam videtis, hoc minùs ei parcere: atque haud scio, multò etiam sit adjuvandus magis. Etenim, si in gladiatoriiis pugnis, & in infimi generis hominum conditione, atque fortuna timidos, & supplices, & ut vivere liceat obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes, & animosos, & se acriter ipsos morti offerentes, servare cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quàm qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, Judices, exanimant, & interimunt hæ voces Milonis, quas audio assiduè, & quibus intersum quotidia. Valeant, inquit valeant cives mei: sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbs præclara, mihi que patria carissima, quoquo modo merita de me erit. Tranquillâ republica cives mei, quoniam mihi cum illis non licet,

sine me ipso, sed per me tamen perfruantur. Ego cedam, atque abibo. Si mihi republicâ bonâ frui non licuerit, at carebo malâ; & quam primùm tetigero bene moratam, & liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, suscepti mei labores! O spes fallaces! O cogitationes inanes meæ! Ego, cum tribanus plebis, republicâ oppressâ, me senatui dedissem, quem extinctum acceperam: equitibus Romanis, quorum vires erant debiles, bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant: mihi unquam bonorum præsidium defuturum putarem? Ego cum te (mecum enim sæpissime loquitur) patriæ reddidissem, mihi non futurum in patria putarem locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? Ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? Ubi studia municipiorum? Ubi Italiæ voces? Ubi denique tua, M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox, & defensio? Mihine ea soli, qui pro te toties morti me obtulit, nihil potest opitulari? Nec verò hæc, Judices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim, se negat ingratis civibus fecisse, quæ fecit: timidus, & omnia circumspicientibus pericula, non negat. Plebem, & infimam multitudinem, quæ P. Clodio duce, fortunæ vestris imminerebat, eam, quo tutior esset vita nostra, suam se fecisse commemorat; ut non modò virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret, nec timet, ne cum plebem muneribus placari, vos non conciliari meritis in rempublicam singularibus. Senatûs erga se benevolentiam temporibus his ipsis esse perspectam: vestras verò, & vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcumque cursum fortuna dederit; secum ablaturum esse

esse dicit. Meminit etiam, sibi vocem præconis modò defuisse, quàm minimè desiderari: populi verò cunctis suffragiis, quod unum cupieret, se consulem declaratum. Nunc denique, si hæc arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit, hæc quæ certè vera sunt, fortes, & sapientes viros non tam præmia sequi solere rectè factorum, quàm ipsa rectè facta: se nihil in vita nisi præclarissimè fecisse: siquidem nihil sit præstabilius viro, quàm periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit à suis civibus. Nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium, gloriam esse hanc unam, quæ brevitatem vitæ posteritatis memoriâ consolaretur: quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus; hanc denique esse, cujus gradibus etiam homines in cælum viderentur ascendere. De me, inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla unquam obmutescet vetustas. Quin hoc tempore ipso, cum omnes à meis inimicis faces meæ invidiæ subjiciantur; tamen omni in hominum cœtu, gratiis agendis, & gratulationibus habendis, & omni sermone celebramur. Omitto Etruriæ festos, & actos, & institutos dies: centesima lux est hæc ab interitu P. Clodii, & opinor, ultra quàm fines imperii populi Romani sunt, ea non solùm fama jam de illo, sed etiam lætitiâ peragravit. Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris, & jam versatur, & semper habitabit nominis mei gloria. Hæc tu mecum sæpe, his absentibus: sed iisdem audientibus, hæc ego tecum, Milo. Te quidem, quod isto animo es,

satis laudare non possum , sed , quò est ista magis divina virtus , eò majore à te dolore divellor. Nec verò , si mihi eriperis , reliqua est illa saltem ad consolandum querela , ut his irasci possim , à quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi eripient , sed amicissimi ; non malè aliquando de me meriti , sed semper optimè. Nullum unquam , Judices , mihi tantum dolorem inuretis , (etsi quis potest esse tantus ?) Sed ne huc quidem ipsum ; ut obliviscar , quanti me feceritis. Quæ si vos cepit oblivio , aut si in me aliquid offendistis : cur non id meo capite potiùs luitur , quàm Milonis ? Præclare enim vixero , si quid mihi acciderit priùs , quàm hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat , quod tibi , T. Anni , nullum à me amoris , nullum studii , nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi : ego meum sepè corpus & vitam objeci armis inimicorum tuorum : ego me plurimis pro te supplicem abjeci : bona , fortunas meas , ac liberùm meorum , in communionem tuorum temporum contuli : hoc denique ipso die , si qua vis est parata , si qua diminutio capitis futura , depono. Quid jam restat ? Quid habeo , quod dicam ? Quod faciam pro tuis in me meritis , nisi ut eam fortunam , quæcumque erit tua , ducam meam ? Non recuso , non abnuo : vos que obsecro , Judices , ut vestra beneficia , quæ in me contulistis , aut in hujus salute augeatis , aut in ejusdem exitio occasura esse videatis. His lacrymis non movetur Milo. Est quodam incredibili robore animi : exilium ibi esse putat , ubi virtuti non sit locus : mortem naturæ finem esse , non pœnam. Sit hic ea mente , qua natus est. Quid vos , Judices ? Quo tandem animo eritis ?

tis? Memoriam Milonis retinebitis: ipsum ejicietis? Et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quàm hic qui procreavit? Vos, Vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republica sanguinem effudistis? Vos in viri, & in civis invicti appello periculo centuriones, vosque milites: vobis non modò inspectantibus, sed etiam armatis, & huic judicio præsentibus, hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur? Exterminabitur, projicietur. O me miserum! ò infelicem! revocare tu me in patriam, Milo potuisti per hos, ego te in patriam per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. Frater, qui nunc abes, consorti temporum illorum? Me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? Quæ est grata gentibus. A quibus non potuisse? Ab iis? Qui maximè P. Clodii morte acquirerunt Quo deprecante? me. Quodnam ego concepit tantum scelus? Aut quod in tantum facinus admisi, Judices, cum illa indicia communis exitii indagavit, patefecit, protuli extinxi? Omnes in me, meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? An, ut inspectante me, expellerentur, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati mihi acerbiorum redditum esse, quàm fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum putare me restitutum esse, si distrahor ab his, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales fecissent (pace tua, Patria, dixerim: metuo enim, ne sceleratè dicam in te, quod pro Milone dicam piè, utinam P. Clodius non modò viveret, sed etiam prætor, consul, dictator esset potius, quàm hoc spectaculum viderem. O dii immortales! fortem, & à

VO-

vobis, Judices, conservandum virum! Minimè, minimè, inquit. Immò verò pœnas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hic-cine vir patriæ natus, usquam, nisi in patria, morietur? Aut si fortè, pro patria? Hujus vos animi monumenta retinebitis: corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? Hunc suâ quisquam sententiâ ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsus à vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit: hanc ingratham, si ejecerit: miseram, si amisserit! sed finis sit. Neque enim præ lacrimis jam loqui possum: & hic se lacrymis defendi vetat. Vos oro, obtestorque, Judices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem, mihi credite, is maximè probabit, qui in iudiciis legendis optimum, & sapientissimum, & fortissimum quemque legit.

PRO M. MARCELLO

ORATIO.

Duturni silentii, P. conscripti, quo eram his temporibus usus, non timore aliquo sed partim dolore, partim verecundia, finem hodiernus dies attulit, idemque initium, quæ vellem, quæque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam, inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam, ac penè divinam tacitus nullo modo præterire possum. M. enim Marcello vobis, Patres conscripti, reique publicæ reddito, non

solùm illius , sed meam etiam vocem , & auctoritatem & vobis , & reipublicæ conservatam ; ac restitutam puto. Dolebam enim , Patres conscripti , ac vehementer angebar , cùm viderem ; virum talem , qui in eadem causa , in qua ego , fuisset , non in eadem esse fortuna : nec mihi persuadere poteram , nec fas esse ducebam , versari me in nostro veterri curriculo , illo æmulo atque imitatore studiorum , ac laborum meorum , quasi quodam socio , à me , & comite distracto. Ergo , & mihi meæ pristinæ vitæ consuetudinem , C. Cæsar , interclusam aperuisti , & his omnibus , ad bene de omni republica sperandum , quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem in multis , & maximè in me ipso , sed paulo antè omnibus , cùm M. Marcellum senatui , populoque Romano concessisti , commemoratis præsertim offensionibus , te auctoritatem hujus ordinis , dignitatemque reipublicæ tuis vel doloribus , vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis vitæ antè actæ hodierno die maximum cepit , cùm summo consensu senatûs , tum præterea judicio tuo gravissimo , & maximo : ex quo profectò intelligis , quanta in dato beneficio sit laus , cùm in accepto tanta sit gloria. Est verò fortunatus ille , cujus ex salute non minor penè ad omnes , quam ad illum ventura sit , lætitia pervenerit. Quod ei quidem meritò , atque optimo jure contigit. Quis enim est illo aut nobilitate , aut probitate , aut optimarum artium studio aut innocentia , aut ullo genere laudis præstantior ? Nullius tantum est flumen ingenii , nulla dicendi , aut scribendi tanta vis , tanta copia , quæ non dicam exornare , sed enarrare , C. Cæsar , res tuas gestas possit. Tamen hoc affirmo : & hoc pace dicam tua,

nul-

nullam in his esse laudem ampliorem, quàm eam, quam hodierno die consecutus es. Soleo sæpe ante oculos ponere, idque libenter crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum Imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis, nec contentionum magnitudine, nec numero præliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec disimilitudine bellorum posse conferri. Nec verò disjunctissimas terras citius cujusquam passibus potuisse peragrari, quàm tuis non dicam cursibus, sed victoriis lustratæ sunt. Quæ quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cujusquam mens, aut cogitatio capere possit, amens sim? Sed tamen sunt alia majora. Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis easque detrahere ducibus, communicare cum multis, ne propriæ sint imperatorum. Et certè in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, clases, comneatus, multum juvant. Maximam verò partem quasi suo jure fortuna sibi vindicat: & quidquid est prospere gestum, id penè omne ducit suum. At verò hujus gloriæ, C. Cæsar, quam ex paulo ante adeptus, socium habes neminem. Totum hoc, quantumcumque est, quòd certè maximum est, totum est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio, nihil præfectus, nihil cohors, nihil turma decerpit. Quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina Fortuna in istius se societatem, gloriæ non offert: tibi cedit: tuam esse totam, & propriam fatetur. Numquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed tamen ea vicis-

eisti, quæ & naturam, & conditionem, ut vinci possent, habebant. Nulla est enim tanta vis, quæ non ferro, ac viribus debilitari, frangique possit. Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modò extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem: hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum deo judico. Itaque: C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur illæ quidem non solùm nostris, sed penè omnium gentium litteris: atque linguis, neque ulla unquam ætas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen ejusmodi res, nescio quomodo, etiam cum leguntur, obstrepè clamore militum videntur, & tubarum sono. At verò cum aliquid clementer, mansuetè, justè, moderatè sapienter factum, in iracundia præsertim, quæ est inimica consilio, & in victoria, quæ naturâ insolens, & superba est, aut audimus, aut legimus: quo studio incendimur, non modò in gestis rebus, sed etiam in fictis; ut eos sepè, quos numquam vidimus, diligamus? Te verò, quem præsentem intuemur, cujus mentem, sensûsque cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum reipublicæ fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? quâ benevolentiam complectemur? Parietes, medius filius, C. Cæsar, hujus curiæ, ut mihi videtur, tibi gratias agere gestiunt, quòd brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum suorum, & suis sedibus. Equidem cum C. Marcelli, viri optimi, & commemorabili pietate præditi, lacrymas modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria effodit. Quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti, nobilissimamque

fa-

familiam, jam ad paucos redactam, penè ab interitu vindicasti: Hunc tu igitur diem tuis maximis, & innumerabilibus gratulationibus jure antepones. Hæc enim res unius est propria C. Cæsaris: cæteræ, duce te, gestæ, magnæ illæ quidem, sed tamen multo, magnoque comitatu. Hujus autem rei tu idem es & dux; & comes, quæ quidem tanta est, ut tropæis, monumentisque tuis allatura sit finem ætas: nihil est enim opere, aut manufactum, quod aliquando non conficiat, & consumat vetustas; at verò hæc tua justitia, & lenitas animi florescet quotidie magis, ita, ut, quantum operibus tuis diurnitas detrahet, tantum auferat laudibus. Et cæteros quidem omnes victores bellorum civilium jam antè æquitate, & misericordiâ viceras: hodierno verò die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. Ipsam victoriam vicisse videris, cum ea ipsa, quæ illa erat adeptæ, victis remisisti. Nam cum ipsius victoriæ conditione jure omnes victi occidissemus, clementiæ tuæ judicio conservati sumus. Rectè igitur unus invictus es, à quo etiam ipsius victoriæ conditio, visque devicta est. Atque hoc C. Cæsaris judicium, Patres conscripti, quam latè pateat, attendite. Omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicæ misero, funestoque compulsi, etsi aliquâ culpa tenemur erroris humani, à scelere certè liberati sumus. Nam cum M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicæ Cæsar conservavit; memet mihi, & item reipublicæ nullo deprecante; reliquos amplissimos viros, & sibi ipsi, & patriæ reddidit, quorum, & frequentiam, & dignitatem hoc ipso in consensu videtis: non ille hostes induxit in curiam, sed judicavit: à plerisque ignoratiene potius, & falso, atque inani metu, quam cupi-

piditate, aut crudelitate civile bellum esse susceptum. Quo quidem in bello semper de pace agendum, audiendumque putavi, semperque dolui, non modo pacem, sed orationem etiam civium, pacem efflagitantium, repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus sum arma civilia, semperque mea consilia, pacis, & togæ socia, non belli, atque armorum fuerunt. Hominem sum secutus privato officio, non publico: tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem, prudens, & sciens, tanquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod quidem meum consilium minime obscurum fuit. Nam & in hoc ordine, integra re multa de pace dixi, & in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo sensi. Ex quo nemo erit tam injustus rerum æstimator, qui dubitet, quæ Cæsaris voluntas de bello fuerit, cum pacis auctores conservandos statim censuerit, cæteris fuerit iratior. Atque id minus mirum fortasse tum, cum esset incertus exitus, & anceps fortuna belli. Qui verò victor pacis auctores diligit, is profectò declarat, se maluisse non dimicare, quam vincere. Atque hujus quidem rei M. Marcello sum testis. Nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quoties ego eum, & quanto cum dolore vidi, cum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriæ ferocitatem extimescentem? Quo gratior tua liberalitas, C. Cæsar, nobis, qui illa vidimus, debet esse. Non enim jam causæ sunt inter se, sed victoriæ comparandæ. Vidimus tuam victoriam præliorum exitu terminatam: gladium vaginâ vacuum in urbe non vidimus. Quos amissimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoris: ut dubitare debeat nemo quin mul-

tos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis excitaret: quoniam ex eadem acie conservat, quos potest. Alterius verò partis, nihil amplius dicam, quam id quod omnes verebamur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam. Quidam enim non modò armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur: nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam si pœnas à populo Romano ob aliquod delictum expectaverunt, qui civile bellum tantum, & tam luctuosum excitaverunt, vel placati jam, vel etiam satiati aliquando, omnem spem salutis ad clementiam victoris, & sapientiam contulisse. Quare gaude tuo isto tam excellenti bono; & fruire cùm fortuna, & gloria, tum etiam naturâ, & moribus tuis: ex quo quidem maximus est fructus, jucunditasque sapienti. Cætera cum tua recordabere: etsi persæpe virtuti, tamen plerumque felicitati tuæ gratulabere. De nobis, quos in republica tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari tua sapientia cogitabis, quæ non modò summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere. Tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi, & consilii dignitas, ut hæc à virtute donata: cætera à fortuna commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate præsertim, aut pravitate aliqua lapsis, sed opinione officii, stultâ fortasse certè non improbâ, & specie quadam reipublicæ. Non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt: contrâque summa laus, quod plerique minimè timendum fuisse senserunt. Nunc verò venio ad gravissimam querelam, & atrocissimam suspicionem tuam,

tuam, quæ non tibi ipsi magis, quàm cum omnibus civibus, tum maximè nobis, qui à te conservati sumus, providenda est. Quam etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo. Tua enim cautio, nostra cautio est, ut si in alterutrum peccandum sit, malim videri nimis timidus, quàm parum prudens. Sed quisnam est iste tam demens. De tuisne? Tametsi qui magis sunt tui, quàm quibus tu salutem insperantibus reddidisti? An ex eo numero, qui unà tecum fuerunt? Non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, hujus vitam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris, cavendum est, ne quid inimici. Qui? omnes enim qui fuerunt? aut suâ pertinaciâ vitam amiserunt, aut tuâ misericordia retinuerunt; ut aut nulli supersint de inimicis; aut, qui superfuerunt, amicissimi sint. Sed tamen, cum in animis hominum tantæ latebræ sint, & tanti recessus, augeamus sanè suspicionem tuam: simul enim augebimus; & diligentiam. Nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in republica, tam nihil unquam nec de sua, nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tua salute contineri suam? & ex unius tui vita pendere omnium? Equidem de te dies, noctesque, ut debeo, cogitans, casus duntaxat humanos, & incertos eventus valetudinis; & naturæ communis fragilitatem extimesco; doleoque, cum respublica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. Si verò ad humanos casus, incertosque eventus valetudinis, sceleris etiam accedat, insidiarumque consensio, quem deum, si cupiar, opitulari posse reipublicæ credamus? Omnia sunt excitanda tibi, C. Cæsar, uni, quæ jacere sentis: belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa, atque prostrata: cons-

tituenda iudicia, revocanda fides, comprimendæ libidines, propaganda soboles: omnia, quæ dilapsa jam fluxerunt, severis legibus vincenda sunt. Non fuit recusandum in tanto civili bello, tantoque animorum ardore, & armorum, quin quassata respublica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet, & ornamenta dignitatis, & præsidia stabilitatis suæ: multaque uterque dux faceret armatus, quæ idem rogatus fieri prohibuisset. Quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda sunt: quibus, præter te, mederi nemo potest. Itaque illam tuam præclarissimam, & sapientissimam vocem invitus audivi: satis te diu, vel naturæ vixisse, vel gloriæ. Satis, si ita vis, naturæ fortasse: addo etiam, si placet, gloriæ: at, quod maximum est, patriæ certè parum. Quare omitte, quæso, istam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam: noli nostro periculo sapiens esse. Sæpe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebro dicere, satis te tibi vixisse. Credo: sed tum id audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli natus esses. Nunc, cum omnium salutem civium, cunctamque rempublicam res tuæ gestæ complexæ sint: tantum abes à perfectione maximorum operum; ut fundamenta, quæ cogitas, nondum jeceris. Hic tu modum tuæ vitæ, non salute reipublicæ, sed æquitate animi definies? Quid, si istud ne gloriæ quidem tuæ satis est? cuius te esse avidissimum, quamvis sit sapiens, non negabis. Parumne igitur, inquires, gloriæ magnam relinquemus? Immo verò aliis quamvis multis, satis: tibi uni parum. Quidquid enim est, quamvis amplum sit, id certè parum est tum, cum est aliquid amplius. Quòd si rerum tuarum immortalium; C. Cæsar, hic exitus futurus fuit, ut, devictis adversariis,

rem-

republicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est: vide, quæso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quam gloriæ: si quidem gloria est illustris, ac pervagata multorum, & magnorum vel in suos, vel in patriam, vel in omne genus hominum, fama meritorum. Hæc igitur tibi reliqua pars est, hic restat actus, in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas, eaque tu in primis cum summa tranquillitate, & otio perfruaris: tum te, si voles, cum, & patriæ, quod debes: solveris, & naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omnino hoc ipsum diu; in quo est aliquid extremum, quod cum venerit, omnis voluntas præterita pro nihilo est, quia postea nulla futura sit? Quamquam iste tuus animus nunquam iis angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit, semperque immortalitatis amore flagravit. Nec vero hæc tua vita ducenda est, quæ corpore, & spiritu continetur. Illa, inquam, illa vita est tua, Cæsar, quæ vigebit memoria sæculorum omnium: quam posteritas alet, quam ipsa æternitas semper tuebitur. Huic tu inservias, huic te ostentes, oportet: quæ quidem, quæ miretur, jam pridem multa habet; nunc etiam quæ laudet, expectat. Obtupescent posteri certè imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta, munera, triumphos audientes, & legentes tuos. Sed nisi hæc urbs stabilita tuis consiliis, & institutis erit, vagabitur modò nomen tuum longè, atque latè: sed quidem stabilem, & domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit magna dissensio, cum alii laudibus ad cælum res tuas gestas efferent: alii fortasse aliquid re-

quirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriæ restinxis: ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudicibus, qui multis post sæculis de te iudicabunt: & quidem haud scio an incorruptius, quàm nos. Nam, & sine amore, & sine cupiditate, & rursus sine odio, & sine invidia iudicabunt. Id autem etiam si tunc ad te, ut quidam falsò putant, non pertinebit; nunc certè pertinet, esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla unquam sit oblivio. Diversæ voluntates civium fuerunt, distractæque sententiæ. Non enim consiliis solùm, & studiis, sed armis etiam, & castris dissidebamus. Erat autem obscuritas quædam, erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant, quid optimum esset; multi quid sibi expediret: multi, quid deceret: nonnulli etiam, quid liceret. Perfuncta respublica est hoc misero, fatalique bello: vicit iis, qui non fortunâ inflammaret odium suum, sed bonitate leniret: nec omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exilio, aut morte dignos iudicaret. Arma ab aliis posita, aliis erepta sunt. Ingratus est, injustusque civis, qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinet armatum: ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit. Quæ enim pertinacia quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed jam omnis fracta dissensio est armis, & extincta æquitate victoris: restat, ut omnes unum velint, qui modò habent aliquid non solùm sapientiæ, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Cæsar, salvo, & in ista sententia, qua cum antea, tum hodie vel maximè, usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui hæc salva esse volumus, & hortamur, & obsecramus, ut vitæ, ut saluti tuæ consulas: omnesque

ti-

tibi, ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio, quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modò excubias, & custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus, & corporum pollicemur. Sed, unde est orsa, in eodem terminetur oratio. Maximas tibi omnes gratias agimus C. Cæsar, majores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt, quod ex omnium precibus, & lacrymis sentire potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere, à me certè dici volunt: cui necesse est quodam modo, & quòd volunt, & quòd M. Marcello, à te huic ordini, populoque Romano, & reipublicæ reddito, præcipuè id à me fieri debere intelligo. Nam lætari omnes, non ut de unius solùm, sed ut de communi omnium salute, sentio. Quod autem summæ benevolentiae est, quæ mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo, & amantissimo fratri, præter eum quidem, cederem nemini, cùm id sollicitudine, curà, labore tamdiu præstiterim, quandiu est de illius salute dubitatum: certè hoc tempore, magnis curis, molestiis, doloribus liberatus, præstare debeo. Itaque, C. Cæsar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus à te non conservato solùm, sed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo factò cumulus accesserit.

PRO Q. LIGARIO.

AD C. CÆSAREM

ORATIO.

NOVUM crimen, C. Cæsar, & ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse: idque C. Pansa, præstanti vir ingenio, fretus fortasse ea familiaritate, quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quò me vertam, nescio. Paratus enim veneram, cum tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer: sed quoniam diligentia inimici investigatum est, quod latebat, confitendum est, ut opinor: præsertim cum meus necessarius C. Pansa fecerit, ut id jam integrum non esset: ommissaque controversiâ, omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, quâ plurimi sunt conservati, cum à te non liberationem culpæ, sed errati veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod est acusatori maximè optandum, confitentem reum: sed tamen ita confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, Tubero, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quàm Ligarii ullam culpam reprehendatis. Q. igitur Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est: qua in legatione & civibus, & sociis ita se probavit, ut decedens Considius provinciâ satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciæ præfecisset. Itaque Q. Li-

ga-

garius, cum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus, cui sic præfuit in pace, ut & civibus, & sociis gratissima esset ejus integritas, & fides. Bellum subito exarsit: quod, qui erant in Africa, ante audierunt geri, quam parari. Quo audito, partim cupiditate inconsiderata; partim cæco quodam timore, primò salutis, post etiam studii sui, quærebant aliquem ducem: cum Ligarius, domum spectans, & ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Attius Varus, qui prætor Africam obtinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursus est. Atque ille non mediocri cupiditati arripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamorem multitudinis imperitæ, nullo publico consilio, deferebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Cæsar, Q. Ligarius omni culpa vacat. Domino est egressus non modò nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certè animum tuum non debet offendere. Num igitur remansio? Multò minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. Ergo hæc duo tempora carent crimine: unum, cum est legatus profectus: alterum, cum efflagitatus à provincia, præpositus Africa est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africæ restitit. Quod si est criminis, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticæ potius, quam Romæ; cum P. Attio, quam cum concordissimis fratribus; cum alienis esse, quam cum suis maluisset? Cum ipsa legatio plena desiderii, ac sollicitudinis fuis-

fuisset, propter incredibilem quemdam fratrum amorem; hic æquo animo esse potuit distractus à fratribus? Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ à te voluntatis. Cujus ego causam animadvertē, quæso, qua fide defendam, cum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, prædicatione, litteris, monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua seipsum confitetur fuisse: nec tuas tacitas cogitationes extimescit: nec, quid tibi de alio audienti, de seipso occurrat, reformidat. Vide, quàm non reformidem: vide, quanta lux liberalitatis, & sapientiæ tuæ mihi apud te dicenti oboriatur. Quantum potero, voce contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat. Suscepto bello, Cæsar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, judicio, ac voluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicæ reddidit, qui ad me ex Ægypto litteras missit, ut essem idem, qui fuissem: qui cum ipse Imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est: à quo, hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente, concessos fascēs tenui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique se salutem putavit dare, si eam nullis spoliata ornamentis dedisset. Vide, quæso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque hæc proterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem dicerem, ignosceret. Cujus ego industriæ, gloriæque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quod ejus ingenio studiisque delector, vel quod laudem adolescentis propinqui existimo etiam
ad

ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quæro, quis putet esse crimen, fuisse in Africa Ligarium? Nempe is, qui & ipse in eadem Africa esse voluit, & prohibitum se à Ligario queritur, & certè contra ipsum Cæsarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, dstrictus ille tuus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro patebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens: ad me revertar. Iisdem in armis fui. Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi, ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa nonnihil equidem, Tubero, etiam tuum, sed multò magis patris tui prudentiam desidero: quòd homo, cùm ingenio, tum etiam doctrinâ excellens, genus hoc causæ quod esset, non viderit. Nam, si vidisset, quovis profectò, quàm isto modo, à te agi maluisset. Arguis fatentem. Non est satis. Accusas eum, qui causam habet: aut, ut ego dico, meliorem, quàm tu, aut, ut tu vis, parem. Hæc non modò mirabilia sunt, sed prodigii simile est quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur; sed ut necetur. Hoc egit civis Romanus ante te nemo. Externi isti sunt mores. Usque ad sanguinem incitari solet odium, aut levium Græcorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? Ut Romæ ne sit? Ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Brocho, avunculo suo, ne cum ejus filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? Ne sit in patria? Num est? Num potest magis carere his omnibus, quàm caret? Italia prohibetur, exulat. Non tu ergo hunc

pa-

patriâ privare, quâ caret; sed vitâ, vis. At istud ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo. Ipse jubebat occidi, nullo postulante: præmiis etiam invitabat. Quæ tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicta est. Ego verò istud non postulo, inquires. Ita mehercule existimo, Tubero. Novi enim te, novi patrem, novi domum, nomenque vestrum: studia denique generis, ac familiæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ, plurimarum artium, atque optimarum, nota sunt mihi omnia. Itaque certò scio, vos non petere sanguinem: sed parum attendistis. Res enim eo expectat, ut eâ poenâ, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. Quæ est igitur alia, præter mortem? Si enim in exilio est, sicuti est; quid aliud postulatis? An, ne ignoscatur? Hoc verò multò acerbius, multòque est durius. Quod nos domi petimus, precibus, & lacrymis, prostrati ad pedes, non tam nostræ causæ fidentes, quàm hujus humanitati: id ne impetremus, pugnabis? & in nostrum fletum irrumpes? & nos jacentes ad pedes supplicium voce prohibebis? Si, cum hoc domi faceremus, quod & fecimus, & , ut spero, non frustrâ facimus, tu de repente irrupisses, & clamare cœpisses: C. Cæsar, cave ignoscas, cave te fratrum, pro fratris salute obsecrantium, misereatur: nonne omnem humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id à te in foro oppugnari? Et in tali miseria multorum, perfugium misericordiæ tollere? Dicam planè, C. Cæsar, quod sentio. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantum tu per te, per te, inquam, obtines (intelligo quid loquar) acerbissimo luctu redundaret ista victoria.

ria. Quàm multi enim essent de victoribus, qui te crudelē esse vellent, cum etiam de victis reperiantur? Quàm multi, qui cum à te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, cum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem? Quòd si probare Cæsari possemus: in Africa Ligarium omninò non fuisse: si honesto, & misericordi mendacio saluti civi calamitoso esse vellemus: tamen hominis non esset, in tanto discrimine, & periculo civis reffellere, & coarguere nostrum mendacium: &, si esset alicujus, certè non esset, qui in eadem causa, & fortuna fuisset. Sed tamen aliud est errare Cæsarem nolle, aliud nolle misereri. Tu diceres: cave, Cæsar, credas: fuit in Africa Ligarius: tulit arma contra te. Nunc quid dicis? cave ignoscas. Hæc ne hominis ad hominem vox est? Quâ qui apud te, C. Cæsar, utetur, suam citiùs abjiciet humanitatem, quam extorquebit tuam. Ac primus aditus, & postulatio Tiberonis, hæc, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubitò, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quid novi facinoris afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem appellant: alii timorem: qui duriùs, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissimè, temeritatem: scelus, præter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium, & verum nomen nostri mali quærat, fatalis quædam calamitas incidisse videtur & improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari debeat, humana consilia divinâ necessitate esse superata. Licet esse miseros, quanquam hoc victore esse non possumus. Sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui occiderunt. Fecerint

runt cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris verò crimine, furoris, parricidii, liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te Cæsar, audivit? aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi à te contumeliam propulsare? Quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum jus tueretur, & dignitatem tuam? Quid? Tu cum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi verò, Cæsar, tua in me maxima merita tanta certè non viderentur, si me, ut sceleratum, à te conservatum putarem. Quomodò autem tu de republica bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Cæsar, initio, non bellum, non hostile odium, sed civile dissidium: utrisque cupientibus rempublicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis à communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat penè par: non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certè ea judicanda est, quam etiam dii adjuverunt. Cognita verò clementiâ tuâ, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus? Sed, ut omittam communem causam, veniamus ad nostram: utrùm tandem existimans facilius fuisse, Tubero, Ligario ex Africa exire, an vobis in Africam non venire? Poteramusne, inquit, cum senatus censisset? Si me consulis, nullo modo. Sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere senatui necesse erat; vos tum parvistis, cum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? minimè verò. Neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ. Sed hoc non con-

ce-

cedo, ut quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis sors conjecta est ex senatusconsulto, cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat se excusare. Hæc ego novi propter omnes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tuberone. Domi unà eruditi, militiæ contubernales, post affines, in omni denique vita familiares. Magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse. Sed ita quidam agebant, ita reipublicæ sanctissimum nomen opponebant, ut, etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. Cessit auctoritati amplissimi viri, vel potius paruit. Unà est profectus cum iis, quorum erat una causa. Tardius iter fecit. Itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius. Nam si crimen est, prohibere illum voluisse, non minus magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quam aliquem se Imperatorem esse maluisse. Atque is tamen aliquis, Ligarius non fuit: Varus se imperium habere dicebat: fasces certe habebat. Sed quoquo modo sese illud habet, hæc querela vestra, Tubero, quid valet? Recepti in provinciam non sumus. Quid, si essetis? Cæsarine eam tradituri fuissetis, an contra Cæsarem retenturi? Vide, quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quod senatus eum, sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo apud ipsum te, cuius id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere. Non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum

omit.

omitto, non tam ut ne offendam tuas patientissimas aures, quam ne Tubero, quod nunquam cogitaverat, facturum fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus huic victoriæ maximè infestam: in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causæ, aliena voluntas, conventus firmi, atque magni: Quæro, quid facturi fuissetis? Quamquam, quid facturi fueritis, non dubitem, cum videam, quid feceritis. Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere, & prohibiti, ut perhibetis, summa cum injuria. Quomodo id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem detulistis? Nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti, in societatem belli veneratis. Quòd si Cæsaris causâ in provinciam veniebatis: ad eum profectò exclusi provinciâ venissetis. Venistis ad Pompeium. Quæ est ergo apud Cæsarem querela, cum eum accusatis, à quo queramini vos prohibitos contra Cæsarem bellum gerere? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis gloriari per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros, etiam si à Varo, & quibusdam aliis prohibiti essetis. Ego autem confitebor; culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit. Sed vide, quæso, C. Cæsar, constantiam ornatissimi viri, L. Tuberonis: quam ego quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi à te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quæ fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia? Constantiam dico? Nescio, an melius patientiam possem dicere. Quotus enim istud quisque fecisset, ut à quibus partibus in dissensione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate rejectus, ad eas ipsas rediret? Magni cujusdam animi, atque ejus viri est, quem de suscepta causa propositaque sententiâ,

nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum posset
 depellere. Ut enim cætera paria Turberoni cum Varo
 fuissent; honos, nobilitas, splendor, ingenium; quæ
 nequaquam fuerunt: hoc certè præcipuum Tuberonis
 fuit, quod justo cum imperio ex senatusconsulto in
 provinciam suam venerat. Hinc prohibitus, non ad Cæ-
 sarem, ne iratus: non domum, ne iners: non aliquam
 in regionem, ne condemnare causam illam, quam secu-
 tus esset, videretur: in Macedoniam, in Cn. Pompeii
 castra venit, in eam ipsam causam, à qua erat rejectus
 cum injuria. Quid? cum ista res nihil commovisset
 ejus animum, ad quem veneratis: languidore, credo,
 studio in causa fuistis? Tantummodò in præsidiis era-
 tis: animi verò à causa abhorrebant. An, ut fit in ci-
 vilibus bellis, nec in vobis magis, quam in reliquis,
 omnes vincendi studio tenebamur? Pacis equidem
 semper auctor fuit: sed tum serò. Erat enim amentis,
 cum aciem videres, de pace cogitare. Omnes, inquam,
 vincere volebamus, tu certè præcipuè, qui in eum
 locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses.
 Quanquam, ut nunc se res habet, non dubito, quin
 hanc salutem anteponas illi victoriæ. Hæc ego non di-
 cerem, Tubero, si aut vos constantiæ vestræ, aut Cæ-
 sarem beneficii sui poeniteret. Nunc quæro, utrum
 vestras injurias, an reipublicæ persequamini. Si rei-
 publicæ, quid de vestra in ea causa perseverantia res-
 pondebitis? Si vestras, videte ne erretis, qui Cæsa-
 rem vestris inimicis iratum fore putetis, cum ignove-
 rit suis. Itaque num tibi videor, Cæsar, in causa Li-
 garii occupatus esse? num de ejus facto dicere? Quid-
 quid dixi, ad unam summam referri volo vel huma-
 nitatis, vel clementiæ, vel misericordiæ tuæ. Causas,
 Cæsar, egi multas, & quidem tecum, dum te in fo-

ro tenuit ratio honorum tuorum : certè nunquam hoc modo : *Ignoscite , Judices : erravit : lapsus est : non putavit : si unquam posthac*. Ad parentem sic agi solet. Ad *Judices : Non fecit , non cogitavit , falsi testes ; fictum crimen*. Dic te , Cæsar , de facto Ligarii judicem esse : quibus in præsiidiis fuerit , quære. Taceo. Ne hæc quidem colligo , quæ fortasse valerent etiam apud judicem : legatus ante bellum profectus , relictus in pace , bello oppressus , in eo non acerbus , tum etiam totus animo , & studio tuus. Ad judicem sic agi solet , sed ego ad patrem loquor : Erravi , temerè feci , poenitet : ad clemetiam tuam confugio : delicti veniam peto ; ut ignoscas oro. Si nemo impetravit , arroganter peto : si plurimi , tu idem fer opem , qui spem dedisti. An sperandi Ligario causa non sit , cum mihi apud te sit locus etiam pro altero deprecandi ? Quamquam neque in hac oratione spes est posita causæ , nec in eorum studiis , qui à te pro Ligario petunt tui necessarii. Vidi enim , & cognovi , qui maximè spectares , cum pro alicujus salute multi laborarent : causas apud te rogantium gratiosiores esse , quàm vultus : neque spectare , quàm tuus esset necessarius is , qui te oraret , sed quàm illius , pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa , ut mihi beatiores illi esse videantur interdum , qui tua liberalitate fruuntur , quàm tu ipse , qui illis tam multa concedis. Sed video tamen , apud te causas , ut dixi , rogantium valere plus , quàm preces : ab iisque te moveri maximè , quorum justissimum dolorem videas in petendo. In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies necessariis tuis ; sed hoc , quæso , considera , quod soles. Possum fortissimos viros , Sabinos , tibi probatissimos , totumque agrum Sabinum , florem

Ita-

Italiae, ac robur reipublicae, proponere, nosti optimè homines; animadvertere horum omnium moestitiam, & dolorem. Hujus T. Brochi, de quo non dubito quid existimes, lacrymas, squaloremque ipsius, & filii vides. Quid de fratribus dicam? Noli Cæsar, putare de unius capite nos agere. Aut tres tibi Ligarij in civitate retinendi sunt, aut tres ex civitate exterminandi. Quodvis exilium his est optatius, quàm patria, quàm domus, quàm dii penates, uno illo exulante. Si fraternè, si piè, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymæ, moveat pietas, moveat germanitas. Valeat tua vox illa, quæ vicit. Te enim dicere audiebamus. Nos, omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent: te, omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brochorum domum, hunc L. Marcium, C. Cæsetium, L. Considium, hosce omnes equites Romanos, qui adsunt yeste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, qui tecum fuerunt? Atque his maxime irascebamur, & hos requirebamus, & his nonnulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos: ut, quemadmodum cætera, quæ dicta sunt à te, sic huc verissimum reperiatur. Quòd si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum judicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuerit, in quo fratres fuerunt? Quis est, qui horum consensum conspirantem, & penè conflatum, in hac propè æqualitate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quàm ut hi fratres diversas sententias, fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate abreptus est unus, qui si consilio id fecisset

esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisses. Sed ierit ad bellum: discesserit non à te solum, verum etiam à fratribus. Hi te orant tui. Equidem cum tuis omnibus negotiis interesses, memoria teneo; qualis tum T. Ligarius quæstor urbanus fuerit erga te, & dignitatem tuam. Sed parum est me hoc meminisse: spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi injurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus illo quæstoris officio cogitantem, etiam de aliis quibusdam quæstoribus reminiscens recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud, (neque enim hæc divinabat) nisi ut tu eum tui studiosum, & bonum virum judicares, nunc à te supplex fratris salutem petit: quam hujus admonitus officio cum utrisque his dederis, tres fratres optimos, & integerrimos, non solum sibi ipsos, neque his tot, ac talibus viris neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicæ condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo, & clarissimo, M. Marcello restituto fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis, & huic omni frequentia probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cujus voluntatem carissimam semper habuisti: & si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit: noli, obsecro dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriae laudem sæpissime quærere. Nihil est enim tam populare, quam bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis, nec admirabilior, nec gratior misericordia est. Homines enim ad deos nulla re proprius accedunt quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis, nec natura tua melius, quam ut velis conservare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certè natura brevior.

rem.

rem. Quare, cum utilius esse arbitrer te ipsum, quam aut me, aut quemquam loqui tecum, finem jam faciam. Tantum te admonebo, si illi absentem salutem dederis, presentibus his omnibus te daturum.

PRO REGE DEJOTARO

AD C. CÆSAREM

ORATIO.

CUM in omnibus causis gravioribus, C. Cæsar, initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus, vel ætas mea postulare: tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Dejotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite, fortunisque Regis: quod ipsum, & si non iniquum est, in tuo duntaxat periculo: tamen est ita inusitatum, regem capitis reum esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu solebam, pro perpetuis ejus in nostram rempublicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber. Crudelis Castor, ne dicam sceleratum, & impium, qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiæque suæ terrorem intulerit ei, cujus senectutem tueri, & tegere debebat, commendationemque ineuntis ætatis ab impietate, & scelere duxerit: avi servum, corruptum præmiis, ad accusandum dominum impulerit, & à legatorum pedibus abduxerit. Fugitivi autem

dominum accusantis, & dominum absentem, & dominum amicissimum nostræ reipublicæ, cùm os videbam; cùm verba audiebam, non tam afflictam regiam conditionem dolebam; quàm fortunis communibus extimescebam. Nam, cùm more majorum de servo in dominum, ne tormentis quidem, quæri liceat: in quâ quæstione dolor veram vocem elicere possit, etiam ab invito: exortus est servus, qui quem in eculeo appellare non posset, accuset solutus. Perturbat me, C. Cæsar; etiam illud interdum: quod tamen, cùm te penitus recognovi, timere desino. Re enim iniquum est, sed tuâ sapientiâ fit æquissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguare, si per se ipsum consideres, grave est. Nemo enim ferè est, qui sui periculi iudex, non sibi se æquiores, quàm reo præbeat. Sed tuâ, C. Cæsar, præstans, singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo, quid tu de rege Dejotaro, quàm intelligo, quid de te cæteros velis iudicare. Moveor etiam loci ipsius insolentia, quod tantam causam, quanta nulla unquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum, & eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent: in tuis oculis, in tuo ore, vultuque acquiesco: te unum intueor: ad te unum omnis mea spectat oratio: quæ mihi ad spem obtinendæ veritatis gravissima sunt, ad motum animi, & ad omnem impetum dicendi, contentionemque leviora. Hanc enim, C. Cæsar, causam si in foro dicerem, eodem audiente, & disceptante te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus afferret? Quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem ætatem in populi Romani bellis consumptam esse meminisset? Spectarem

curiam, intuerer forum, cœlum denique testarer ipsum. Sic, cùm, & deorum immortalium, & populi Romani, & senatûs beneficia in regem Dejotarum recorderer, nullo modo mihi deesse posset oratio. Quæ quoniam angustiora parietes faciunt, actioque causæ maximè debilitatur loco; tuum est, Cæsar, qui pro multis sæpe dixisti, qui nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre; quo facilius tum æquitas tua, tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam. Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam; qui cùm videantur neque ingenio, neque usu, atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe, & cogitatione venerunt. Iratum te regi Dejotaro fuisse non erant nescii? affectum illum quibusdam incommodis, & detrimentis propter offensionem animi tui, meminerant: teque cùm huic iratum, tum sibi amicum cognoverant: cumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabat, ut in exulcerato animo facilè fictum crimen insideret. Quamobrem hoc nos primùm metu, C. Cæsar, per fidem, & constantiam, & clementiam tuam libera, ne residere in te ullam partem iracundæ suspicemur. Per dexteram te istam oro, quam regi Dejotaro hospes hospiti porrexisti: istam, inquam, dexteram, non tam in bellis, & in præliis, quam in promissis, & fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: te ejus dii penates acceperunt: te amicum, & placatum Dejotari regis aræ, focique viderunt. Cùm facilè exorari, Cæsar, tum semel exorari soles. Nemo unquam te placavit inimicus, qui ullas resedisse in te simultatis reliquias senserit. Quanquam cui sunt inauditæ cum Dejotaro querelæ tuæ. Nunquam tu illum accusavisti, ut

hostem, sed ut amicum officio parum functum, quod propensio in Cn. Pompeii amicitiam fuisset, quam in tuam. Cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si tum auxilia Pompeio, vel si etiam filium, misisset, ipse tamen excusatione ætatis usus esset. Itaque cum maximis eum rebus liberares, perparvam amicitia culpan relinquebas. Itaque non solum in eum non animadvertisti; sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti; regem reliquisti. Neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine sæpe honorificentissimis decretis appellavisset, quique illum ordinem ab adolescentia gravissimum, sanctissimumque duxisset: iisdem rebus est perturbatus, homo longinquus, & alienigena, quibus non in media republica nati, semperque versati. Cum audiret senatus consentientis auctoritate arma sumpta: consulibus, prætoribus, tribunis plebis, nobis Imperatoribus rempublicam defendendam datam, movebatur animo, & vir huic imperio amicissimus de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam inclusam esse videbat. In summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur. Maximè verò perturbatus est, ut audivit, consules ex Italia profugisse: omnesque consulares, (sic enim nuntiabatur) cunctum senatum, totam Italiam esse effusam, talibus enim nuntiis, & rumoribus patebat ad Orientem via, nec ulli veri subsequebantur. Nihil ille de conditionibus tuis, nihil de studio concordia, & pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra dignitatem tuam. Quæ cum ita essent, tamen usque eodem se tenuit, quoad à Cn. Pompeio ad eum legati, litteraque venerunt. Ignosce, ignosce, Cæsar, si ejus viri auctoritati rex Dejotarus cessit, quem nos omnes secuti

tumus; in quem eum dii, atque homines omnia ornamenta conguessissent, tum tu ipse plurima, & maxima. Neque enim si tuæ res gestæ cæterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeii memoriam amisimus. Quantum nomen ejus fuerit, quantæ opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatûs, quanti tui, quis ignorat? Tanto ille superiores vicerat gloriâ, quanto tu omnibus præstitisti. Itaque Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos, consulatus, admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus. Ad eum igitur rex Dejotarus venit, hoc misero, fatalique bello, quem antea justis, hostilibusque bellis adjuverat; quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate conjunctus: & venit vel rogatus, ut amicus; vel arcessitus, ut socius; vel evocatus, ut is, qui senatui parere didicisset: postremò venit, ut ad fugientem: non ut ad insequentem, id est, ad periculi, non ad victoriæ societatem. Itaque, Pharsalico prælio facto, à Pompeio discessit: spem infinitam persequi noluit. Vel officio, si quid debuerat; vel errori, si quid nescierat, satisfactum esse duxit: domum se contulit: teque Alexandrinum bellum gerente, utilitatibus tuis paruit. Ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, suis tectis, & copiis sustentavit: ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum, & probatissimum omnibus delegisti, pecuniam misit: ille iterum, ille tertio auctioribus factis pecuniam dedit, quâ ad bellum uteris: ille corpus suum periculo objecit, tecumque in acie contra Pharnacem fuit, tuumque hostem esse duxit suum. Quæ quidem à te in eam partem accepta sunt, C. Cæsar, ut eum amplissimo regis honore, & nomine affeceris. Is igitur non modò à te periculo libe-

be-

beratus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suæ interficere voluisse. Quid tu, nisi eum furiosissimum judicas, suspicari profectò non potes. Ut enim omittam, cujus tanti sceleris fuerit, in conspectu deorum penatium necare hospitem: cujus tantæ inopportunitatis, omnium gentium, atque omnis memoriæ clarissimum lumen extinguere: cujus tantæ ferocitatis, victorem orbis terrarum non extimescere: cujus tam inhumani, & ingrati animi, à quo rex appellatus esset, in eum tyrannum inveniri, ut hæc omittam: cujus tanti furoris fuit, omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? Quoniam ille modo cum regno, cum domo, cum conjuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modò perfecto, sed etiam cogitato? At credo, hæc homo inconsultus, & temerarius non videbat? Quis consideratior illo? quis tectior? quis prudentior? Quanquam hoc loco Dejotarum non tam ingenio, & prudentiâ, quàm fide, & religione vitæ defendendum puto. Nota est tibi, C. Cæsar hominis probitas, noti mores, nota constantia. Cui porrò, qui modò populi Romani nomen audivit, Dejotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset, propter metum præsentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos, & à viro optimo, & à homine minimè stulto cogitatum esse confingitis. At quàm non modò non credibiliter, sed ne suspiciosè quidem. Cùm, inquit, in Castellum Luceium venisses, & domum regis, hospitis tuî, divertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus rex te munerare constituerat. Huc te

te

te è balneo , priùs quàm accumberes , ducere volebat. Ibi enim erant armati , qui te interficerent , in eo ipso loco collocati. En crimen , en causa , cur regem fugitivus , dominum servus accusset. Ego mehercule , C. Cæsar , initio , cùm est ad me ista causa delata , Phidippum medicum , servum regium , qui cum legatis missus esset , ab isto adolescente esse corruptum ; hac suspicione sum percussus : medicum indicem subornavit : finget videlicet aliquod crimen veneni. Et si à veritate longè , tamen à consuetudine criminandi non multum res abhorrebat. Quid ait medicus ? nihil de veneno. At id fieri potuit , primò occultius in potione , vel in cibo. Deinde etiam impuniùs fit , quòd , cùm est factum , negari potest. Si palàm te interemisset : omnium in se gentium non solùm odia , sed etiam arma convertisset : si veneno : Jovis illius quidem hospitalis numen nunquam celare potuisset , homines fortasse celavisset. Quod igitur , & occultius conari , & efficere cautiùs potuit ; id tibi , & medico callido , & servo , ut putabat , fideli , non credidit ; de armis , de ferro , de insidiis celare te noluit ? At quàm festivè crimen contexitur : Tua te , inquit , eadem , quæ semper , fortuna servavit : negavisti tum te inspicere velle. Quid postea ? an Dejotarus , re illo tempore non perfectâ , continuò dimisit exercitum ? nullus erat alius insidiandi locus ? At eodem te , cum coenavisses , rediturum dixeras : itaque fecisti. Horam unam , aut duas eodem loco armatos , ut collocati fuerant , retinere magnum fuit ? Cùm in convivio comiter , & jucundè fuisses , tum illuc ivisti , ut dixeras. Quò in loco Dejotarum erga te cognovisti , qualis rex Atallus in P. Africanum fuit : cui magnificentissima dona , ut scriptum legimus , usque ad Numantiam misit ex Asia ? quæ

Afri-

Africanus, inspectante exercitu, accepit. Quod eum præsens Deiotarus regio, & animo, & more fecisset, tu in cubiculum discessisti. Obsecro, Cæsar, repete temporis illius memoriam: pone illum ante oculos diem: vultus hominem te intuentium atque admirantium recordare. Num quæ træpidatio? num qui tumultus? num quid, nisi moderatè, nisi quietè, nisi ex hominis gravissimi, & sanctissimi disciplina? Quid igitur causæ excogitari potest, cur te lautum voluerit, cœnatum noluerit occidere? In posterum, inquit, diem distulit, ut cum in Castellum Luceium ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam loci mutandi: sed tamen acta res criminose est. Cum, inquit, vomere te post cœnam velle dixisses, in balneum te ducere cœperunt. Ibi enim erant insidiæ. At te eadem tua fortuna servavit: in cubiculum te ire malle dixisti. Diu te perdant, fugitive: ita non modo nequam, & improbus, sed fatuus, & amens es. Quid? ille signa ænea in insidiis posuerat, quæ è balneo in cubiculum transferre non possent? Habes crimina insidiarum: nihil enim dixit amplius. Horum, inquit, eram conscius. Quid tum? Ita demens ille erat, ut eum, quem conscium tanti sceleris habebat, à se dimitteret, Romam etiam mitteret, ubi & inimicissimum sciret esse nepotem suum, & C. Cæsarem, cui fecisset insidias? Præsertim cum is unus esset, qui posset de absente se indicare? Et fratres meos, inquit, quod erant conscii in vincula coniecit. Cum igitur eos vinceret, quos secum habebat; te solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quæ illos scire dicis? Reliqua pars accusationis duplex fuit: una, regem semper in speculis fuisse, cum à te animo esset alieno: altera, exercitum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam breviter,

ut cætera. Nunquam eas copias res Dejotarus habuit, quibus inferre bellum populo Romano posset: sed quibus fines suos ab excursionibus hostium, & latrocinii tueretur, & imperatoribus nostris auxilia mitteret. Atque antea quidem majores copias alere poterat; nunc exiguas vix tueri potest. At misit ad Cælium nescio quem: sed eos, quos misit, quòd ire noluerunt, in vincula conjecit. Non quæro quàm verisimile sit, aut non habuisse regem, quos mitteret; aut eos, quos misisset, non paruisse: aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos victos potiùs, quàm necatos fuisse. Sed tamen cùm ad Cælium mittebat, utrùm causam illam victam esse nesciebat, an Cælium istum magnum hominem putabat? Quem profectò is, qui optimè nostros homines novit, vel quia nosset, vel quia non nosset, contemneret. Addidit etiam illud, equites non optimos misisse. Veteres, credo, Cæsar: nihil ad tuum equitatum: sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo numero, servum judicatum. Non arbitror: non audivi. Sed in eo, etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer. Alieno autem à te animo fuit. Quomodo? speravit, credo, difficiles tibi Alexandria fore exitus propter regionis naturam, & fluminis. At eo ipso tempore pecuniam dedit; exercitum aluit; ei, quem Asiæ præfeceras, nulla in te defuit; tibi victori non solùm ad hospitium, sed ad periculum etiam, atque aciem præsto fuit. Secutum est bellum Africanum. Graves de te rumores sparsi: qui etiam furiosum illum Cælium excitaverunt. Quo tunc erga te rex animo fuit? Qui auctonatus sit, seseque expoliare maluerit, quàm tibi pecuniam non subministrare. At èo, inquit, tempore ipso Niceam Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos, exciperent,

&

& celeriter ad se referrent. Itaque, cum esset ei nuntiatum, Domitium naufragio periisse, te in castello circumsideri: De Domitio dixit versum Græcum eadem sententiâ, quâ etiam nos habemus Latinum: *Pereant amici, dum unâ inimici intercidant*: quod ille, si esset tibi inimicissimus, nunquam tamen dixisset. Ipse enim mansuetus, versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? Tibi porro inimicus cur esset, a quo, cum vel interfici belli lege potuisset, regem, & se, & filium suum constitutos esse meminisset? Quid deinde? furcifer quò progreditur? Ait, hâc lætitiâ Dejotarum elatum, vino se obruisse, in convivioque nudum saltavisse. Quæ crux huic fugitivo potest satis supplicii afferre? Dejotarum saltantem quisquam, aut ebrium vidit unquam? Omnes sunt in illo regiæ virtutes, quod te, Cæsar, ignorare non arbitror; sed præcipuè singularis, & admiranda frugalitas; etsi hoc verbo scio laudari reges non solere. Frugi hominem dici non multo habet laudis in rege: fortem, justum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem, hæ sunt regiæ laudes: illa privata est. Ut volet quisque accipiat: ego tamen frugalitatem, id est modestiam, & temperantiam, virtutem esse maximam judico. Hæc in illo est ab ineunte ætate, tum à cuncta Asia, tum à magistratibus, legatisque nostris, tum ab æquitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta, & cognita. Multis ille quidem gradibus officiorum erga rempublicam nostram ad hoc regium nomen ascendit: sed tamen quidquid à bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res, rationesque jungebat: ut non solum tetrarcha nobilis, sed optimus paterfamilias, & diligentissimus agricola, &

pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens, nondum tantâ gloriâ præditus, nihil unquam nisi severissimè, & gravissimè fecerit, is ea existimatione, ætateque saltavit? Imitari potius, Castor, avi tui mores, disciplinamque debebas, quàm optimo, & clarissimo viro, fugitivi ore maledicere. Quòd si saltatorem avum habuisses, neque eum virum, unde pudoris, pudicitiaque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minimè in illam ætatem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte ætate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optimè ut equis uteretur; ea tamen illum cuncta, jam ætate exactâ, defecerant. Itaque, Dejotarum cùm plures in equum sustulissent, quod hærere in eo senex posset, admirari solebamus. Hic verò adolescens, qui meus in Cilicia miles, in Græcia commilito fuit, cùm in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos unâ cum eo ad Pompeium pater miserat: quos concursus facere solebat? Quàm se jactaret? quàm se ostentare? quàm nemini in illa causa studio, & cupiditate concedere? Cùm verò, exercitu amisso, ego, qui pacis auctor semper fui, post Pharsalicum autem prælium suasor fuissem armorum non deponendorum, sed abjiciendorum, hunc ac meam auctoritatem non potui adducere, quòd & ipse ardebat studio ipsius belli, & patri satisfaciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus, quæ non impunitatem solùm adempta sit, sed etiam accusandi licentiâ: calamitosus Dejotarus, qui & ab eo, qui in iisdem castris fuerit, non modò apud te, sed etiam à suis accusetur! Vos vestrâ secundâ fortunâ, Castor, non potestis, sine propinquorum calamitate esse contenti. Sint sanè inimicitia, quæ esse non debebant. Rex enim Dejotarus vestram familiam abjectam, & obscuram è tenebris in lucem evocavit.

Quis

Quis tuum patrem antè , qui esset , quàm cuius gener esset , audivit ? Sed quamvis ingrâte , & impie necessitudinis nomen repudiatis , tamen inimicitias hominum more gerere poteratis , non ficto crimine insectari , non expetere vitam , non capitis arcessere. Esto : concedatur hæc quoque acerbitalis , & odii magnitudo. Adeone , ut etiam omnia vitæ salutisque communis , atque etiam humanitatis jura violentur ? Servum sollicitare verbis , spe , promissisque corrumpere , adducere domum , contra dominum armare : hoc est , non uni propinquo , sed omnibus familiis bellum nefarium indicere. Nam ista corruptela servi , si non modò impunita fuerit , sed etiam à tanta auctoritate approbata : nulli parietes nostram salutem , nullæ leges , nulla jura custodiant. Ubi enim id , quod intus est , atque nostrum , impune evolare potest , contraque nos pugnare , fit in dominatu servitus , in servitute dominatus. O tempora , ò mores ! Cn. Domitius ille , quem nos pueri consulem , censorem , Pontificem maximum vidimus , cùm tribunus plebis M. Scaurum , principem civitatis , in judicium populi vocasset , Scaurique servus ad eum clam domum venisset , & crimina in dominum delaturum se esse dixisset : prehendi hominem jussit , ad Scaurumque deduci. Vide , quid intersit : etsi iniquè Castorem cum Domitio comparo , sed tamen ille inimicum servo remisit , tu ab avo abduxisti : ille incorruptum audire noluit , tu corrupisti : ille adiutorem servum contra dominum repudiavit , tu etiam accusatorem adhibuisti. At semel isti est corruptus à vobis ? Nonne cum esset productus , & cùm tecum fuisset , refugit ad legatos ? Nonne etiam ad hunc Cn. Domitium venit ? Nonne audiente hoc Serv. Supplicio , clarissimo viro , qui tum casu apud Domitium coenabat , & hoc

T. Torquato optimo adolescente, se à te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsus esse, confessus est? Quæ est ista tam impudens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? Idcirco in hanc urbem venisti, ut hujus urbis jura, & exempla corrumperes, domesticaque immanitate inquinares? At quàm acutè collecta crimina? Blesamius, inquit, (ejus enim nomine, optimi hominis, nec tibi ignoti, maledicebat tibi) ad regem scribere solebat, te in invidia esse: tyrannum existimari: statuâ inter reges positâ, animos hominum vehementer offensos: plaudi tibi non solere. Nonne intelligis, Cæsar, ex urbanis malevolorum sermonibus hæc ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Cæsarem scriberet? multorum enim civium capita viderat: multos jussu Cæsaris vexatos, verberatos, necatos, multas afflictas? & eversas domos: armatis militibus refertum forum: quæ semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus. Solus, inquam, es, C. Cæsar, cujus in victoria ceciderit nemo, nisi armatus. Et quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati, non modò non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducimus, is Blesamio, qui vivit in Regno, tyrannus videri potes? Nam de statua quis queritur, unâ præsertim, cum tam multas videat? Valde enim invidendum est ejus statuis, cujus tropæis non invidimus. Nam, si locus affert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem Rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus unquam à te est, & nonnunquam, obstupefactis hominibus, ipsa admiratione compressus est: & fortasse eò prætermisus, quia nihil vulgare te dignum videri potest. Nihil à me arbitror prætermisum, sed aliquid ad extremam causæ partem reservatum. Id autem aliquid

M

est,

est, te ut planè Dejotaro reconciliet oratio mea. Non enim jam metuo, ne tu illi succenseas; illud vereor, ne tibi illum succensere aliquid suspicere. Quod abest longissimè nihil crede, Cæsar. Quid enim retineat per te, meminit, non quid remiserit: neque se à te multatum arbitratur: sed, cùm existimaret multis tibi multa esse tribuenda, quò minus à se, qui in altera parte fuisset, ea sumeres, non recusavit. Etenim si Antiochus Magnus, ille, Rex Asiæ, cùm posteaquàm à Scipione devictus, Tauro tenus regnare jussus esset, omnemque hanc Asiam, quæ est nunc nostra provincia, amississet, dicere est solitus, benignè sibi à populo Romano esse factum, quod nimis magna procuratione liberatus modicis Regni terminis uteretur: potest multò faciliùs se Dejotarus consolari. Ille enim furoris multam sustinuerat, hic erroris. Omnia tu Dejotaro, Cæsar, tribuisti, cùm & ipsi, & filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento, atque conservato, nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium de se senatus imminutum putat: magno animo, & erecto est, nec unquam succumbet inimicis, ne fortunæ quidem. Multa se arbitratur, & peperisse antè factis, & habere in animo, atque virtute, quæ nullo modo possit amittere. Qua enim fortuna, aut quis casus, aut quæ tanta possit injuria, omnium imperatorum de Dejotaro decreta delere? Ab omnibus enim est ornatus: qui, postquam in castris esse potuit per ætatem, in Asia, Capadocia, Ponto, Cilicia, Syria, bella gesserunt, Senatùs verò iudicia de illo tan multa, tamque honorifica, quæ publicis populi Romani litteris, monumentisque consignata sunt, quæ unquam vetustas obruet, aut quæ tanta delebit oblivio? Quid de virtute ejus dicam? Quid de magnitudine animi,

gra-

gravitate, constantiâ? Quæ omnes docti, atque sapientes summa; quidam etiam sola bona esse dixerunt: hisque non modò ad benè, sed etiam ad beatè vivendum contentam virtutem esse. Hæc ille reputans, & dies, & noctes cogitans, non modò tibi non succenset, (esset enim non solum ingratus, sed etiam amens) verùm omnem tranquillitatem, & quietem, senectutis acceptam refert clementiæ tuæ. Quo quidem animo cùm antea fuit, tum non dubito, quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omni que solitudine abstraxerit. Jubes enim eum bene sperare, & bono esse animo: quod scio te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem ferè verbis ad me te scribere, meque tuis litteris benè sperare non frustrà esse jussum. Laboro equidem regis Dejotari causâ, quoquo mihi amicitiam respublica conciliavit, hospitium voluntas utrisque conjunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam verò necessitudinem magna ejus officia in me, in exercitum meum effecerunt: sed cùm de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus semel ignotum à te esse oportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec hærare in animis hominum solitudinem sempiternam, nec accidere, ut quisquam te timere incipiat eorum, qui semel à te sint liberati timore. Non debeo, C. Cæsar, quod fieri solet in tantis periculis, tentare, quoniam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim: nihil opus est: occurrere ipsa solet supplicibus, & calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos reges: & id animo contemplare, quod oculis non potes. Dabis profectò misericordiæ, quod iracundiæ negavisti. Multa sunt tuæ clementiæ monumenta: sed

maximè eorum incolumitates, quibus salutem dedisti. Quæ si in privatis gloriosa sunt, multò magis commemorabuntur in regibus: semper regium nomen in hac civitate sanctum fuit. Sociorum vero regum, & amicorum, sanctissimum. Quod nomen, hi reges ne amitterent, te victore, timerunt: retentum verò, & à te confirmatum, posteris etiam suis tradituros esse confido. Corpora vero sua pro salute regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras, & Blesamius, & Antigonus, tibi; nobisque omnibus jam diù noti; eademque fide, & virtute præditus Dorylaus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus: tum regum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero probati. Exquire de Blesamio, num quid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit, & criminibus illis pro rege se supponit reum, memoriam tuam implorat, quâ vales plurimum: negat unquam se à te in Dejotari thetrarchia pedem discesisse: in primis finibus tibi se prestò fuisse dicit, usque ad ultimos persecutum: cùm è balneo exisses, tecum se fuisse, cùm illa munera inspexisses cœnatus, cùm in cubilo recubuisses; eademque assiduitatem tibi se præbuisse postridie. Quamobrem, si quid eorum, quæ objecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id facinus suum iudices. Quocirca, C. Cæsar, velim existimes, hodierno die sententiam tuam, aut cum summo dedecore misserrimam pestem importaturam esse regibus; aut incolumen famam cum salute; quorum alterum optare, illorum crudelitatis est; alterum conservare, clementiæ tuæ.

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA I.

ORATIO.

ANtequam de repub., Patres conscripti, dicam ea, quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium, & profectiois, & reversionis meæ. Ego cùm sperarem aliquando ad vestrum consilium, auctoritatemque rempub. esse revocatam, manendum mihi statuebam, quasi in vigilia quadam consulari, ac senatoria: nec verò usquam discedebam, nec à repub. dejiciebam oculos ex eo die, quo in ædem Telluris convocati sumus, in quo templo, quantum in me fuit, jeci fundamenta pacis, Atheniensiumque renovavi vetus exemplum, Græcum etiam verbum usurpavi, quod tum in sedandis discordiis erat usa civitas illa, atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiterna delendam censi. Praclaræ tum oratio M. Antonii, egregia etiam voluntas: pax denique per eum, & per liberos ejus cum præstantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant: ad deliberationes eas, quas habebat domi de repub. principes civitatis adhibebat; ad hunc ordinem res optimas deferebat; summa cum dignitate, & constantia ad ea, quæ quæsita erant, respondebat: nihil tum, nisi quod erat notum omnibus, in C. Cæsaris commentariis reperiebatur. Numqui exules restituti? unum, agebat, præterea neminem. Num immunitates datæ? nullæ, respondebat. Assenti-

ri etiam nos Ser. Sulpicio clarissimo viro voluit, ne qua tabula post Idus Martias ullius decreti Cæsaris, aut beneficii figeretur. Multa prætereo, eaque præclara: ad singulare enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturam, quæ vim jam regiæ potestatis obse-derat, funditus ex repub. sustulit, de qua ne sententias quidem diximus: scriptum senatusconsultum, quod fieri vellet, attulit, quo recitato, auctoritatem ejus summo studio secuti sumus, eique amplissimis verbis per senatusconsultum gratias egimus. Lux quædam videbatur oblata, non modò regno, quod pertuleramus, sed etiam regni timore sublata, magnumque pignus ab eo reip. datum, se liberam civitatem esse velle, cum dictatoris nomen, quod sæpè justum fuisset, propter perpetuæ dictaturæ recentem memoriam funditus ex repub. sustulisset. Liberatus cædis periculo paucis post diebus senatus, unicus impactus est fugitivo illi, qui in C. Marii nomen invaserat. Atque hæc omnia communiter cum collega, alia porrò propria Dolabellæ; quæ, nisi collega adfuisset, credo eis fuisse futura communia. Nam cum serperet in urbe infinitum malum, idque manaret in dies latius, iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant, & quotidie magis, magisque perditii homines, cum suis similibus servis, tectis, ac templis urbis minarentur: talis animadversio fuit Dolabellæ, cum in audaces, sceleratosque servos, tum in impuros, & nefarios liberos, talisque eversio illius execratæ columnæ, ut mirum mihi videbatur, tam valdè reliquum tempus ab illo uno die dissensisse. Ecce enim Kal. Junii, quibus, ut adessemus, edixerat, mutata omnia, nihil per senatum, multa, & magna per se ipsum, & absente populo, & invicto. Consules designati se au-
de-

dere negabant in senatum venire : patriæ liberatores
 urbe carebant ea , cujus à cervicibus jugum servile
 dejecerant : quos tamen ipsi consules , & in concioni-
 bus , & in omni sermone laudabant. Veterani qui ap-
 pellabantur , quibus hic ordo diligentissimè caverât,
 non ad conservationem earum rerum , quas habebant,
 sed ad spem novarum incitabantur. Quæ cùm audi-
 re mallet , quàm videre , haberemque jus legationis
 liberum , ea mente discessi , ut adessem Kal. Januar.
 quod initium senatus cogendi fore videbatur. Expo-
 sui , P. C. profectionis consilium : nunc reversionis,
 quæ plus admirationis habet , breviter exponam. Cùm
 Brundusium , iterque illud , quod tritum in Græciam
 est , non sine causa vitavissem , Kal. Sextilibus veni
 Syracusas , quod ab urbe ea transmissio in Græciam
 laudabatur : quæ tamen mihi urbs conjunctissima plus
 una me nocte cupiens retinere non potuit : veritus
 sum , ne meus repentinus ad meos necessarios adven-
 tus suspicionis aliquid afferret , si essem commoratus.
 Cùm autem me ex Sicilia ad Leocopetram , quod est
 promontorium agri Rhegini , venti detulissent , ab eo
 loco conscendi , ut transmitterem ; nec ita multùm
 provectus , rejectus austro sum in eum ipsum locum ,
 unde conscenderam : cumque intempesta nox esset,
 mansissemque in villa P. Valerii comitis , & familia-
 ris mei , postridieque apud eundem , ventum spectans
 manerem , municipes Rhegini complures ad me ve-
 nerunt : ex his quidam Roma recentes , à quibus pri-
 mùm accipio M. Antonii concionem , quæ ita mihi
 placuit , ut ea lecta de reversione primùm cœperim
 cogitare : nec multò post edictum Bruti affertur , &
 Casii , quod quidem mihi , fortassè quòd eos etiam
 plus reipub. quàm familiaritatis gratia diligo , ple-
 num

num æquitatis videbatur. Addebant præterea (fit enim plerumque , ut ii , qui boni quid volunt afferre , affingant aliquid , quo faciant , id quod nuntiant , lætius) rem conventuram : Kalend. Sextilibus senatum frequentem fore : Antonium , repudiatis malis suasoribus , remissis Galliis provinciis , ad auctoritatem senatus esse rediturum. Tum verò tanta sum cupiditate incensus ad reditum , ut mihi nulli neque remi , neque venti satisfacerent ; non quo me ad tempus occurrurum putarem , sed ne tardius , quàm cuperem Reipub. gratularer. Atque ego celeriter Velliam de-
 vectus , Brutum vidi : quanto meo dolore non dico : turpe mihi ipsi videbatur , in eam urbem me audere reverti , ex qua Brutus excederet ; & ibi velle tuto esse , ubi ille non posset. Neque verò illum similiter , atque ipse eram , commotum esse vidi : erectus enim maximi , ac pulcherrimi facti conscientia , nihil de suo casu , multa de nostro querebatur : ex quo primùm cognovi , quæ Kalend. Sextilibus in senatu fuisset L. Pisonis oratio ; qui quanquam parum erat , (id enim ipsum à Bruto audieram) à quibus debuerat , adjunctus ; tamen , & Bruti testimonio , (quo quid potest esse gravius ?) Et omnium prædicatione , quos postea vidi , magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer , properavit , quem præ-
 sentes non sunt secuti : non ut proficerem aliquid , (neque enim sperabam id , neque præstare poteram) sed ut , si quid mihi humanitùs accidisset , (multa autem impendere videbantur præter naturam etiam , præterque factum) hujus tamen diei vocem testem reipub. relinquerem meæ perpetuæ erga se voluntatis. Quoniam utriusque consilii causam , P. C. probatam vobis esse confido , prius quàm de reipublicæ dicere incipio ,
 pau-

pauca querar de hesterna M. Antonii injuria, cui sum
 amicus; idque nonnullo ejus officio debere esse præ
 me semper tuli. Quid tandem erat causæ; cur in se-
 natum hesternum die tam acerbè cogerer? solusne ab-
 eram? an non sæpè minùs frequentes fuistis? an ea res
 agebatur, ut etiam ægrotos deferri oporteret? Anni-
 bal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace age-
 batur; ad quam causam etiam Appium illum, & cæ-
 cum, & senem delatum esse memoriæ proditum est.
 De supplicationibus referebatur; quo in genere sena-
 tores deesse non solent. Coguntur enim non pignori-
 bus, sed eorum, quorum de honore agitur, gratia:
 quod idem fit, cum de triumpho refertur: ita sine
 cura consules sunt, ut penè liberum sit senatori non
 adesse: qui cum mihi mos notus esset, cumque de
 via languerem, & mihi displicerem, nisi pro
 amicitia, qui hoc ediceret. At ille, vobis audienti-
 bus, cum fabris se domum meam venturum esse di-
 xit; nimis iracundè hoc quidem, & valdè intempe-
 ranter. Cujus enim maleficii ista pœna est, ut dice-
 re in hoc ordine auderet, se publicis operis disturba-
 turum publicè ex senatus sententia ædificatam domum?
 Quis autem unquam tanto damno senatorem coegit?
 Aut quid est ultra pignus, ut multam? Qui, si scis-
 set, quam sententiam dicturus essem, remisisset ali-
 quid profectò de severitate cogendi. An me cense-
 tis, P. C. quod vos inviti secuti estis, decreturum
 fuisse, ut parentalia cum supplicationibus misceren-
 tur? ut inexpiabiles religiones in rempublicam indu-
 cerentur? Ut decernerentur supplicationes mortuo?
 Nihil dico cui. Fuerit ille L. Brutus, qui, & ipse re-
 gio dominatu rempublicam liberavit, & ad similem
 virtutem, & simile factum stirpem propè in quingen-
 te-

tesimum annum propagavit: adduci tamen non possem, ut quenquam mortuum conjungerem cum deorum immortalium religione; ut, cujus sepulchrum nusquam extet, ubi parentetur, ei publicè supplicetur. Ego verò eam sententiam dixissem, Patres conscripti, ut me, adversus populum Romanum si quis accidisset gravior reipublicæ casus, si bellum, si morbus, si fames, facilè possem defendere; quæ partim jam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoscant dii immortales, velim, & populo Romano, qui id non probat, & huic ordini, qui decrevit invitus. Quid de reliquis reipub. malis? licetne dicere? Mihi verò licet, & semper licebit, dignitatem tueri mortem contemnere; potestas modò veniendi in hunc locum sit, dicendi periculum non recuso. Atque utinam, P. C. Kalend. Sextilibus adesse potuissem: non quo profici potuèrit aliquid, sed ne unus modò consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus reipub. inveniretur. Qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Rom. beneficiis usos, L. Pisonem ducem optimæ sententiæ non secutos. Idcirconè nos populus Romanus consulares fecit, ut in altissimo, amplissimoque gradu dignitatis locati reipub. pro nihilo haberemus? Non modò voce nemo L. Pisoni consularis, sed ne vultu quidem assensus est. Quænam (malum) est ista voluntaria servitus? Fuerit quædam necessaria: nec ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam loco consulari dicunt: alia causa est eorum, quorum silentio ignosco; alia eorum, quorum vocem requiro, quos quidem doleo in suspicionem populo Romano venire, non metu, quod ipsum est turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suæ. Quare primùm maximas gratias,

&

& habeo, & ago L. Pisoni, qui non, quid efficere posset in rep., cogitavit, sed quid ipse facere deberet: deinde à vobis, P. C. peto, ut, etiam si sequi minus audebitis orationem, atque auctoritatem meam, benignè me tamen, ut fecistis adhuc, audiatis. Primum igitur acta Cæsaris servanda censeo; non quo probem (quis enim id quidem potest?) Sed quia rationem habendam maximè arbitror pacis, & otii. Vellem adesset Antonius, modò sine advocatis: (sed ut opinor, licet ei minus valere, quod mihi heri per illum non licebat) doceret me, vel potiùs vos, P. C. quemadmodum ipse Cæsaris acta defenderet. An in commentariolis, & chirographis, & libellis se uno auctore prolatis, ac ne prolatis quidem, sed tantummodò dictis, acta Cæsaris firma erunt: quæ ille in æs incidit, in quo populi jussa, perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem sic existimo! Nihil tam esse in actis Cæsaris, quàm leges Cæsaris. An, si cui quid ille promisit, id erit fixum, quod idem facere non potuit? Ut multis multa promissa non faceret, quæ tamen multò plura reperta sunt, illo mortuo, quàm vivò beneficia per omnes annos tributa, & data. Sed ea non muto: non moveo; summo etiam studio præclara illius acta defendo; pecunia utinam ad ædem Opis maneret, cruenta illa quidam, sed his temporibus, cum his, quorum est, non redditur, necessaria, quanquam ea quoque sit effusa, si ita in actis ejus fuit. Ecquid est, quod tam propriè dici possit actum ejus, qui togatus in rep. cum potestate, imperioque versatus sit, quam lex? Quære acta Gracchi; leges Sempronix proferentur: quære Syllæ, Cornelix. Quid? C. Pompeii tertius consulatus in quibus actis consistit? nempe in legibus. A Cæsare ipso si quæreres, quidnam egisset in urbe, & toga; le-
ges

ges multas responderet se, & præclaras tulisse: chi-
 rographa verò aut mutaret, aut non daret, aut, si de-
 disset, non istas res in actis suis duceret. Sed ea ipsa
 concedo; quibusdam in rebus etiam conniveo; in ma-
 ximis rebus, id est, legibus, acta Cæsaris dissolvi, fe-
 rendum non puto. Quæ lex melior, utilior, optimæ
 in repub. sæpiùs flagitata, quàm ne prætorix provin-
 ciæ plus quàm annum, neve plus, quàm biennium consu-
 lares obtinerentur? Hac lege sublata, videntur vo-
 bis acta Cæsaris servari; quid? Ea lege, quæ promul-
 gata est de tertia decuria Judicum, nonne omnes ju-
 dicariæ leges Cæsaris dissolvuntur? Et vos acta Cæ-
 saris defenditis, qui leges ejus evertitis? Nisi fortè, si
 quid memoriæ causa retulit in libellum, id numerabi-
 tur in actis, & quàmvis iniquum, & inutile sit, de-
 fendetur: quod ad populum centuriatis comitiis tulit,
 id in actis Cæsaris non habebitur. At quæ est ista ter-
 tia decuria? Centurionum, inquit. Quid? Isti ordini
 judicatus lege Julia, etiam ante Pompeia, Aurelia
 non patebat? Census præfiniebatur, inquit, non Cen-
 turioni quidem solùm, sed equiti etiam Romano. Ita-
 que viri fortissimi, atque honestissimi, qui ordines
 duxerunt, res & judicant, & judicaverunt. Non quæ-
 ro, inquit, istos; quicumque ordinem duxit, judicet.
 At, si ferretis, quicumque equo meruisset, quod est
 laudatus, nemini probaretis; in Judice enim spec-
 tari, & fortuna debet, & dignitas. Non quæro, in-
 quit, istos: addo etiam judices manipulares ex legio-
 ne Alaudarum: aliter enim nostri negant posse se sal-
 vos esse. O contumeliosum honorem iis, quos ad ju-
 dicandum nec opinantes vocatis! Hic enim est legis
 index, ut ii in tertia decuria judicent, qui liberè ju-
 dicare non audeant: in quo quantus est error, dii im-

immortales! Eorum, qui istam legem excogitaverunt, ut enim quisquam sordidissimus videbitur, ita libentissimè severitate judicandi sordes suas eluet; laborabitque ut honestatis decuriis potiùs dignus videatur, quàm in turpes jure conjectus. Altera promulgata lex est, ut & de vi, & de majestate damnati, ad populum provocent, si vellint: hæc utrum tandem lex est, an legum omnium dissolutio? Quis enim est hodie, cujus intersit istam legem manere? Nemo reus est istis legibus; nemo est, quem futurum putemus: armis enim gesta numquam profecto in judicium vocabuntur. At res popularis. Utinam quidem vellet is aliquid esse popolare: omnes enim jam cives de reipub. salute, una & mente, & voce consentiunt. Quæ est igitur ea cupiditas ejus legis ferendæ, quæ turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? Quid enim turpius, quam qui majestatem populi Romani per vim minuerit, eum damnatum judicio, ad eam ipsam vim reverti, propter quam sit jure damnatus? Sed quid plura de lege disputo? Quasi vero id agatur, quisquam provocet: id agitur, id fertur, ne quis omnino unquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperietur, qui, reo condemnato, objici se multitudini conductæ velit? Aut judex, qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercenarias statim protrahatur? Non igitur provocatio ista lege datur; sed duæ maximè salutares leges, quæstionesque tolluntur. Quid est igitur aliud, quàm adhortari adolescentes, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? Quàm autem ad reipub. pestem furor tribunitius impelli non poterit, his duabus quæstionibus de vi, & de majestate sublatis? Quid, quod abrogatur his legibus Cæsaris, quæ jubent ei, qui de vi, itemque ei, qui majesta-

tis

tis damnatus sit , aqua , & igni interdici ? Quibus cùm provocatio datur , nonne acta Cæsaris rescinduntur ? Quæ quidem ego , P. C. qui illa nunquam probavi , ita conservanda concordia causa arbitratus sum , ut non modò , quas vivus Cæsar leges tulisset , infirmandas hoc tempore non putarem ; sed ne illas quidem , quas post mortem Cæsaris prolatas esse , & fixas videtis. De exilio reducti sunt à mortuo : civitas data non solum singulis , sed etiam nationibus , & provinciis universis à mortuo : immunitatibus infinitis sublata vectigalia à mortuo. Ergo hæc , uno viro optimo auctore , domo prolata defendimus : eas leges , quas ipse , vobis inspectantibus , recitavit , pronuntiavit , tulit , quibus latinis gloriabatur , iisque legibus rempub. contineri putabat , de provinciis , de judiciis , eas , inquam , Cæsaris leges nos , qui defendimus acta Cæsaris , evertendas putabimus ? Ac de iis tamen legibus , quæ promulgatae sunt , saltem queri possumus ; de iis , quæ jam latae dicuntur , ne illud quidem licuit : illæ enim nulla promulgatione latae sunt , ante quàm scriptæ. Quærunt , quid sit cur , aut ego , aut quisquam vestrum , P. C. bonis tribunis plebis , leges malas metuat : paratos habemus , qui intercedant , paratos , qui rempub. religione defendant : vacui metu esse debemus. Quas tu mihi inquit , intercessionem , quas religiones nominas ? Eas scilicet , quibus reipub. salus continetur. Negligimus ista , & nimis antiqua , & stulta ducimus : forum sepietur ; omnes claudentur aditus ; armati in præsidiis multis in locis collocabuntur : quid tum , quod erit ita gestum , id lex erit , & in æs incidi jubebitis ? Cedo illa legitima : Consules populum jure rogaverunt (hoc enim à majoribus accepimus jus rogandi) populusque jure scivit : qui populus ? Isne , qui exclusus est ? Quo
ju-

jure? an eo, quod vi, & armis omne sublatum est? Atque ego hoc dico de futuris, quod est augurum, antedecere ea, quæ vitari possent; quin si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis, de quibus est integrum vobis: demonstro vitia: tollite: denuntio vim, arma; removete. Irasci te quidem mihi, Dolabella, pro repub. dicenti non oportebit: quanquam te quidem id facturum non arbitror: novi enim facilitatem tuam. Collegam tuum ajunt in hac sua fortuna, quæ bona ipsi videtur: mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum, & avunculi sui consulatum si imitaretur, fortunatior videretur: sed eum iracundum audio factum. Video autem quàm sit odiosum habere iratum eundem, & armatum, cum tanta præsertim gladiatorum sit impunitas: sed proponam jus, ut opinor, æquum; quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego si quid in vitam ejus, aut in mores contumeliosè dixerò, quo minùs mihi inimicissimus sit, non recusabo: sin consuetudinem meam, quam semper in repub. habui, tenuero, id est, si liberè, quæ sentiam, de rep. dixerò, primùm deprecor, te irascatur; deinde, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur, ut civi. Armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causa: iis, qui pro rep. quæ ipsis visa erunt, dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest æquius? Quod si, ut à quibusdam mihi ejus familiaribus dictum est, omnis eum, quæ habetur contra voluntatem ejus oratio, graviter offendit, etiamsi nulla inest contumelia, feremus amici naturam. Sed iidem illi ita mecum: non idem tibi adversario Cæsaris licebit, quod Pisoni socero: & simul admonent quiddam, quod cavebimus: nec enim justior, P. C. in senatum non veniendi morbi causa, quàm mortis. Sed

per

per deos immortales! te enim intuens, Dolabella, qui est mihi carissimus, non possum de utriusque vestrum errore reticere. Credo enim vos homines nobiles, magna quædam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quæ semper ab amplissimo quoque, clarissimoque contempta est: non opes violentas, & populo Romano minimè ferendam potentiam; sed caritatem civium, & gloriam concupisse. Ea autem est gloria, laus rectè factorum, magnorumque in reip. meritorum, quæ cum optimi cujusque, tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Dolabella, qui rectè factorum fructus esset, nisi te præter cæteros paulisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vita tibi illuxisse diem lætiorem, quàm cum, expiato foro, dissipato concurso impiorum, principibus sceleris poena affectis, urbe incendio, & cædis metu liberata, te domum recepisti? cujus ordinis, cujus generis, cujus denique fortunæ studia tum laudi, & gratulationi tuæ se non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo auctore te in iis rebus uti arbitrabantur, & gratias boni viri agebant, & tuo nomine gratulabantur. Recordare quæso, Dolabella, consensum illum theatri, cum omnes earum rerum obliti, propter quas tibi fuerant infensi, significaverunt se novo beneficio memoriam veteris doloris abjecisse. Hanc tu potuisti, Dolabella: (magno loquor cum dolore) hanc tu, inquam, æquo animo potuisti tantam dignitatem deponere? Tu autem, M. Antonii, absentem enim appello: unum illum diem, quo in æde Telluris senatus fuit, non omnibus iis mensibus, quibus te quidam, multum à me dissentientes, beatum putant, anteponis? Quæ fuit oratio de concordia? Quanto metu veterani, quanta sollicitudine civitas tum à te liberata est? Cum tuum

col.

collegam, depositis inimiciis, oblitus auspicio-
 rum, te ipso Augure nunciante, illo primum die collegam
 tibi esse voluisti, tuus parvulus filius in Capitolium
 à te missus pacis obses fuit. Quo senatus die lætior?
 quo populus Romanus? Qui quidem nulla in con-
 cione unquam frequentior fuit. Tum denique libera-
 ti per viros fortissimos videbamus, quia, ut illi vo-
 luerant, libertatem pax sequebatur. Proximo, alte-
 ro, tertio denique reliquis consecuti diebus non
 intermittebas quasi donum aliquod quotidie afferre rei-
 pub. Maximum autem illud, quod dictaturæ nomen
 sustulisti. Hæc inusta est à te, à te inquam, mortuo
 Cæsari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim
 propter unius M. Manlii scelus, decreto gentis Manliæ,
 neminem patricium M. Manlium vocari licet: sic tu,
 propter unius dictatoris odium: nomen dictatoris fun-
 ditus sustulisti. Num te, cum pro salute reipub. tan-
 ta gesisses, fortunæ tuæ, num amplitudinis, num
 claritatis, num gloriæ pœnitebat? Unde igitur subito
 tanta ista mutatio? Non possum adduci; ut suspicer,
 te pecunia captum: licet, quod cuique libet, loquatur,
 credere non est necesse. Nihil enim unquam in te sor-
 didum, nihil humille cognovi; quanquam nihil est tam
 sanctum, quod non soleant domestici depravare non-
 nunquam; sed novi firmitatem tuam; atque utinam
 ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses! Illud
 magis vereor, ne, ignorans verum iter gloriæ, glorio-
 sum putes, plus te unum posse, quam omnes: & metui
 à civibus tuis, quam diligi, malis. Quod si ita putas,
 totam ignoras viam gloriæ. Carum esse civem, bene
 de reipub. mereri, laudari; coli, diligi, gloriosum
 est; metui verò, & in odio esse, invidiosum, detesta-
 bile, imbecillum, caducum. Quod videmus etiam in

fabulis : ipsi illi : qui , oderint , dum metuant , dixerit , perniciosum fuisse. Utinam , Antoni , avum tuum meminisses ! De quo tamen multa audisti ex me sæpissimè. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse , ut propter armorum habendorum licentiam metuereetur ? illa erat vita , illa secunda fortuna , libertate esse parem cæteris , principem dignitate. Itaque , ut omittam res avi tui prosperas , acerbissimum ejus diem supremum malim , quàm L. Cinnæ dominatum , à quo ille crudelissime est interfectus. Sed quid oratione te flectam ? Si enim exitus C. Cæsaris efficere hoc non potest , ut malis carus esse , quàm metui , nihil cujusquam proficiet , nec valebit oratio. Quem qui beatum fuisse putant , misserrimi ipsi sunt. Beatus est nemo , qui ea lege vivit , ut non modò impunè , sed etiam cum summa intersectoris gloria interfici possit. Quare flecte te , quæso , & majores tuos respice : atque ita governa rempub. ut natum te esse cives tui gaudeant : sine quo nec beatus , nec clarus esse quisquam potest. Et populi quidem Rom. judicia multa ambo habetis , quibus vos non satis moveri permolestè fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium ? quid populi concursus ? quid Pompeii statuæ plausus infiniti ? quid his tribunis plebis , qui vobis adversantur ? parumne hæc significant , incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem ? Quid ? Appollinarium ludorum plausus , vel testimonia potius , & judicia populi Rom. vobis parum magna videbantur ? O beatos illos , qui , cum adesse ipsis propter vim armorum non licebat , aderant tamen , & in medullis populi Rom. ac visceribus hærebant ! Nisi fortè Accio tum plaudi , & sexagesimo post anno palmam dari putabatis , non Bruto , qui is ludis ita caruit , ut in illo

ap-

apparatisimo spectaculo studium populus Rom. tribuerit absenti; desiderium liberatoris sui perpetuo plausu, & clamore lenierit. Equidem is sum, qui istos plausus, cum à popularibus civibus tribuerentur, semper contempserim: idemque cum à summis, mediis, infimis, cum denique ab universis hoc idem fit; cumque ii, qui antè sequi populi consensum solebant, fugiunt: non plausum illum, sed iudicium puto. Sin hæc leviora vobis videntur, quæ sunt gravissima: num etiam hoc contemnitis, quod sensistis, tam caram populo Romano vitam A. Hircii fuisse? Satis enim erat, probatum illum esse populo Romano, ut est; iucundum amicis, in quo vincit omnes, carum suis, quibus est carissimus; tantam tamen sollicitudinem bonorum, tantum timorem omnium in quo meminimus? certe in nullo. Quid igitur? hoc vos, per deos immortales! quale sit, non interpretamini? quid eos de vestra vita cogitare censeatis, quibus eorum, quos sperant reip. consulturos, vita tam cara sit? Cepi, P. C. reversionis meæ fructum: quoniam ea dixi, ut, quicumque casus consecutus esset, extaret conscientiæ meæ testimonium; & sum à vobis benignè, ac diligenter auditus. Quæ potestas si mihi sæpius sine meo, vestroque periculo fiet, utar: si minus, quantum potero, no tam mihi me, quam reipub. reservabo. Mihi ferè satis est, quod vixi, vel ad ætatem, vel ad gloriam. Huc si quid accesserit, non tam mihi, quam vobis, reique publicæ accesserit.

IN M. ANTONIUM,

PHILIPPICA IX.

ORATIO.

Vellem dii immortales fecissent, P. C. ut vivo potius Ser. Sulpitio gr̃atias ageremus, quàm mortuo honores quæreremus. Nec verò dubito, quin, si ille vir legationem renuntiare potuisset, reditus ejus, & nobis gr̃atus fuërit, & reip. salutaris futurus: non quod L. Philippo, & L. Pisoni, aut studium, aut cura defuerit in tanto officio, tantoque munere; sed cùm Ser. Sulpitius ætate illis anteiret, sapientia omnibus, subito ereptus è causa, totam legationem orbam, & debilitatam reliquit. Quod si cuiquam justus honos habitus est in morte legato, in nullo justior, quàm in Serv. Sulpitio reperietur. Cæteri, qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitæ periculum, sine ullo mortis metu profecti sunt. Serv. Sulpicius cum aliqua perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nullâ revertendi. Qui cùm ita affectus esset, ut, si ad gravem valetudinem labor viæ accessisset, sibi ipse diffideret: non recusavit, quò minus vel extremo spiritu, si quam opem reipublicæ ferre posset, experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives, non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit: cùmque jam ad congressum, colloquiùm ejus pervenisset, ad quem erat missus, in ipsa cura, & meditatione obeundi sui muneris excessit è vita. Ut igitur alia, sic hoc, C. Pan-

sa,

sa, præclarè, quòd nos ad ornandum Serv. Sulpicium cohortatus es, & ipse multa copiosè de illius laude dixisti. Quibus à te dictis, nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Servilio respondendum putarem, qui hunc honorem statuæ nemini tribuendum censuit, nisi ei, qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, Patres conscripti, sic interpretor sensisse majores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse quærendum. Etenim, cui legatio ipsa morti fuisset, ejus monumentum exstare voluerunt, ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audaciùs. Non igitur exempla majorum quærenda, sed consilium est eorum, à quo ipsa exempla nata sunt, explicandum. Lar Tolumnius, Rex Vejentium, quatuor legatus populi Romani Fidenis interemit: quorum statuæ usque ad meam memoriam in Rostris steterunt. Justus honos. Iis enim majores nostri, qui ob rempublicam mortem obierant, pro brevi vita diuturnam memoriam reddiderunt. Cn. Octavii, clari, & magni viri, qui primus in eam familiam, quæ postea viris fortissimis floruit, attulit consulatum, statuam videmus in Rostris. Nemo tum novitati invidebat: nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in qua periculi suspicio non subesset. Nam, cùm esset missus à senatu, ad animos regum perspiciendos, liberorumque populorum; maximèque, ut nepotem Antiochi regis, ejus, qui cum majoribus nostris bellum gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet: Laodiceæ, in gymnasio à quodam Leptine est interfectus. Reddita est ei tum à majoribus statua pro vita: quæ multos per annos progeniem ejus honestaret, nunc ad tantæ familiæ memoriam sola restaret. Atqui, & huic, & Tullo Clælio, & L. Roscio, & Sp. Antio, & C. Fulcinio, qui à Ve-

jentium rege cæsi sunt, non sanguis, qui profusus est
 in morte, sed ipsa mors ob rempublicam obita, ho-
 nori fuit. Itaque, Patres conscripti, si Serv. Sulpicio
 casus mortem attulisset, dolerem quidem tanto reipu-
 blicæ vulnere; mortem verò ejus non monumentis, sed
 luctu publico esse honorandam putarem. Nunc autem
 quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? Se-
 cum enim ille mortem extulit, quam, si nobiscum re-
 mansisset, sua curâ, optimi filii, fidelissimæ conjugis
 diligentia, vitare potuisset. At ille, cùm videret, si
 vestræ auctoritati non paruisset, dissimilem se futu-
 rum sui: si paruisset, munus sibi illud pro republica
 susceptum finem vitæ fore: maluit in maximo reipu-
 blicæ discrimine mori, quàm minùs, quàm potuisset,
 videri reipublicæ profuisse. Multis illi urbibus, quâ
 iter faciebat, reficiendi se, & curandi potestas fuit.
 Aderat hospitum invitatio liberalis pro dignitate sum-
 mi viri, & eorum hortatio, qui unà erant misi, ad
 requiescendum, & vitæ suæ consulendum. At ille pro-
 perans, festinans, mandata nostra conficere cupiens,
 in hac constantia, morbo adversante, perseveravit.
 Cujus cùm adventu maximè perturbaretur Antonius,
 quòd ea, quæ sibi jussu vestro denuntiarentur, aucto-
 ritate erant, & sententiâ Serv. Sulpicii constituta:
 declaravit, quàm odisset senatum, cum auctorem se-
 natûs extinctum lætè, atque insplenter tulit. Non igitur
 magis Octavium Leptines, nec Vejentium Rex eos,
 quos modò nominavi, quàm Serv. Sulpiciùm occidit
 Antonius. Is enim profectò mortem attulit, qui cau-
 sa mortis fuit. Quocirca etiam ad posteritatis memo-
 riam pertinere arbitror, extare, quod fuerit de hoc
 bello judicium senatus. Erit enim statua ipsa testis, bel-
 lum tam grave fuisse, ut legati interitus honoris me-
 mo-

moriam consecutus sit. Quod si excusationem Serv. Sul-
 picii, Patres conscripti, legationis obeundæ recorda-
 ri volueritis, nulla dubitatio relinquetur, quin hono-
 re mortui, quàm vivo injuriam fecimus, sarciamus.
 Vos enim Patres conscripti (grave dictu est, sed di-
 cendum tamen) vos inquam, Serv. Sulpicium vita
 privastis. Quem cum videretis re magis morbum, quàm
 oratione excusantem, non vos quidem crudeles fuis-
 tis, (quid enim minùs in hunc ordinem convenit?) sed,
 cùm speraretis, nihil esse, quod non illius auctoritate
 & sapientiâ affici posset, vehementiùs excusationi obs-
 titistis, atque eum, qui semper vestrum consensum
 gravissimum judicavisset, de sententia dejecistis. Ut
 verò Pansæ consulis accessit cohortatio gravior, quàm
 aures Serv. Sulpicii ferre didicissent, tum verò de-
 nique filium, meque subduxit, atque ita locutus est,
 ut auctoritatem vestram vitæ suæ se diceret anteferre.
 Cujus nos virtutem admirati, non ausi sumus adver-
 sari voluntati. Movebatur singulari pietate filius: non
 multùm ejus perturbationi meus dolor concedebat:
 sed uterque nostrùm cedere cogebatur magnitudini
 animi, orationisque gravitati: cùm quidem ille ma-
 xima laude, & gratulatione omnium vestrùm pollici-
 tus est, se, quod velletis, esse facturum, neque ejus
 sententiæ periculum vitaturum, cujus ipse auctor fuis-
 set. Quem exequi mandata vestra properantem, manè
 postridie prosecuti sumus: qui quidem discedens
 ita mecum locutus est, ut ejus oratio omen fati vide-
 retur. Reddite igitur, Patres conscripti, ei vitam,
 cui ademistis. Vita enim mortuorum in memoria vi-
 vorum est posita. Perficite, ut is, quem vos ad mor-
 tem inscii misistis, immortalitatem habeat à vobis.
 Cui si statuem in Rostris decreto vestro statuieritis,

nulla ejus legationem posteritatis obscurabit oblivio. Nam reliqua Serv. Sulpicii vita multis erit, præclarisque monumentis ad omnem memoriam commendata. Semper illius gravitatem, constantiam, fidem, præstantem in republica tuenda curam, atque prudentiam omnium mortalium fama celebrabit. Nec verò silebitur admirabilis quædam; & incredibilis, & penè divina ejus in legibus interpretandis, æquitate explicandâ, scientia. Omnes ex omni ætate, qui hac in civitate intelligentiam juris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum Serv. Sulpicio non sint comparandi. Neque enim ille magis jurisconsultus, quàm justitiæ fuit. Ita ea, quæ proficiscebantur à legibus, & à jure civili, semper ad facilitatem, æquitatemque referebat: neque instituere litium actiones mallebat, quàm controversias tollere. Ergo hoc statuæ monumento non eget: habet alia majora. Hæc enim statua mortis honestæ testis erit: illa memoria vitæ gloriosæ: ut hoc magis monumentum grati senatûs, quàm clari viri futurum sit. Multum etiam valuisse ad patris honorem pietas filii videbitur: qui quanquam afflictus luctu, non adest, tamen sic animati esse debetis, ut si ille adesset. Est autem ita affectus, ut nemo unquam unici filii mortem magis doluerit, quàm ille moeret patris. Equidem etiam ad famam Serv. Sulpicii filii arbitror pertinere, ut videatur honorem debitum patri præstitisse. Quanquam nullum monumentum clarius Serv. Sulpicius relinquere potuit, quàm effigiem morum suorum, virtutis, constantiæ, pietatis, ingenii, filium. Cujus luctus aut hoc honore vestro, aut nullo solatio levare potest. Mihi autem recordanti Serv. Sulpicii multos in nostra familiaritate sermones, gratior illi videtur, si quis est sensus in morte, ænea statua futura: & ea

pe-

pedestris, quàm inaurata equestris : qualis est L. Syllæ prima statua. Mirificè enim Serv. Sulpicius majorum continentiam diligebat : hujus sæculi insolentiam vituperabat. Ut igitur, si ipsum consulam, quid velit, sic pedestrem ex ærè statuam, tanquam ex ejus auctoritate, & voluntate, decerno : quæ quidem magnum civium dolorem, & desiderium, honore monumenti minuet, & leniet. Atque hanc meam sententiam, Patres conscripti, P. Servilii sententiâ comprobari necesse est : qui sepulcrum publicè decernendum Serv. Sulpicio censuit, statuam non censuit. Nam si mors legati sine cæde, atque ferro nullum honorem desiderat : cur decernit honorem sepulturæ, qui maximus haberi potest mortuo ? Sint id tribuit Serv. Sulpicio, quod non est datum Cn. Octavio : cur, quod illi datum est, huic dandum esse non censet ? Majores quidem nostri statuas multis decreverunt, sepulcra paucis. Sed statuæ intereunt tempestate, vi, vetustate : sepulcrorum autem sanctitas in ipso solo est : quod nulla vi moveri, neque deleri potest. Atque ut cætera extinguuntur, sic sepulcra fiunt sanctiora vetustate. Augeatur igitur isto etiam honore is vir, cui nullus honor tribui non debitus potest. Grati simus in ejus morte decoranda, cui nullam jam aliam gratiam referre possumus. Notetur etiam M. Antonii, nefarium bellum gerentis, scelerata audacia. His enim honoribus habitis Serv. Sulpicio, repudiatæ, rejectæque legationis ab Antonio, manebit testificatio sempiterna. Quas ob res ita sentio : Cùm Serv. Sulpicius, Q. F. Lemoniâ, Rufus, difficillimo reipublicæ tempore, gravi, periculosoque morbo affectus, auctoritatem senatûs, salutemque reipublicæ vitæ suæ præposuerit, contraque vim, gravitatemque morbi contenderit, ut in

CAS-

castra Antonii ; quò senatus eum miserat , perveniret :
 isque , cùm jam propè castra venisset , vi morbi op-
 pressus , vitam amiserit in maximo reipublicæ mune-
 re : ejusque mors consentanea vitæ fuerit , sanctissimè,
 honestissimèque actæ , in qua sæpe magno usui reipu-
 blicæ Serv. Sulpicius , & privatus , & in magistratibus
 fuerit : cùm talis vir ob rempublicam in legationem mor-
 tem obierit : senatui placere , Serv. Sulpicio statuam
 pedestrem æneam in Rostris ex hujus ordinis sententia
 statui , circumque eam statuam locum ludis , gladiato-
 ribusque liberos , posterosque ejus quoquò versus pedes
 quinque habere , quòd is ob rempublicam mortem obie-
 rit , eamque causam in basi inscribi ; utique C. Pansa,
 A. Hirtius , consules , alter , ambove , si eis videatur ,
 quæstoribus urbanis imperent , ut eam basim , statuam-
 que faciam , & in Rostris statuendam locent : quan-
 tique locaverint , tantam pecuniam redemptori sol-
 vendam , attribuendamque curent. Cumque antea se-
 natus auctoritatem suam in virorum fortium funeri-
 bus , ornamentisque ostenderit ; placere , eum quàm
 amplissimè supremo die suo efferri. Et cùm Serv. Sul-
 picius Q. F. Lemonia , Rufus , ita de republica meri-
 tus sit , ut his ornamentis decorari debeat : senatum
 censere , atque è republica existimare , ædiles curules
 edictum , quod de funeribus habeant , Serv. Sulpicii Q.
 F. Lemonia , Rufi funeri remittere : utique locum se-
 pulcro in Campo Esquilino C. Pansa consul , seu quo
 in loco videbitur , pedes triginta quoquo versus ad-
 signet , quo Serv. Sulpicius inferatur : quod sepulcrum
 ipsius , liberorum , posterorumque ejus esse : uti quod
 optimo jure publicæ sepulcrum datum esset.

M. T. CICERONIS

CATO MAJOR , SEU DE SENECTUTE
ad T. Pomponium Atticum.

PRÆFATIO.

*O Tite , si quid ego adjuero , curamve levasso,
Quæ nunc te coquit , & versat sub pectore fixa,
Ecquid erit prætii ?*

Licet enim versibus eisdem mihi affari te , Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna cum re , sed plenus fidei. Quanquam certò scio non ut Flaminium , sollicitari te , Tite , sic noctesque , diesque. Novì enim moderationem animi tui , & æquitatem ; teque non cognomen solùm Athenis deportasse , sed humanitatem etiam , & prudentiam intelligo. Et tamen te suspicor iisdem rebus , quibus me ipsum , interdum gravius commoveri ; quarum consolatio , & major est , & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est , aliquid ad te de senectute conscribere. Hoc enim onere (quod mihi tecum commune est) aut jam urgentis , aut certè adventantis senectutis , & te , & me ipsum levare volo. Etsi te quidem id modicè ac sapienter , sicut omnia , & ferre , & laturum esse , certò scio. Sed mihi , cum de senectute aliquid vellem scribere , tu occurrebas dignus eo munere , quo uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit , ut non modò omnes absterserit senectutis molestias , sed effecerit mollem
etiam,

etiam, & jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris, & diximus aliàs multa, & sæpe dicemus. Hunc librum de senectute ad te missus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis, tanquam in fabula, sed M. Catoni seni, quo majorem auctoritatem haberet oratio. Apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quo is tam facilè senectutem ferat; iisque eum respondentem. Qui si eruditiùs videbitur disputare, quàm consuevit ipse in suis libris, attributio Græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus es plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

SCIPIO. Sæpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excelentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maximè, quod senectutem tuam nunquam tibi gravem esse senserim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Ætna gravius dicant sustinere. CATO. Rem haud sanè difficilem, Scipio, & Læli, admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad benè, beateque vivendum, iis omnis ætas gravis est: qui autem omnia bona à se ipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat: quo in genere in primis est senectus, quam ut adipiscantur omnes optant: eandem accussant adepti, tanta est inconstantia stultitiæ atque perversitas. Obrepere, ajunt, eam citiùs quàm putavissent. Primum, quis coegit eos falsum putare? Qui enim citiùs, adolescentiæ senectus, quàm pueritia adolescentiæ obrepat? Deinde qui minùs gravis esset

iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm si octogessimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cùm effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis, (quæ utinam digna esset opinione vestra, nostroque cognomine) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem, tanquam Deum sequimur, eique paremus; à qua non verisimile est, cùm cæteræ partes ætatis benè descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inertii poeta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, & tanquam in arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempestiva, quasi vietum, & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid est enim aliud gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare?

LÆLIUS. Atqui, Cato, gravissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, fecerit, si (quoniam volumus, & speramus quidem senes fieri) antè multo à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus.

CATO. Faciam verò, Læli, præsertim si utriusque vestrum, gratum (ut dicis) futurum est.

SCIP. Volumus sanè, nisi molestum est, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quo pervenisti, videre, quale sit.

CATO. Faciam, ut potero, Læli: sæpè enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillimè congregantur) quæ C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent, tum, quòd spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quòd esset accusandum. Nam si id culpa

senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu; quorum ego multorum cognovi senectutem sine querella, qui se à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem senectutem agunt: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LÆL. Est, ut dicis, Cato: sed fortassè dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri, id autem non posse multis contingere. CATO. Est istud quidem, Læli, aliquid: sed nequaquam in isto sunt omnia, ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum; nec Hercule, inquit, si ego Seriphus essem, nobilis, nec tu si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Nec enim in summa inopia lenis esse senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti in summa copia non gravis. Aptissima omninò sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes, exercitationesque virtutum, quæ in omni ætate cultæ, cum multum, diùque vixeris, mirificos afferunt fructus: non solum quia nunquam deserunt in extremo quidem tempore ætatis (quanquam id maximum est) verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita gravitas, nec senectus mores mutaverat. Quanquam eum colere coepi, non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate pro-

profectum. Anno enim post primùm consul fuerat, quam ego natus sum: cùmque eo quartum consule adolescentulus miles ad Capuam profectus sum, quintoque anno post ad Tarentum quæstor; deinde Ædilis; quadrienio post factus sum Prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano, & Cethego. Tum quidem ille admodum senex suasor legis Cincix de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat ut adolescens, cùm plane grandis esset; & Annibalem juveniliter exultatem patientia sua molliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem,

Ergo magis magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit! Num quidem me audiente, Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti: Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti: certè, inquit, ridens: nam nisi tu amississes, nunquam recepissem. Ne verè in armis præstantior, quam in toga; qui consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, C. Flaminio Tribuno pleb. quoad potuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti; augurque cùm esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipub. salute fierent; quæ contra rempublic. fierent; contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem Marci filii tulit, clari viri, & consularis: est in manibus viri laudatio: quam cùm legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec verò ille in luce modò, atque in oculis civium magnus, sed intus, domique præstantior. Qui sermo! Quæ præcepta! Quanta notitia anti-

ti-

tiquitatis! Quæ scientia juris augurii! Multæ etiam, ut in homine Romano, litteræ: omnia memoria tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupidè fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde discerem, fore neminem. Quorsus igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres, navalesve pugnas, ut bella à se gesta, triumphosque recordentur. Est enim quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus, quales accepimus Platonis, qui uno, & octogessimo anno scribens mortuus est. Qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto, & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea; cujus magister Leontinus Gorgias centum, & septem complevit annos: neque unquam in suo studio, atque opere cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diù vellet esset in vita. Nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem: præclarum responsum, & docto homine dignum: sua enim vitia insipientis, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus, spatio qui sæpè supremo

Vicit Olimpia, nunc senio confectus quiescit.

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam, quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem hi coss. T. Flaminius, & M. Atilius facti sunt: ille autem Cepione, & Philippo iterum coss. mortuus est, cum ego quinque, & sexaginta annos, natus legem Voconiam voce magna, &

bo-

bonis lateribus suasissem. Annos septuaginta natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cum contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet à rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmius; tertiam, quod privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quod haud procul absit à morte. Earum, si placet, causarum quanta, quamque sit juxta unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit? Quibus? An iis, quæ in juventute geruntur, & viribus? Nullæne igitur res sunt seniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? Nihil ergo agebat Q. Maximus? Nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublic. consilio, & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad Ap. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitabit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant.

Antehac, dementes sese flexere ruina?

Cæteraque gravissimè: notum enim vobis carmen est. Et tamen ipsius Appi extat oratio. Atque hanc ille egit septem, & decem annos post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni decem interfluxissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in te gerenda versari senectutem negant, similes-

O

que

que sunt iis, qui gubernatorem, in navigando nihil agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sententiam exhauriant; ille autem clavum tenens, quietus sedeat in puppi. Non facit, ea, quæ juvenes, At verò multò majora, & meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. At senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, & quomodo: Carthaginè male jam diu cogitanti, bellum multò antè denuntio: de qua non ante vereri desinam, quàm illam excissam esse cognovero. Quam palmam utinam dii immortales, Scipio, tibi reservent, ut avi reliquias perseguare, cuius à morte hic tertius, & tricesimus annus est: sed memoriam illius viri omnes excipient anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterùm, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centessimum annum vixisset, senectutis eum suæ peniteret? Nec enim excursionè, nec saltu, nec eminus hastis, aut quominùs gladiis uteretur, sed consilio, ratione, sententia, quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, aut audire voletis externa, maximas respub. ab adolescentibus labefactatas, à senibus sustentatas, & restitutas reperietis.

Cedò, qui vestram respub. tantam amisistis tam citè?

Sic

Sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ Iudo, respondentur, & alia, & hæc in primis:

Proveniebant oratores novi, stulti adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senescentis. At memoria minuitur. Credo, ni i eam exerceas, aut si sis natura tardior Themistocles omnium civium nomina perceperat. Num igitur censes eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salute solutum? Equidem non modo eos novi, qui sunt, sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulcra legens vereor, (quod ajunt) ne memoriam perdam. His enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum: nec vero quumquam senum audiivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset. Omnia, quæ curant, meminere: vadimonia constituta: qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? Quid Pontifices? Quid Augures? Quid Philosophi senes? Quam multa meminerunt? Manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria: nec ea solum in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam privata, & quietâ. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium cum rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus, bonis interdici solet, sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Ædipum Colomeum recitasse iudicibus, quæsisseque, num illud carmen desipientis videretur. Quo recitato, sententiis iudicium est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Philosopho-

rum Principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleantem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coegit suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, vicinos, & familiares meos, quibus absertibus, nunquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus. Quamquam in illis minus hoc mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere; sed iidem elaborant in eis, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere.

Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint.

Ut ait Staius noster in Synephebis. Nec vero dubitet agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prode. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quam illud idem:

Ædepol, senectus, si nil quidquam aliud vitii

Apportes tecum, cum advenis; unum id sat est,

Quod diu vivendo, multa quæ non vult, videt.

Et multa fortasse quæ vult: atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosus:

Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,

Sentire ea ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potius, quam odiosum. Ut enim adolescentibus, bona indole præditis, sapientes senes delectantur, leviorque sit eorum senectus, qui à juventute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent qui-

quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modo languida, atque iners non sit; verum etiam sit operosa, & semper agens aliquid; & moliens; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas litteras senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsi mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum fecis se Socratem in fidibus audirem, vellem equidem, & illud; (discebant enim fidibus antiqui) sed in litteris certe elaboravi. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis, (is enim erat locus alter de vitis senectutis) non plus, quam adolescens tauri, aut elephantis desiderabam: quod est, eo decet uti & quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui, cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret: adspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse: At hi quidem jam mortui sunt. Non vero tam isti, quam tu ipse, nugator. Neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sex. Ælius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius: nihil modo P. Crassus; à quibus jura civibus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. Orator, metuo, nè languescat senectute. Est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi, &

videtis annos; sed tamen est decorus sermo senis quiescens & remissus; facitque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis compta, & micis oratio; quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute stipatâ studiis juventutis? An ne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarior? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri, non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ virtus efficitur sæpius, quam senectutis. Libidiosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus eadem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset; negat se unquam sensisse, senectem suam imbecilliorē factam, quam adolescentia sui set. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum consulatum Pontifex Max. factus esset, viginti, & duos annos eo sacerdotio preluit) ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere; quamquam est id quidem senile, at tunc nostræ conceditur. Viderisne, ut apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? jam enim tertiam ætatem hominum vivebat; nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut locuax. Etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fleebat oratio. Quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus; & tamen dux illæ Græciæ nusquam optat, ut

Aja-

Ajaxis similes habeat decem; at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat: quin brevi Troja sit peritura, sed redeo ad me. Quartum annum ago, & octogesimum: equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus, aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. Acilio Glabrione consule: sed tamen (ut vos videtis) non plane me enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus veteri illi, laudatoque probervio, quod monet, mature fieri sanem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallet, quam esse senem ante, quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam vestrum utervis. Nec vos quidem T. Pontii Centurionis vires habetis. Num id circo est ille præstantior? Moderatio modo virium adsit, & tantum, quantum potest quisque, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum. Utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras. Nisi forte adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & una via naturæ, eaque simplex: suaque cuique parti ætatis tempestivitas est data; ut, & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis, & senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tem-

pore percipi debeat. Arbitror, te audire, Scipio, hospes tuus avitus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus inter pedibus sit, in equum omnino non ascendere: cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite aperto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur exercitatio, & temperantia etiam senectuti conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Ne postulantur quidem vires à senectute. Ergo, & legibus & institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modo quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sum imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed communis valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit? Quam tenui, aut nulla potius valetudine? Quod ni ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis; utendum exercitationibus modicis; tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed menti, atque animo multo magis. Nam hæc quoque nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguantur senectute. Et corpora quidem defatigatione, & exercitatione ingravescunt: animi

autem exercitando levantur. Nam quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulus, obli-viosos, dissolutos; quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis: ut petulan-tia, ut libido, magis est adolescentium, quam senum: nec tamen omnium adolescentium, sed non probor-um: sic ista senilis stultitia (quæ deliratio appellari solet) senum levium est, non omnium. Quatuor ro-bustus filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat, & senex, & cæcus. Inten-tum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec lan-guescens succumbebat senectuti. Tenebat non modo auctoritatem, sed etiã imperium in suos: metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vi-gebat in illa domo patrius mos, & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adoles-centem; in quo senele aliquid, sic senem, in quo ali-quid est adolescentis, probo: quod qui sequitur, cor-pore senex esse potuerit, animo nunquam erit. Sep-timus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunque defendi, nunc quàm maximè conficio ora-tiones: jus augurum, pontificum, civile, tracto. Mul-tùm etiam Græcis litteris utor: Pythagoreorumque mo-re exercendæ memoriæ gratia, quid, quoque die di-xerim, audiverim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans, atque elaborans, corporis vires non mag-nopere desidero. Adsum amicis: venio in senatum fre-quens, ultroque affero res multùm, & diù cogitatas; casque tueor animi, non corporis, viribus. Quæ si exe-
qui

qui nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed ut possim, facit acta vita. Semper enim, in his studiis, laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis: siquidem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum? Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri, quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem hominibus, dicebat, à natura datam; cujus voluptatis avidæ libidines temere, & effrenatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ prodiones, hic rerump. eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret; stupra verò, & adulteria, & omne tale flagitium nullis illecebris excitari, aliis, nisi voluptatis. Cumque homini sive natura, sive quis Deus nihil mente præstabilius dedisset, huic divino muneri, ac dono nihil esse tam inimicum, quam voluptatem: Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quò magis intelligi posset, fingere animo jubebat, tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima. Nemihi censebat fore dubium, quin tandiù, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset: quocircà nihil esse tam detestabile, tanque pestifera n. quam voluptatem; siquidem ea

,cùm

cùm major esset atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius coss. superati sunt; locutum Archytam, Nearcus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia popul. Rom. permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat, cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse. L. Æmilio, Appio Claudio, coss. reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione, & sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invidus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum è senatu ejicerem septem annis postquam consul fuisset, sed notandam putavit libidinem. Ille enim cùm esset consul in Gallia, exortatus in convivio à scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in viculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre suo censore, (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido, quæ cum probò privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe audivi à majoribus natu, qui se porro pueros à senibus audisse dicebant, mirari solitum. C. Fabricium, quod, cum apud Regem Pyrrum legatus esset, audisset à Thessalo Cyneâ, esse quemdam Athenis, qui se sapientem profiteretur: eumque dicere, omnia quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes, M. Curium, & T. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrò persuaderetur: quo facilius vinci possent,

sent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui, quinquennio ante eum consullem se pro Rep. quarto consulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui tum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Dicii factis, judicabant esse profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quodque spre-ta, & contempta voluptate optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extractisque mensis, & frequentibus poculis? Caret ergo etiam vinolentia: & cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obsistimus; (divinè enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quamquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen convivii delectari potest. C. Duillium, M. filium, qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur crebro funali, & tibicine quæ sibi nullo exemplo privatus sumpserat, tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? Ad me ipsum jam revertar. Primum habuit semper sodales. Sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt sacris Idæis Magnæ Matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, sed erat tamen quidam fervor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora: neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. Bene enim majores nostri accubitionem epularum amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, con-

vivium nominarunt melius, quam Græci: qui hoc idem tum *computationem*, tum *concentrationem* vocant, ut quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur. Ego verò propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus solum (qui pauci admodum restant) sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis, & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant (ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me vero, & magisteria delectant à majoribus instituta; & is sermo, qui more majorum à summo adhibetur in poculis; & pocula, sicut in symposio Xenophontis: minuta, atque rorantia, & refrigeratio ætate, & vicisim, aut sol, aut ignis hibernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta, quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem: nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam confecta ætate quæreret, utereturne rebus veneris: Dii meliora, inquit: libenter vero istinc, tanquam à domino agresti, ac furioso profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum, & molestum est fortasse carere. Satiatis vero, & expletis jucundius est carere, quam frui. Quamquam non caret is, qui non desiderat. Ego hoc non desiderare, dico esse jucundius. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentium: primum parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinceps iis, quibus

se

senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam qui in ultima: sic adolescentia, voluptates prope intuens magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus procul ea spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere? Si vero habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi pene cœli, atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane cœpisset? Quam delectabat eum, defectiones solis, & lunæ, multo ante nobis prædicere? Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis quam gaudebat bello suo Punico Nævius! quam Truculento Plautus? quam Pseudolo. Vidi etiam senem Livium, qui cum sex annos ante, quam ego natus sum, fabulam docuisset, Cethego, Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi & Pontificii, & civilis juris studio loquar? Aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ. Quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt; ut honestum illud Solonis sit,

sit,

sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se multa in dies addiscentem: qua voluptate animi nulla certe potest esse major. Venio nunc ad voluptates agrorum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit quod accepit: sed alias minore, plerumque majore cum fœnore. Quamquam me quidem non fructus modo; sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cum gremio mollito, ac subactò, semen exparsum exceptit, primum id necatum cohibet: ex quo occatio (quæ hoc efficit) nominata est: deinde tepefactum vapore, & compressu suo defundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pavescentes includitur, è quibus cum emergerit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis quietem, oblectamenta que pernoscat. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terra: quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut cæterarum frugum, ac stirpium minutissimis seminibus tantos trunco, ramosque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent. Vitis quidem, quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agrico-

la-

larum, ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte verè in iis, quæ relicta sunt, existit tamquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur à quo oriens uva sese ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit: vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis defendit ardores, qua quid potest esse cum fructu lætius, cum adspectu pulchrius? Cujus quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capilum jugatio, religatio, & propagatio vitium: sarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid fossiones agri repastinationesque proferam, quibus fit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? Dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante sæculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec vero segetibus solum, & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed etiam hortis, & pomaris: tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inveni agriculturâ soletius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum; sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem; nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est naturâ loquatior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, con-

sum-

sumpsit extremum tempus ætatis : cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longe à mea) admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit: sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso recedam. In agris erant tum senatores, et iidem senes. Si quidam aranti L. Quintio Cincinato nuntiatum est, eum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem, occupatum interemit. A villa in senatum arcessebantur, & Curius, & cæteri senes: ex quo, qui eos arcessebant, viatores nominati sunt. Num igitur horum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Meâ quidem sententiâ haud scio, an ulla beatior esse possit; neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris: sed & delectatione, quam dixi, & saturitate, copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assiduique domini referta cella vinaria, oleria, etiam penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorumque specie dicam? Brevi præcidam. Agro bene culto nil potest esse, nec usu uberius

nec specie ornatus: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat, atque allecat senectus. Ubi enim potest illa ætas, aut calescere vel apricatione melius, vel igni: aut vicissim umbris, aquisve refrigerari salubrius? Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam sibi natationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquunt, & tesseras: id ipsum tamen ut lubebit: quoniam sine iis beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt; quos legite, quæso, studiose, ut facitis. Quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, Regem Persarum, præstantem ingenio, atque imperii gloria, cum Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona à sociis attulisset: & cæteris in rebus communem erga Lysandrum, atque humanum fuisse, & ei quemdam conseptum agrum, diligenter consitum ostendisse. Cum autem admiraretur Lysander, & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo essent illa dimensa, atque descripta: & ei Cyrum respondisse: atqui ego omnia ista sum dimensus: mei sunt ordines; mea descriptio; multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ: tum Lysandrum intuentem ejus purpuram, & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse: Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam

vir-

virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hæc igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minus, & cæterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. Marcum quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse, cum esset exacta jam ætate in agris, eosque coleret. Cujus inter primum, & sextum consulatum sex, & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursum honorum fuit. Atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem senectutis est auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? Quanta in Attilio Calatino? In quem illud elogium unicum: uno ore plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum. Notum est carmen incisum in sepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper Pontificem maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo aut Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? Quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit, ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: Miseram esse senectutem, quæ se orationem defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem arripere possunt: sed honestè acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ vi-

dentur levia, atque communia, salutari, appeti, decidi, assurgi, deduci, reduci, consuli, quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere ajunt solitum, Lacedæmonem esse honestissimum domicilium senectutis. Nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consensu locum ei à suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui cum legati essent, certo in loco consederant, consurrexisse omnes, & senem illum sessum recepisse. Quibus cum à cuncto consensu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quemdam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara; sed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quidquid ætate antecedit, ita sententiæ principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? Quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec, tamquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur: contemni se putant, despici, illudi. Præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. Quæ tamen omnia dulciora sunt, & moribus bonis, & artibus:

id-

idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelpis sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet: ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Severitatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam: acerbitatem nullo modo. Avaritia vero senilis, quid sibi velit, non intelligo. Potest enim quidquam esse absurdius, quam, quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere? Quarta restat causa, quæ maxime angere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longâ ætate non viderit! Quæ aut plane negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quamquam quis est tam stultus, quamvis si adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? quin etiam ætas illa multo plures, quam nostra, mortis casus habet: facilius in morbos incidunt adolescentes: gravius ægrotant; tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem: quod nisi ita accideret, melius, & prudentius viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem: quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego cum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum, quod sperare idem senex non potest.

Insipienter sperat; quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex, ne quod speret, quidem habet. At est eo meliore conditione, quam adolescens, cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quanquam, ò dii boni! Quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus: expectemus Tartessorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum, & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum. Cum enim id advenit; tunc illud, quod præterit effuxit: tantum remanet, quod virtute, rectè factis consecutus sit. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni: nec præteritum tempus unquam revertitur, nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modò, in quocumque fuerit actu, probetur, neque sapienti usque ad *Plaudite* vivendum. Breve enim tempus, ætatis satis est longum ad bene, honesteque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, ætatem, autumnumque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructos futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accomodata sunt: fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) ante partorum bonorum memoria, & copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? Quod idem contingit adolescentibus, adversante, & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur,

tur,

tur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur: & quasi poma, ex arboribus, cruda si sint, vi avelluntur, si matura, & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quo proprius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus: recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi, & tueri possis, tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia: & fortior. Hoc illud est, quod Pistrato tyranno à Solone responsum est: cum illi quærenti, qua tandem spe fretus, sibi tam audaciter ob-sisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum, integra mente, cærerisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Jam omnis conglutinatio recens ægre, inveterata, facile divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avidè oppetendum senibus, nec sine causa deserendum sit: vetatque Pythagoras injussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio, & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle, suam mortem dolore amicorum, & lamentis vacare. Vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio, an melius Ennius:

*Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito vivus per ora virorum.*

Non censet, lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam si sensus moriendi aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatam ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione, tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certe est: & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solum Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Artiliam, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipionis, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voverunt: non avum tuum L. Paulum, qui morte luit collegæ in Canensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones nostras (quod scripsi in Originibus) in eum sæpe locum profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (mihi quidem videtur) studiorum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea constans jam requirit ætas, quæ media dicitur? Sunt etiam hujus ætatis, ne ea quidem quæruntur à senectute. Sunt extrema quædam studia senectutis. Ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum

evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis effert. Equidem non video, cur, quid ipse sententiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quod ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihi que amicissimos vivere arbitror: & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfugimur: est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatisque contrarium. Sed credo, Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo, atque constantia. Nec me solum ratio, ac disputatio impullit, ut ita crederem: sed nobilitas etiam summorum Philosophorum, & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas penè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divina deliberatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia: tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat ne finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus: &, cum simplex animi natura esset, neque ha-

be-

beret in se quidquam admistum dispar sui, atque dissimile non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque ante, quam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci, & recordari. Hæc Plato noster. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit. Nolite arbitrari, ô mihi charissimi filii, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore; nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis: sed eum esse in hoc tempore, ex iis rebus, quas gerebam: intelligebatis. Eundem igitur esse creditorem, etiam si nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui tuerentur. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos dum in corporibus essent mortalibus, vivere: cum exissent ex iis, emori: nec verò tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset; sed cum omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est, quo quæque discedant; abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Jam vero videtis, nihil esse mortui tam simile: quam somnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam. Multa enim, cum remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me collite, ut Deum. Sin una est

in-

interiturus animus cum corpore, vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt memoriam nostri piè, inviolatèque servabitis, Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patrum, aut multos præstantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent posteritatem ad se pertinere. At censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnosque domi, militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? nonne melius multo fuisset, otiosam atatem, & quietam sine ullo labore, & contentione traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi cum excessisset è vita, tum denique victurus esset: quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? nonne vobis videtur animus is, qui plus cernit, & longius videre, se ad meliora proficisci: ille autem cui obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui, & dilexi, videndi; neque vero eos solos convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, ne tanquam Peliam recoxerit: & si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vigeam, valde recusem, nec ve-

ro velim, quasi decurso spatio, ad carceres à calce revocari. Quid enim habet vita commodi? Quid non potius laboris? Sed habeat sane: habet certe tamen, aut satietatem, aut modum. Non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & ii docti, sæpe fecerunt neque me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem: & ex hac vita ita discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium, cætumque proficiscar, cumque ex hac turba, & colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est: quod contra decuit, ab illo meum: animus vero non de me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum: quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: non quod æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum, & discesum fore. His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam, non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est; nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem, peractio

ata-

ætatis est, tanquam fabulæ: cuius de fatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Hæc habui de senectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis; ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

LÆLIUS,
SIVE DIALOGUS
DE AMICITIA.

AD

TITUM POMPONIUM ATTICUM.

Quintus Mutius augur multa narrare de C. Lælio, socero suo memoriter, & jucundè solebat, nec dubitare, illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævola, sumpta virili toga, ut, quoad possem, & liceret, à senis latere unquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter, & commodè dicta memoriæ mandabam: fierique studebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævola contuli: quem unum nostræ civitatis, & ingenio, & justitia præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad augurem. Cum sæpe multa, tum, memini, domi in hemicyclo sedentem ut solebat, cum, & ego essem una, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. Meministi enim, Attice, & eo magis, quod P. Sulpicio utebare multum,
cum

cum is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul desideret, quo cum conjunctissimè, & amantissimè vixerat; quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias memoriæ mandavi, quas hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos induxi loquentes: ne, *inquam*, &, *inquit*, sæpius interponeretur: atque ut tanquam à præsentibus, coram haberi sermo videretur. Cui enim sæpe mecum ageres, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostra familiaritate visa est. Itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptio persona, quæ de illa ætate loqueretur: quam ejus, qui, & diutissimè senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris florisset: sic, cum accepissemus à patribus maxime memorabilem C. Læli, & P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Læli persona visa est, quæ de amicitia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, & eorum illustrium, plus, nescio quo pacto, videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem; non me loqui existimem. Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus; quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, & sapiens

(sic

(sic enim est habitus) & amicitia gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum à me parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerum veniunt post mortem Africani. Ab his sermo oritur : respondet Lælius ; cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu te ipse cognosces. Fannius. Sunt ista vera, Læli. Nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos : unum te sapientem, & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni : scimus L. Attilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo, Attilius, quia prudens esse in jure civili putabatur : Cato, quia multarum rerum usum habebat ; multa ejus, & in senatu, & in foro, vel provisiva prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur. Propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo, non solum natura, & moribus, verum etiam studio, & doctrina esse sapientem : ne sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in tota Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientium non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Appollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant ; ut omnia tua in te posita ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi causâ, ut assolet, venissemus, tu non adfuisti : qui diligentissimè semper illum diem ; & illud munus solitus esses obire. Scævola.

la. Quærunt quidem, Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis, cum summi viri, tum amicissimi morte, ferre moderatè; nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quod autem his Nonis in nostro collegio non adfuisses, invaliditudinem causæ non moestitiam fuisse. Lælius. Recte tu quidem Scævola, & vere. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi, cum valerem, adduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermisso fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice: sed ut mihi videris, non recte judicas de Catone. Aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram Gallum: sed hi in pueris; Cato in perfecto, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas, ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit, hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes; sed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit; & , ut confirmare possum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum decessu plerique anguntur. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angitur, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo vero quis neget actum esse præclare? Nisi
mi-

enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuo adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petivit nunquam, factus est Consul bis, primum ante tempus: iterum sibi suo tempore, reip. pæne sero: qui, duabus urbibus eversis, inimicisimis huic imperio, non modo præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitia in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quam autem civitati carus fuerit, merore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? senectus enim quamvis non sit gravis, ut memini, Catonem, anno antequam mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in quam etiam tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit. Quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, quo senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est à patribus conscriptis, à Populo Romano, à sociis, & Latinis, pridie quam excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur. Deos potius quam ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt:

Q

quod

quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt; magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tum florebat) institutis, & præceptis suis erudierunt; vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque sed idem dicebat semper animos hominum esse divinos, iisque, cum è corpore excessissent, reditum in cœlum patere, optimoque, & justissimo cuique expeditissimum. Quod idem Scipioni videbatur, qui quidem quasi præ sagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum, & Philus, & Manilius adessent, & alii plures, tuque etiam Scævola mecum venisses, triduum disseruit de republica: cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillime evolet, tanquam è custodia, vinculisque corporis, cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? Quo circa mœrere hoc ejus eventu, vereor ne invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa vetiora, ut idem interitus sit animorum, & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. Sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optime est; mecum incommodius: quem, fuerat æquius, ut prius introieram, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiae sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim, quocum mihi conjuncta cura de republica, & de privata fuit; quocum, & domus, & militia communis; & id in quo

quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensus. Itaque non tam ista me sapientiae, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa praesertim, quam quod amicitiae nostrae memoriam spero sempiternam fore. Idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus saeculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis, & Læli amicitiam non tam posteritati fore. Fannius. Istud quidem, Læli, ita necesse es: sed, quoniam amicitiae mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, (spero item Scævola) si quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quaeruntur; sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. Scævola. Mihi vero pergratum erit: atque, id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris. Lælius. Ego vero non gravarer, si mihi ipse considerem. Nam, & præclara res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi, sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur de quo disputent, quamvis subito. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur: ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam natura aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt; fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane. Sed

eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitæque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus. Numquam ego dicam, C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisset sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, obscurum: concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient. Negabunt, id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minerva, ut ajunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas: nec sit in illis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sitque magna constantia, ut ii fuerint, quos modo nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; quia sequuntur (quantum homines possunt) naturam, optimam bene vivendi ducem. Si enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet: itaque cives potiores, quam peregrini; & propinqui, quam alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis: namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest. Sublata enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in augustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est enim amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia, & caritate

sum-

summa consensio quâ quidem haud scio, an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates: belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora caduca, & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam, & gignit, & continet: nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est: eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principiò, cui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, guaderet? adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, præsto est, nullo loco excluditur: nunquam intemptiva, nunquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, ut ajunt, pluribus locis utimur,

Q ;

quam

quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa, & delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta loquar, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit, Nam, & secundas res splendidiore facit amicitia, & adversas, partiens, communicansque, leviores. Cumque plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bonam spem prælucet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum, qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca, & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictum est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum: ex quo illorum beata mors videtur: horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum benevolentiam junctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur; quanta vis amicitiam, concordiamque sit; ex dissensionibus, atque discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis, atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem, doctum quemdam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totoque mundo constarent; quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam: atque hoc quidem omnes mortales, & intelligunt, & reprobant. Itaque, si quando aliquod officium extitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis offerat laudibus? Qui clamores totâ cavêâ nuper in hospitis & amici mei M. Pacuvii nova fabula, cum, ignorante rege uter eorum

rum

rum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur: Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura vim suam: cum homines, quod facere ipsi non possint, id recte fieri in altero judicarent. Haecenus mihi videor, de amicitia quid sentirem, potuisse dicere. Si qua praeterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quaeritote. Fannius. Nos autem à te potius: quanquam etiam ab istis saepe quaesivi, & audiivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filium orationis tuae. Scævola. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipioni, cum est de republica disputatum, affuisses, qualis tum patronus justitiae tuit contra accuratam orationem Phili! Fannius. Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. Scævola. Quid amicitiam? Nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia, justitiaque servatam, maximam gloriam ceperit? Lælius. Vim, hoc quidem est, afferre; quid enim refert, qua me rogatione cogatis? cogitis certe. Studiis enim generorum, praesertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem, obsistere. Saepissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desiderata sit amicitia: ut dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiae: sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa. Amor enim, (ex quo amicitia nominata est) princeps est ob benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe, qui simulatio-

ne amicitiae coluntur, & observantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum: & quidquid in ea est, id est verum, & voluntarium. Quapropter à natura mihi videtur potius, quam ab indigentia, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest: quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. Quod in homine multo est evidentius. Primum ex ea caritate, quæ est inter natos, & parentes: quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest: deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus, & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute: nihil, quod magis alliciat ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii non cum caritate aliqua, & benevolentiam memoriam usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Mælium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho, & Hannibale, Ab altero, propter probitatem ejus non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem semper hæc civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod majus est in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem, & bonitatem perspicere videantur?

tur? Quanquam confirmatur amor, & beneficio accepto, & studio perfecto, & consuetudine adjuncta; quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentia magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit, per quem quisque assequatur, quod desideret, humilem sane relinquunt, & minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitia, quam ex inopia, atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus? quod longe secus est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in se ipse posita iudicet; ita in amicitias expetendis, colendisque maxime excelsit. Quid enim Africanus indigens mei? minime hercle: ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus: ille vicissim opinione fortasse nonnulla; quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, non sunt, tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici, liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium foeneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, natura gigni sensum

di-

diligendi, & benevolentia caritatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant sese, & proprius admovent, ut, & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruuntur, & moribus: sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad bene merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic, & utilitates ex amicitia, maxime capientur: & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed, quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitia sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitia videtis, nisi quid ad hæc forte vultis. Fabius. Tu vero perge, Læli. Pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. Scævola. Recte tu quidem: quamobrem audiamus. Lælius. Audire ergo, optimi viri, ea, quæ sæpissimè inter me, & Scipionem de amicitia dissecebantur. Quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ permanere. Nam, vel, ut non idem expediret utrique, incidere sæpe: vel, ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta ponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent; dirimi tamen interdum contentione vel uxoria conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia profecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim majorem esse nullam in amicitia, quam in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen,

&

& gloriæ : ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse : magna etiam dissidia , & plerumque justa nasci , cum aliquid ab amicis , quod rectum non esset , postularetur : ut aut libidinis ministri , aut adjuutores essent ad injuriam : quod qui recusarent , quamvis honestè id facerent , jus tamèn amicitiae deserere arguerentur ab iis , quibus obsequi nollent : illos autem , qui quidvis ab amico auderent postulare , postulatione ipsa profiteri , omnia se amici causa esse facturos : eorum querela inveteratas non modo familiaritates extinguere solère , sed etiam odia gigni sempiterna. Hæc ita multa quasi fata impendere amicitias , ut omnia subterfugere non modo sapientiæ , sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primum videamus , si placet , quatenos amor in amicitia progredi debeat. Num , si Corolianus habuit amicos , ferre contra patriam arma illi cum Coroliano debuere ? num Viscellinum amici regnum appetentem , num Sp. Mælium debuerunt juvare ? Tib. quidem Gracchum rempub. vexantem , à Qu. Tuberone , æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus , hospes familiæ vestræ , Scævola , cum ad me , qui aderam Lænati , & Rupulio consulibus in consilio , deprecatum venisset , hanc , ut sibi ignoscerem , causam afferbat , quod tanti Tib. Gracchum fecisset , ut quidquid ille vellet , sibi faciendum putaret. Tum ego , etiamne , si te in Capitolium faces ferre vellet ? Nunquam , inquit , voluisse id quidem. Sed si voluisset ? Paruissem. Videtis , quam nefaria vox. Et hercle ita fecit , vel plus etiam , quam dixit. Non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati , sed præfuit : nec se comitem illius furoris , sed ducem præbuit. Itaque hac amentia , quæstione nova perterritus , in Asiam profugit ad hostes

tes

tes se contulit, pœnas reipub. graves, justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris. Nam cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint, vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luscino familiarem fuisse (sic à patribus accipimus) bis una consules, & collegas in censura: tum & cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanium, memoriae proditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam esset. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? Si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint: æque autem nefas sit, tale aliquid, & facere rogatum & rogare. At vero T. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidem Cajus frater, nunc idem acerrimus hostis. Hæc igitur lex in amicitia sanciat, ut neque rogemus res turpes, nunc faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minime accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quid contra rempub. se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati sumus, ut non longe prospicere oporteat futuros casus reipublicæ. Deflevit enim jam aliquantulum de spatio, curriculoque consuetudo ma-
jo-

jorum. T. Graccus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile popul. Rom. audierat aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Nasicam Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoque, quem modo potuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu, quid expectem, non libet augurari. Serpit deinde res, quæ procliviùs ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta sit facta labe, primo Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. Videre jam videor populum à senatu disjunctum: multitudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim dicent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis magna aliqua re in rempub. peccantibus, non discedant. Improbis autem pœna statuenda est, nec vero minor iis, qui secuti erunt alterum, quàm iis, qui ipsi fuerunt impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cùm Imperator bello Persico servitutē Græciam liberasset, propterque invidiam in exilium pulsus esset, ingratae patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem, quod viginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensus non modo excusatione amicitiaë tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut ne quis sibi concessum putet, amicum vel bellum patriæ inferentem, sequi. Quod quidem,

ut

ut res cœpit ire, hæud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitiaë sanciat, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: nec expectemus quidem, dum rogemur: studium semper adsit, cunctatio absit: consilium vero dare gaudeamus liberè: plurimum in amicitia amicorum benè suadentium valeat auctoritas: eaque, & adhibeatur ad monendum non modo apertè, sed etiam acriter, si res postulabit: & adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientis habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam: sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis: partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus: satis, superque esse suarum cuique rerum: alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiaë; quas vel adducas, cum velis, vel remitas; caput enim esse ad beatè vivendum, securitatem; quâ frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere ajunt multò etiam inhumanius (quem locum breviter perstrinxi paullo ante) præsidii, adjumentique causa, non benevolentiaë, neque caritatis amicitias esse expetendas: itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere in maxime, ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quam viri; & inopes, quam opulenti; & calamitosi, quam ii, qui putentur beati. O præclaram sapientiam! Solum enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: qua à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas?

Spe-

Specie quidem blanda , sed re ipsa multis locis repu-
dianda. Neque enim est consentaneum , ullam hoes-
tam rem , actionemve , ne sollicitus sis , aut non sus-
cipere , aut susceptam deponere. Quod si curam fu-
gimus , virtus fugienda est ; quæ , necesse est , cum ali-
qua cura res sibi contrarias aspernetur , atque oderit ,
ut bonitas malitiam , temperantia libidinem , ignaviam
fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maxime
dolere , imbecilibus fortes , flagitiosis modestos. Ergo
hoc proprium est animi bene constituti , & lætari bo-
nis rebus , & dolere contrariis. Quamobrem , si cadit
in sapientem animi dolor (qui profecto cadit , nisi ex
ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur) quæ
causa est , cur amicitiam funditus tollamus è vita , ne
aliquas propter eam suscipiamus molestias ? Qui enim
enim interest , motu animi sublato , non dico inter ho-
minem , & pecudem ; sed inter hominem , & saxum ,
aut truncum , aut quidvis generis ejusdem ? Neque
enim sunt isti audiendi , qui virtutem duram , & quasi
ferream esse volunt , quæ quidem est cum multis in
rebus , tum in amicitia tenera , atque tractabilis , ut &
bonis amici quasi diffundatur , & incommodis contra-
hatur. Quamobrem angor iste , qui pro amico sæpe
capiendus est , non tantum valet , ut tollat è vita ami-
citiã : non plus , quam ut virtutes , quia nonnullas
curas , & molestias afferunt , repudientur. Cum autem
contrahatur amicitia , ut supra dixi , si qua significatio
virtutis eluceat , ad quam se similis animus applicet ,
& adjungat : id cum contigit , amor exoriatur necesse
est. Quid enim tam absurdum , quam delectari multis
inanibus rebus , ut honore , ut gloria , ut edificio , ut
vestitu , cultuque corporis : animo autem virtute præ-
dito , eo , qui vel amare , vel , ut ita dicam , redama-
re

re possit, non admodum delectari? Nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum, officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi propinquitate conjunctos, atque natura. Nihil est enim appetentius similitudinem sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scævola, constat, (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse, qui est amicitiae fons à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. Non est enim inhumana virtus, neque immunis, neque superba: quæ etiam populos universos tueri, eisque optime consulare soleat: quod non faceret profecto, si à caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat: tumque illud fit, quod ab amico est profectum jucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut illi, qui opibus, & copiis maximeque virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam consilio, nunquam opera nostra, nec domini, nec militiae Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est. Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent

bent cogitant, disputabunt. Nam quis est, pròh Deum fidem, atque hominum! Qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentia potest esse fiducia: omnia semper suspecta, atque solita: nullus locus amicitia. Quis enim eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo se metui putas? Coluntur tamen simulatione dumtaxat ad tempus. Quod si forte (ut fit plerumque) ceciderint; tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinius dixisset ferunt tum exultantem, se intellexisse, quod fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset. Quamquam miror, illa superbia, & importunitate, si quamquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcis, quos complexa est. Itaque efferuntur illi fere fastidio, & contumacia: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgere novis. Quid autem stultius, quam, cum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam, & pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, supellectilem. Etenim cætera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causa laborent. Ejus enim est istorum quidque, qui

R

vin-

vincit viribus : amicitiarum sua cuique permanet stabilis, & certa possessio : ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hæctenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines : & quasi termini diligendi : de quibus tres video sententias fieri ; quarum nullam probo : unam, ut eodem modo erga amicum affecti sumus, quo erga nosmetipsos : alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentia pariter, æqualiterque respondeat : tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostra causa nunquam faceremus, facimus causa amicorum ? precari ab indigno, supplicare ; tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius : quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissime. Multa res sunt quoque in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis, ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè, & exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditior mihi, & affluentior videtur esse vera amicitia : nec observare restrictè, ne plus reddat quam acceperit. Neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deferrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior:

non

non est igitur amici talem esse in eum, qualis ille in se est : sed potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque spem, cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiae constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri quam ejus, qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus : nec vero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, à Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem, sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quoniam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse ? quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quam sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum : rursum autem recte factis, commodisque amicorum necesse erit angere, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitias comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam, si minus felices in diligendo fuisset, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluptatum, sine ulla exceptione communitas : ut etiam, si qua fortuna acciderit, ut minus justæ, amicorum voluntates adjuvandæ sint, quibus eorum aut de capite agatur, aut de fama, declinandum sit de via, modo ne summa turpitudinis sequatur. Est enim quatenus, amicitiae dari

venia possit. Nec vero negligenda est fama : nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium : quam blanditiis , & assentando colligere turpe est. Virtus , quam sequitur caritas , minime repudianda est. Sed sæpe (etenim redeo ad Scipionem , cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur , quod omnibus in rebus homines diligentiores essent , ut capras , & oves quot quisque haberet , dicere posset : amicos quot haberet , non posset dicere : & in illis quidem parandis adhibere curam ; in amicis eligendis negligentes esse , nec habere quasi signa quædam , & notas , quibus eos , quid ad amicitiam essent idonei , judicarent. Sunt igitur firmi , & stabiles & constantes eligendi ; cujus generis est magna penuria ; & judicare difficile est sane , nisi expertum : experiendum autem est in ipsa amicitia. Ita præcurrit amicitia judicium , tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere , ut currum , sic impetum benevolentia : quo utamur , quasi equis tentatis , sic amicitia , aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur , quam sint leves ; quidem , quos parva movere non potuit , cognoscuntur in magna. Sin vero erunt aliquid reperti , qui pecuniam præferre amicitia , sordidum existiment : ubi eos inveniemus , qui honores , magistratus , imperia , potestates , opes , amicitia non anteponent ; ut cum ex altera parte proposita hæc sint , ex altera jus amicitia , non multo illa malint ? Imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam : quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt , obscuratum iri se arbitrantur , quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque vera amicitia difficillime reperiuntur in iis , qui in honoribus , reque publica versantur. Ubi enim

enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitates societates? Ad quas non est facile inventu qui descendat. Quamquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo levitatis, & infirmitatis plerosque convincunt; aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis deserunt. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & pæne divino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæque ejus, quam in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque vero, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblati: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixit, amicitiam, nisi inter bonos, esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia: primum, ne quid fictum sit, neve simulatum: apertè enim vel odisse, magis ingenui est, quàm fronte occultate sententiam: deinde, non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum; haudquaquam mediocre condimentum am-

riæ. Tristitia autem, & in omni re severitas, habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis; num quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio, non enim amitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissima: verumque illud est, quo dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitia munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, tanquam in herbis non fallacibus, fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est; maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo, cujus modo mentionem feci, si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intractato, & novo: nec modo in hoc, quod est in animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & silvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rupilio, nunquam Nummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is antebat ætate, tanquam superiorem colebat, suosque omnes per se esse ampliores volebat. Quod faciendum, vitandumque est omnibus, ut, si quam præstantiam acutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam

eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorationem stirpis, & generis, in famulatu fuerit, cum cogniti sunt, & aut Deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus, certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ, tum maximus capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitia, conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores non dolore, se à suis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quorum plerique aut quæruntur semper aliquid, aut etiam exprobant; eoque magis, si habere se putant quod officiosè, & amicè, & cum cura, & labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum officia exprobrantium; quæ meminisse debetis, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem, ut iis, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodummodo inferiores extoltere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemnere putant: quod non fere contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo verbis; sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, primum, quantum ipse efficere possit: deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adjuves, sustinere. Non enim tu possis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Sci-

pio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiae, corroboratis jam, confirmatisque, & ingenii, & aetatibus, judicandae sunt: nec, si qui ineunte aetate venandi, aut pilae studiosi fuerint, os habere necessarios oportet, quos tum eodem studio praeditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices, & paedagogi jure vetustatis plurimum benevolentiae postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Aliter amicitiae stabiles permanere non possunt. Disparis enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbi; improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum, studiorumque distantia. Recte etiam praecipitur in amicitia, ne intemperata quaedam benevolentia (quod saepe fit) impedia magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impediens, audire voluisset. Et saepe incedunt magnae res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisque natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiari a te impetrari. Est etiam quasi quaedam calamitas in amicitia dimittendis non nunquam necessaria: jam enim a sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt saepe vitia amicorum cum in ipsos amicos, tum in alienos, quo-

quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiae sunt remissione usus eluendae, & (ut Catonem dicere audivi) dissuendae magis, quam dis-cindendae. Nisi quaedam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, dis-junctio-que facienda sit. Sin autem aut morum, aut studiorum commutatio quaedam (ut fieri solet facta erit, aut in reipub. partibus dissensio intercesserit) loquor enim jam, ut paulo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiiis) cavendum erit, ne non solum amicitiae depositae, sed inimicitiae etiam susceptae videantur. Nihil enim est turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quae erat in reipub. alienatus est, à collega nostro Metello. Utrumque egit graviter, auctoritate, & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sint tale aliquid evenerit; ut extinctae potius amicitiae, quam oppressae esse videantur. Cavendum vero, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiae; ex quibus jurgia, maledicta, contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabilia erunt, ferenda sunt: & hic honos veteri amicitiae tribuendus est, ut is in culpas sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommo-dorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, neve non dignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus (& quidem omnia praeclara rara) nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque
in

in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit; & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Ita pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiae qualis, & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigit charitatis suæ, sed quod per se sibi quisque carus est. Quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur: est enim is quidem tanquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris: primum ut se ipsæ diligant, id enim pariter cum omni animante nascitur: deinde, ut requirant, atque appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis animantes; idque faciunt cum desiderio, & quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine sit naturâ, qui & se ipse diligit, & alterum anquiri, cujus animum ita cum suo misceat, ut efficiat pæne unum ex duobus? Sed plerique perversè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quale ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae, confirmari potest: cum homines benevolentia conjuncti primum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt imperabunt: deinde equitate, justitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet: neque quidquam unquam nisi honestum, & rectum alter ab altero postulabit: neque solum colent inter se, ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum orna-

men-

mentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant, libidinum, peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut quoniam solitaria non posset virtus, ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta, & consociata cum altera pervenerit: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est; eorum est labendus ad summum naturæ bonum optimus, beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum, maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cum judicaveris, diligere oportet; non cum dilexeris, judicare. Sed cum multis in rebus negligentia plectimur: tum maxime in amicis, & eligendis, & colendis. Præposteris enim utimus consiliis, & acta agimus: quod veteri proverbio. Nam implicati ultro, & citro vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt. Quamquam à multis ipsa, virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur; multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenius victus, cultus-
que

que delectat : honores vero , quorum cupiditate quidam inflammantur : quàm multi ita contemnunt , ut nihil inanium , nihil esse levius existiment ? Itemque cætera , quæ quibusdam admirabilia videntur , permulti sunt , qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt , & ii , qui ad rempublicam se contulerunt : & ii , qui rerum cognitione ; doctrinaque delectantur : & ii , qui suum negotium gerunt otiosi : postremo ii , qui se totos tradiderunt voluptatibus , sine amicitia vitam esse nullam sentiunt , si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quomodo per omnium vitas amicitia : nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quin etiam si quis ea asperitate est , & immanitate naturæ , congressus ut hominum fugiat , atque oderit , qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus : tamen is pati non possit , ut non anquirat aliquem , apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maxime judicaretur , si quid tale posset contingere , ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret , & in solitudine uspiam collocaret , atque ibi suppeditans omnium rerum , quas natura desiderat abundantiam , & copiam , hominis omnino adipiscendi potestatem eriperet : quis tam esset ferreus , qui eam vitam ferre posset , cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo ? Verum ergo illud est , quod à Tarentino Archyta , ut opinor dici solitum , nostros senes commemorare audivi , ab aliis senibus auditum : Si quis in cœlum ascendisset , naturamque mundi , & pulchritudinem siderum perspexisset insuavem illam admirationem ei fore ; quæ jucundissima fuisset , si aliquem , cui narraret , habuisset. Sic natura solitarium nihil amat , semperque ad ali-

aliquid tanquam adminiculum annitur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, ac desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo: nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius, & multiplex usus amicitiae, multæque causæ suspicionum, offensionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut, & veritas in amicitia, & fides retineantur. Nam, & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amici, cum benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Adria familiaris meus dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae. Sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui, & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat: in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo lubenter utimur) comitas adsit: assentatio vitiorum adjutrix, procul amoveatur, quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est; aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clausæ sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, ut multa: melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos numquam. Atque illud absurdum est, quod ii qui monentur, eam molestiam, quam debent capere

non

non capiunt : eam capiunt , qua debent vacare. Pec-
 casse enim se non anguntur , objurgari moleste fe-
 runt : quod contra oportebat , delicto dolere , correc-
 tione gaudere. Ut igitur , & monere , & moneri pro-
 prium est veræ amicitiaë : & alterum liberè facere , non
 asperè ; alterum patienter accipere , non repugnan-
 ter : sic habendum est , nullam in amicitiaë pestem
 esse majorem , quam adulationem , blanditiam , as-
 sentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc
 vitium notandum , levium hominum , atque fallacium ,
 ad voluptatem loquentium omnia , nihil ad veritatem.
 Cum autem omnium rerum simulatio est , vitiosa (tol-
 lit enim judicium veri , idque adulterat) tum amicitiaë
 repugnat maximè ; delet enim veritatem , sine
 qua nomen amicitiaë valere non potest. Nam , cum ami-
 citiaë vis sit in eo , ut unus quasi animos fiat ex pluri-
 bus : qui id fieri poterit , si ne in uno quidem quo-
 que unus animus erit , idemque semper ; sed varius ,
 commutabilis , multiplex ? Quid enim potest esse tam
 flexibile , tam devium , quam animus ejus , qui ad al-
 terius non modo sensum , ac voluntatem , sed etiam
 vultum , atque nutum convertitur ?

*Negat quis ? nego. Ait ? aio. Postremo imperavi
 egomet mihi.*

Omnia assentari,

Ut ait idem Terentius : sed ille sub Gnathonis perso-
 na : quod amici genus adhibere , omnino levitatis est.
 Multi autem Gnathonum similes , cum sint loco , for-
 tuna , fama superiores. Horum est assentatio molesta ,
 cum ad vanitatem accessit auctoritas. Secerni autem
 blandus amicus à vero , & internosci tam potest , ad-
 hibita diligentia , quam omnia fucata , & simulata à
 sinceris , atque veris. Concio , quæ ex imperitissimis

cous-

constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & levem civem, & inter constantem, severum, & gravem. Quibus blanditis C. Papius nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis plebis reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illa, dii immortales fuit gravitas! quanta in oratione majestas! ut facile ducem populi Romani diceres. Sed affuistis; & est in manibus oratio. Itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam; meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quam popularis lex de Sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum versus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum est, prætor me, quinquennio ante quam consul sum factus. Itaque rei veritate magis, quam summa auctoritate, causa illa defensa est. Quod si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet (si modo id patefactum, & illustratum est) quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? In qua nisi (ut dicitur) apertum pectus videas, tumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari; cum id, quam vere fiat, ignores. Quamquam ista assentatio, quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omnino est amans sui virtus. Optimè enim

enim

enim se ipsa novit, quamque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipse non tam multi præditi esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnus vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat respondere: *Magnas ingentes*, inquit. Semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allecant, & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callida assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cavendum est. Nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur: & litigare se simulans, blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiat: ut is, qui illusus sit, plus vidisse videatur. Quid autem turpius, quam illudi? Quod ne accidat, magis cavendum est, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes

Versaris, atque luseris lautissimè.

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est sapientium (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio.

tio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa
 concludamus aliquando. Virtus, virtus, inquam, C.
 Fanni, & tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, &
 conservat; in ea est enim continentia rerum, in ea
 stabilitas, in ea convenientia; quæ cum se extulit, &
 ostendit lumen suum, & idem aspexit agnovitque in
 alio; ad id se admovet, vicissimque accipit illud,
 quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor,
 sive amicitia: utrumque enim dictum est ab amando.
 Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere,
 quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita,
 quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam
 minus secutus sis. Hæc nos adolescentes benevolentia
 senex illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P.
 Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum,
 dileximus: hæc etiam magis elucet inter æquales, ut
 inter me, & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp.
 Mummius: vicissim autem senes in adolescentium ca-
 ritate acquiescimus; ut ego in vestra, ut in Q. Tuberonis.
 Equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii, &
 A. Virginiani familiaritate delector. Quoniamque ita
 ratio comparata est vitæ, naturæque nostræ, ut alia
 ætas oriatur ex alia; maxime quidem optandum est, ut
 cum æqualibus possis, quibuscum tanquam è carceribus
 emissus sis, cum iisdem ad calcem; ut dicitur, perve-
 nire. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæque
 sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus,
 & à quibus diligamur: caritate enim, benevolentia-
 que sublata, omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi
 quidem Scipio, quanquam est subito ereptus, vivit
 tamen semperque vivet: virtutem enim amavi illius
 viri, quæ extincta non est. Nec mihi soli versatur
 ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed

etiam posteris erit clara, & insignis: nemo unquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de rep. consensus; in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum ne minima quidem re offendit, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi, in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempusque contrivimus. Quarum rerum recordatio, & memoria, si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi, atque amantissimi viri ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoria: & si illis plane orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

PARADOXA

M. TUL. CICERONIS

AD M. BRUTUM.

PROŒMIUM.

A Nimadverti, Brute, sæpè Catonem avunculum tuum, cùm in senatu sententiam diceret, locos graves ex Philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus est illi, quàm aut tibi, aut nobis: quia nos ea Philosophia plùs utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus, (mea sententia) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus; & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum: sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile; nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur: quòd cùm ita putarem, fecit etiam audaciùs, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis; de diis immortalibus, de caritate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego vero, illa ipsa, quæ vix in gymnasiis, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia,

lia, contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *Paradoxa* appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio: eoque scripsi libentiùs, quod mihi ista *Paradoxa* quæ appellantur, maximè videntur esse Socratica, longèque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractionibus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit: & degustabis hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis *Thetica*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo. Non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidiæ: tale tamen est, ut ex eadem officina exisse videatur.

PARADOXON I.

Quod honestum sit, id solum bonum esse.

VEreor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio: dicam tamen, quod sentio; & dicam brevius, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè astricti sunt, voluptates in bonis rebus esse numerandas duxi: quippè cum viderem, homines his rebus circumfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque solum quæ habent libidine augendi cruciantur, sed etiam ea amittendi metu. In quo quidem continentissimorum hominum majorum nostrorum sæpè requi-

ro prudentiam : qui hæc imbecilla , & commutabilia pecuniæ membra , solo verbo *Bona* putaverunt appellanda , cum re , ac factis longè aliter judicavissent. Potesne bonum cuiquam malo esse ? Aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus ? Atque ista omnia talia videmus , ut etiam improbi habeant , & obsint probis. Quamobrem , licet irrideat , si quis vult : plus apud me tamen vera ratio valebit , quàm vulgi opinio : neque ego unquam illum bona perdidisse dicam , si quis pecus , aut supellectilem amiserit : necnon sæpe laudabo sapientem illum , Biantem , ut opinor , qui numeratur inter septem ; cujus cùm patriam Prienen cepisset hostis , cæterique ita fugerent , ut multa de suis rebus secum asportarent , cum esset admonitus à quodam , ut idem ipse faceret : *Ego verò* , inquit , *facio : nam omnia mea mecum porto*. Ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putavit , quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur , quæret aliquis , bonum ? si quid recte fit , & honestè , & cum virtute , id benè fieri verè dicitur : & , quod rectum , & honestum , & cum virtute est , id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora : cùm sine appositione exemplorum lentius disputantur. Vitâ , atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc , quæ verbis subtilius , quàm satis est , disputari videntur. Quæro enim à vobis , num ullam cogitationem habuisse videantur ii , qui hanc remp. tam præclare fundatam nobis relinquerunt , aut auri , atque argenti ad avariciam , aut amœnitatum ad delectationem , aut supellectilis ad delicias , aut epularum ad voluntates ? Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis , incipiam à Romulo ? vultis , post liberatam civitatem , ab iis ipsis , qui liberaverunt eam ?

Quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cælum? iisne, quos isti bona appellant; an rebus gestis, atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minusne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos; sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum verò, si quis roget, quid egerit in patria liberanda, si quis reliquos item ejusdem consilii socios, quid spectarint, quid secuti sint; num quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique præter officium fortis, & magni viri, quidquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porcenne Q. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suæ? quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ filium devovit, ac immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victus Man. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? Quid Africanus major? quid minor? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumera-biles alii? nam domesticis exemplis abundamus. An putamus, quemquam horum cogitasse, quidquam in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, & præclarum videretur? Veniant igitur isti irrissores hujus orationis ac sententiæ; & jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facile adduci

solent, ut in rebus bonis esse negent; illud tamen arctè tenent, accuratèque defendunt, voluptatem esse summum bonum, quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cùm tibi sive Deus, sive mater (ut ita dicam) rerum omnium: natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius; sic te ipse abjicies, atque prosternes, ut nihil inter te, & quadrupedem aliquem putes interesse? Quidquam bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem faciat? Ut enim quisque est maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè: neque est ullum bonum, de quo non is, quid id habeat, possit honestè gloriari, quid autem est horum in voluptate? melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloria sese, & prædicatione effert? Atqui si voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est; eaque, quò est major, eò magis mentem ex sua sede, & statu dimovet: profectò nihil est aliud benè, & beatè vivere, nisi honestè, & rectè vivere.

PARADOXON II.

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beatè vivendum.

NEC verò ego M. Regulam ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse; qui tot virtutum præsidio munitus, tantoque comitatu circumseptus, cùm corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus: qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex sum-

mis viris videbatur ; quo beatius esse mortali nihil
 potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus ha-
 beat ; nomen tantum virtutis usurpas : quid ipsa va-
 leat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui
 est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit
 omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogita-
 tio pendet ex fortuna ; huic nihil potest esse certi ; ni-
 hilque, quod exploratum habeat permansurum sibi,
 ne unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si
 quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilii nimis.
 Mihi verò quidquid acciderit in tam ingrata civitate,
 ne recusanti quidem evenerit, non modo repugnanti.
 Quid enim ego laboravi, aut qui egi, aut in quo
 evigilaverunt curæ, & cogitationes meæ ; siquidem
 nihil peperit tale, nihil consecutus sum, ut in eo sta-
 tu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque ini-
 micorum labefactaret injuriam ? Mortemne mihi mini-
 taris, ut omninò ab hominibus ; an exilium, ut ab
 improbis demigrandum sit ? Mors terribilis est iis,
 quorum cum vita omnia extinguuntur, non iis, quo-
 rum laus emori non potest. Exilium autem terribile
 iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus ;
 non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem es-
 se ducunt. Te miseræ, te ærumnæ premunt omnes,
 qui te beatum, qui te florentem putas, tuæ libidines
 te torquent : tu dies, noctesque cruciaris, cui nec sa-
 tis est, quod est ; & id ipsum, quod habes, nec non
 diuturnum sic futurum, times : te conscientia stimu-
 lant maleficiorum tuorum, te metus exanimant judi-
 ciorum, atque legum : quocumque adspesisti, ut fu-
 riæ, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare
 non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, &
 inertis nemini benè esse potest : sic bonus vir, & for-
 tis,

tis, & sapiens, miser esse nemo potest. Nec verò, cujus virtus, moresque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est: neque porrò, fugienda vita, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid est laudabile, idem, & beatum, & florens, & expetendum vidèri debet.

PARADOXON III.

Æqualia esse peccata, & velle facta.

Parva, inquis, res est: at magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed viris hominum merienda sunt. In quo peccatum, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ; in re aliquantulum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine, peccavit verò nihilo minus: si quidem est peccare, tanquam transilire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est: quam longè progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. Illi si nec majus, nec minus unquam fieri potest, (quoniam in eo est peccatum, si non licuit; quod semper unum, & idem est) quæ ex eo peccata nascantur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se: paria esse etiam vitia, necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantio-riorem, nec forti fortio-riorem, nec sapienter sapientio-rem posse fieri, facillimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari

im-

impuné posset , auri pondo decem reddiderit , si idem in decem millibus non idem fecerit ? Aut temperantem eum , qui se in aliqua libidine continuerit , in aliqua effuderit ? Una virtus est , consentiens cum ratione , & perpetua constantia : nihil huic addi potest , quò magis virtus sit ; nihil demí , ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si benè facta , rectè facta sunt , & nihil recto rectius est : certè nec homo quidem melius quidquam inveniri potest. Sequitur igitur , ut etiam vitia sint paria : si quidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui , quoniam pares virtutes sunt , rectè etiam facta , quando à virtutibus proficiscuntur , paria esse debent : itemque peccata , quoniam ex vitiis manant , sint æqualia , necesse est. A philosophis , inquis , ista sumís. Metuebam , ne à lenonibus , diceres. Socrates disputabat isto modo. Benè hercule narras ; nam , istum doctum , & sapientem virum fuisse , memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te , (quando verbis inter nos contendimus , non pugnis) utrum potius de bonis est quærendum , quid bajuli , atque operari , an quid homines doctissimi senserint ? præsertim cum hac sententia non modo verior , sed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis est enim , quæ magis arceat homines ab improbitate omni , quam si senserint , nullum in delictis esse discrimen ? æquè peccare se , si privati , ac si magistratibus minus inferant ? Quamcumque in domum stuprum intulerint , eandem esse labem libidinis ? Nihilne igitur interest (nam hoc dicit aliquis) patrem quis necet , an servum ? Nuda ista si ponas ; iudicari , qualia sint , non facile possunt. Patrem vita privare , si per se scelus est : Saguntini , qui parentes suos liberos emori , quam servos vivere maluerunt , parricidæ fuerunt. Ergo

&c

& parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si utrique adjuncta sit, paria fiant, necesse est. Illud tamen interest, quòd in servo necando, si id fit injuria, semel peccatur, in patris vita violanda, multa peccantur: violatur is, qui procreavit; is, qui aluit, is qui erudit, is, qui in sede, ac domo, atque in Repub. collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eòque pœna majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. Quidquid non oportet, scelus esse; quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum tenere possumus. Histrionis si paulo se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba una brevior, aut longior, exhibitur, & exploditur; in vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba, te peccare dicet? Poetam non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua; quæ si visa sint breviora, leviora qui possint videri? Cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quò magis peccari posse videatur.

PARADOXON IV.

Omnes stultos insanire.

EGO vero te non stultum, ut sæpe, non improbum ut semper, sed dementem, & insanum, rebus advincam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantia rerum humanarum, contentione fortu-

tu-

tunæ : virtutibus denique omnibus , ut moribus septus , vincetur , & expugnabitur , qui nec civitate quidem pelli potest ? Quæ est enim civitas ? omnine conventus etiam ferorum , & immanium ? Omnisne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo ? certè negabis. Non igitur erat illa tum civitas , cum leges in ea nihil valebant ; cum judicia jacebant ; cum mos patrius occiderat ; cum ferro pulsis magistratibus , senatus nomen in Repub. non erat. Prædonum ille concursus , & te duce latrocinium in foro constitutum , & reliquæ conjurationis à Catilinæ furiis ad tuum scelus , furoremque conversæ , non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum , quæ tum nulla erat ; accersitus in civitatem sum , cum esset in repub. consul , qui tum nullus fuerat ; esset senatus , qui tum occiderat ; esset consensus populi liber ; esset juris , & æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. Ac vide , quàm ista tui latrocinii tela contempserim. Jactam , & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi : pervenisse tamen ad me nunquam putavi , nisi fortè , cum parietes disturbabas , aut cum tectis sceleratas faces inferebas , tu meorum aliquid ruere , aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est , neque cujusquam , quod auferri , quod eripi , quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam , meas curas , vigilias , consilia , quibus Resp. invicta stat ; si hujus æterni beneficii immortalam memoriam delevisse ; multo etiam magis , si illam mentem , unde hæc consilia manarunt , mihi eripuisses : tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti , nec facere potuisti ; reditum mihi gloriosum tua dedit injuria , non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis eram , &

tam

tum maximè , cùm meam salutem senatus exteris nationibus , ut civis optimi , commendabat : tu ne nunc quidem est civis ; nisi fortè idem hostis , & civis esse potest. An tu civem ab hoste natura , ac loco , non animo , factisque distinguis ? Cædem in foro fecisti : armatis latronibus templa tenuisti : privatorum domos , ædesque sacras incendisti. Cur hostis Spartacus , si tu civis ? potest autem esse tu civis , propter quem aliquando civitas non fuit ? Et me exulem , tuo nomine , appellas , cùm omnes meo discessu exulasse Rempub. putent ? Nunquamne , homo amentissime , te circumspicies ? Nunquamne , quid facias , considerabis , nec quid loquare ? Nescis , exilium scelerum esse pœnam : meum illud iter ob præclarissimas res à me antè gestas esse susceptum ? Omnes scelerati , atque impii , quorum tu te ducem esse profiteris , quos leges exilio affici volunt , exules sunt , etiam si solum non mutarunt. An , cùm omnes leges te exulem esse jubeant , non eris tu exul ? Non appellatur inimicus , qui cum telo fuerit ? Ante Senatum tua sica deprehensa est. Qui hominem occiderit ? Tu multos occidisti. Qui incendium fecerit ? Ædes Nympharum manu tua deflagarunt. Qui templa Deorum occupaverit ? In foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero , quibus omnibus es exul ? Familiarissimus tuus de te privilegium tulit , ut , si in opertum Bonæ Deæ accessisses , exulares. At , te id fecisse , etiam gloriari soles. Quomodo igitur , tot legibus in exilium ejectus , nomen exuli non perhorrescis ? Romæ sum , inquis. Et quidem in operto fuisti. Non igitur , ubi quisque erit , ejus loci jus tenebit , si ibi eum legibus esse non oportebit.

PARADOXON V.

Omnes sapientes liberos esse , & stultos omnes servos.

Laudetur verò hic Imperator , aut etiam appelletur , aut hoc nomine dignus putetur. Quo modo , aut cui tandem hic libero imperabit , qui non potest cupiditatibus suis imperare ? Refrenet priùs libidines , spernat voluptates , iracundiam teneat , coercet avaritiam , cæteras animi labes repellat : tum incipiat aliis imperare , cùm ipse improbissimis dominis , dedecori , at turpitudini parere desierit : dum quidem his obediens , non modò Imperator , sed liber habendus omnino non erit. Præclare enim est hoc usurpatum à doctissimis , quorum auctoritate non uterer , si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio : cùm verò apud prudentissimos loquar , quibus hæc inaudita non sunt , cur ego simulem , me , si quid in his studiis operæ posuerim , perdidisse ? Dictum est igitur ab eruditissimis viris , nisi sapientem , liberum esse neminem. Quid est enim libertas ? Potestas vivendi , ut velis. Quis igitur vivit , ut vult , nisi , profecto , qui recta sequitur , qui gaudet officio , cui vivendi via considerata , atque provisata est ? Qui legibus quidem non propter metum paret , sed eas sequitur , atque colit , quia id salutare maximè esse iudicat ; qui nihil dicit , nihil facit , nihil cogitat denique , nisi libenter , ac liberè : cuius omnia consilia , resque omnes , quas gerit , ab ipso proficiscuntur , eodemque referuntur : nec est ulla res , quæ plùs apud eum polleat , quàm ipsius voluntas , atque iudicium ? cui quidem etiam , quæ vim habere maximam dicitur , fortuna ipsa cedit : sicut sapiens poeta dixit ,

Suis ea cuique fingitur moribus.

So-

Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus: quod est ita esse pluribus verbis disserendum est: illud tamen brevi conficiendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnis inprobi servi: nec hoc tam re est, quàm dictu, inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt, eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili: sed, si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat, cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? Qui nihil negare imperanti potest, nihil recusare audent? Poscit, dandum esse: vocat, veniendum: ejicit, abeundem, minatur, extimescendum. Ego verò, istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in magna familia stultorum, sunt alii lautiores, ut sibi videntur, servi, sed tamen servi, atrienses, ac topiarii stultitiæ suæ: quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquit, civitatis principes. Vos verò ne servorum quidem vestrorum principes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergun, qui unguunt, qui verrunt, qui spargunt, non habentissimum locum servitutis obtinent; sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dederunt, ipsius civitatis locum penè infimum tenent. Magna, inquis, bella gessi: magnis impetiis, & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas.

beas. Intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, servum te esse ineptiarum omnium iudico. Nonne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? Si L. Mummius aliquem istorum videret Matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthium contempsisset, utrum illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos, & videat aliquem summis populi beneficiis usum, barbatulos mullos exceptantem de piscina, & pertractantem, & murenarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita servum iudicet, ut in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, quid cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? hæreditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? loquitur ad voluntatem: quidquid denuntiatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur. Quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum, quam dura est domina, quam imperiosa, quam vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire, coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur; mittere munera, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum, timor? quam

est

est illa misera, quam dura servitus? Adolescentibus paulò loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crasi copiosa magis, quam sapiens oratio? *Eripite nos ex servitate.* Quæ est ista servitus, tam claro homini, tamque nobili? Omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est. *Nolite sinere nos cuiquam servire.* In libertatem vindicari vult? Minime: quid enim adjungit? *nisi vobis universis.* Dominum mutare, non liber esse vult. *Quibus & possumus, & debemus.* Nos verò, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quoniam quidem potest: debere ne dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hæc hactenus. Ille videat, quo modo Imperator esse possit, cum eum ne liberum quidem esse ratio, & veritas ipsa convincat.

PARADOXON VI.

Solum sapientem esse divitem.

QUÆ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solutne tu dives? Proh dii immortales! egone me audisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solutne tu dives? Quid, si ne dives quidem? quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? Aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor, in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facillè contentus sit; qui nihil querat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus oportet tuus te judicet divitem, non hominum

T

ser-

sermo , neque possessiones tuæ : si sibi nihil deesse putat , nihil curat ampliùs. Satiatus est , aut contentus etiam pecunia ? concedo , dives est. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas , cùm isti ordini ne honestus quidem esse possit ullus : si quotidie fraudas , decipis , poscis , pacisceris ; aufers , eripis : si socios spolias , ararium expilas : si testamenta amicorum expectas , aut ne expectas quidem , atque ipse supponis : hæc utrum abundantis , an egentis signa sunt ? Animus hominis dives , non arca , appellari solet. Quamvis illa sit plena , dum te inanem videbo , divitem non putabo. Etenim ex eo , quantum cuique satis est , metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet ; pecunia est opus , duas ; majore : plures ; etiam majore. Et si , ut ajunt , Danaï quinquaginta sint filiaë ; tot dotes magnam quærent pecuniam. Quantum enim cuique satis est , ad id accommodatur , aut antè dixi , divitiarum modus. Qui igitur non filias plures , sed innumerabiles cupiditates habet , quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint ; hunc quomodo ego appellabo divitem , cùm ipse egere se sentiat ? Multi ex te audierunt , cùm diceres , neminem esse divitem , nisi qui exercitum alere posset suis ructibus , quod populus Rom. ex tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Ergo hoc proposito , nunquam eris dives ante , quàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur , ut ex eo tueri sex legiones , & magna equitum , ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem , cui tantum desit , ut expleas id , quod exoptas. Itaque istam paupertatem , vel potius egestatem , ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nam , ut iis , qui honestè rem quærent , mercaturis faciendis , operis dan-

dandis, publicis sumendis, intelligimus, opus esse quæ-
 sito : sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum, at-
 que iudicium consociatos greges; qui nocentes, & pe-
 cuniosos reos, eodem te auctore, corruptelam iudicii
 molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrocini-
 nis, intercessas pecuniarum in coitionibus candida-
 torum, dimissiones libertorum ad defœnerandas, di-
 ripiendasque provincias; qui expulsionem vicinorum,
 qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum liber-
 tis, cum clientibus societates, qui possessiones va-
 cuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes mu-
 nicipiorum, qui illam Syllani temporis messem recor-
 detur; qui testamenta subjecta, qui sublatis tot ho-
 mines, qui denique omnia venalia, delectum, decre-
 tum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vo-
 cem, silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi
 quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis,
 unquam, hunc verè dixerit divitem? Est enim divitia-
 rum fructus in copia: copiam autem declarat satiata
 rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam
 assequere, nunquam omninò est futurus dives. Meam
 autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè, (est
 enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla,
 ad meam modica) de me silebo, de te loquar. Si
 censenda nobis, atque æstimanda res sit; utrum tan-
 dem pluri æstimabimus pecuniam Phyrri, quam Fa-
 bricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pe-
 cuniam repudiabat? Utrùm aurum Samnitum, an res-
 ponsum Man. Curii? hereditatem L. Pauli, an libe-
 ralitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo
 fratri partem suam concessit? Hæc profectò, quæ sunt
 summarum virtutum, pluri æstimanda sunt, quàm
 illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (si quidem, ut
 quis-

quisque , quod plurimi sit , possideat ; ita ditissimus habendus sit) dubitet , quin in virtute divitiæ positæ sint , quoniam nulla possessio , nulla vis auri , & argenti pluris , quàm virtus , æstimanda est ? O dii immortales ! non intelligunt homines , quàm magnam veltigal sit parsimonia. Venio enim ad sumptuosos ; relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sextertia : ego centena ex meis : illi , aurata tecta in vilis , & sola marmorea facienti , & signa , tabulas , suppellectilem , & vestem infinite concupiscenti , non modò ad sumptum ille fructus est , sed etiam ad foenus , exiguus. Ex meo tenui veltigali , detractis sumptibus cupiditatis , aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior , cui deest , an cui superatè qui eget , an qui abundat ? Cujus possessio quò est major , eò plus requirit ad se tuendam ; an quæ suis se viribus sustinet ? Sed quid ego de me loquor ; qui morum , ac temporum vitio , aliquantùm etiam ipse fortassè in hujus sæculi errore verset ? Marc. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios , & Lusinos loquamur) pauper tandem fuit : habuit enim ædiculas in Carinis , & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores , qui plura habemus ? Utinam quidem ! sed non æstimatione censûs , verùm victu , atque cultu terminantur pecuniæ modus. Non esse cupidum , pecunia est : non esse ematem , veltigal est : contentum verò suis rebus esse , maximæ sunt , certissimæque divitiæ. Etenim , si isti callidi rerum æstimatores prata , & areas quasdam magni æstimant , quod ei generi possessionum minimè quasi noceri potest : quanti est æstimanda virtus : quæ nec eripi , nec surripi potest unquam ; neque naufragio , neque incendio amittitur ; nec tempestatum , nec temporum permutatione mu-

mutatur? Qua qui præditi sunt, soli sunt divites: soli enim possident res, & fructuosas, & sempiternas: solique, quod est proprium divitiarum, contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est: nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, & avari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modò non copiosi, ac divites, sed etiam isopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. T. CICERONIS

EPISTOLÆ SELECTÆ.

MARC. TUL. CICERO SERVIO SULPICIO S. P. D.

HAgesaretus Larissæus magnis meis beneficiis ornatus in consulatu meo, memor, & gratus fuit, meque postea diligentissime coluit. Eum tibi magnopere commendo, ut & hospitem, & familiarem meum, & gratum hominem, & virum bonum, & principem civitatis suæ, & tua necessitudine dignissimum. Pergratum mihi feceris, si dederis operam, ut is intelligat, hanc meam commendationem magnum apud te pondus habuisse. Vale (est libri. 13. epist. 25.)

M. T. C. Acilio Proc. S. P. D.

Lucius Manlius est Sosis: is fuit Catinensis: sed est unà cum reliquis Neapolitanis civis Romanus factus, decurioque Neapoli, erat enim adscriptus in id municipium ante civitatem sociis, & Latinis datam. Ejus frater Catinæ nuper mortuus est. Nullam omninò ar-

T;

bi-

bitramur de ea hæreditate controversiam eum habiturum : & est hodie in bonis : sed , quando habet præterea negotia vetera in Sicilia sua , & hanc hæreditatem fraternam , & omnia ejus tibi commendo , in primisque ipsum verum optimum , mihiq̄ue familiarissimum , his studiis litterarum , doctrinæque præditum , quibus ego maximè delector. Peto igitur abs te , ut eum , sive aderit ; sive non venerit in Siciliam , in meis intimis , maximèque necessariis scias esse ; itaque tractes , ut intelligat , meam commendationem sibi magno adjumento fuisse. Vale. (ibi. epist. 30.)

M. T. C. Acilio Proc. S. P. D.

Cajo Flavio , honesto , & ornato equite Romano , utor valde familiariter. Fuit enim generi mei C. Pisonis pernecessarius , meque diligentissimè observat , & ipse , & L. Flavius , frater ejus. Quapropter velim honoris mei causa ; quibus rebus honestè , & pro tua dignitate poteris , quàm honorificentissimè , & quàm liberalissimè C. Flavium tractes. Id mihi sic erit gratum , ut gratius esse nihil possit. Sed præterea tibi affirmo , neque id ambitione adductus facio , sed tum familiaritate , & necessitudine , tum etiam veritate , te ex C. Flavii officio , & observantia , & præterea splendore , atque inter suos gratia , magnam voluptatem esse capturum. Vale. (ibid. epist. 31.)

M. T. C. Acilio Proc. S. P. D.

In Alesina civitate , tam lauta , quàm nobili , conjunctissimos habeo , & hospicio , & familiaritate M. & C. Clodios , Archagatum , & Philonem. Sed vereor , ne , quia complures tibi præcipuè commendo , exequare videat ambitione quadam commendationes meas : quanquam à te quidem cumulate satis sit , & mihi , & meis omnibus. Sed velim , sic existimes ,
hanc

hanc familiam, & hos mihi maximè esse conjunctos vetustate, officiis, benevolentia. Quamobrem peto à te majorem in modum, ut his omnibus in rebus, quantum tua dignitas, fidesque patietur, commodes. Id si feceris, erit mihi vehementissimè gratum. Vale. (ibi. 32.)

M. T. C. Asilio Proc. S. P. D.

Habitu mihi hospitium est cum Lysonè, Lysonis filio, Lylibarano, valdèque ab eo observor, cognovique dignum, & patre, & avo: est enim nobilissima familia. Quapropter commendo tibi majorem in modum rem, domumque ejus: magnoque opere abs te peto, cures, ut is intelligat, meam commendationem maximo sibi apud te, & adjumento, & ornamento fuisse. Vale. (ep. 34.)

M. T. C. Asilio Proc. S. P. D.

Cajus Avianus Philoxenus antiquus est hospes meus, & præter hospitium, valdè etiam familiaris, quem Cæsar, meo beneficio, in Novocomenses retulit. Nomen autem Aviani consecutus est, quod homine nullo plus est usus, quàm Flacco Aviano meo, quemadmodum te scire arbitror, familiarissimo. Quæ ego omnia collegi, ut intelligeres non vulgarem esse commendationem hanc meam. Peto igitur abs te, ut omnibus rebus (quod sine molestia tua facere possis) ei commodes, habeasque in numero tuorum, perficiasque, ut intelligat has litteras meas magno sibi usui fuisse. Erit id mihi majorem in modum gratum. Vale. (epist. 35.)

M. T. C. Asilio Proc. S. P. D.

Hippiam, Philoxeni filium, Calatinum, hospitem, & necessarium meum, tibi commendo majorem in modum. Ejus bona, quemadmodum ad me delata res

est, publicè posidentur alieno nomine contra leges Calatinorum. Id si ita est, etiam sine mea commendatione ab æquitate tua res ipsa impetrare debet, ut ei subvenias. Quoquo autem modo res se habeat, peto à te, ut honoris mei causa eum expedias, tantumque ei commodes, & in hac re, & in cæteris, quantum tua fides, dignitasque patietur. Id mihi vehementer gratum erit. Vale. (epist. 36.)

M. T. C. Asio Proc. S. P. D.

Lucius Bruttius eques Rom. adolescens omnibus rebus ornatus in meis familiarissimis est, meque observat diligentissimè. Cujus cum patre magna mihi fuit amicitia, jam inde à quæstura mea Siciliensi. Omnino nunc ipse Brutus Romæ mecum est; sed tamen domum ejus, & rem familiarem, procuratores tibi sic commendo, ut majore studio commendare non possim. Gratissimum mihi feceris, si curaris, ut intelligat Brutus, id quod ei recepi, hanc meam commendationem sibi magno adjumento fuisse. Vale. (ep. 38.)

M. T. C. Acilio Proc. S. P. D.

Cum familia Titurnia necessitudo mihi intercedit vetus, ex qua reliquus est M. Titurnius Rufus, qui mihi omni diligentia, atque officio est tuendus. Est igitur in tua potestate, ut ille in me satis sibi præsidii putet esse. Quapropter eum tibi commendo majorem in modum, & abs te peto efficias, ut is commendationem hanc intelligat sibi magno adjumento fuisse. Erit id mihi vehementer gratum. Vale. (epist. 39.)

M. T. C. Q. Anchario Q. F. Proc. S. D.

Lucium, & Cajum Aurelios, Lucii filios, quibus & ipsis, & patre eorum, viro optimo, familiarissimè utor, commendo tibi majorem in modum, adolescentes omnibus optimis artibus ornatos, meos perneces-

sarios, tua amicitia dignissimos. Si ulla mea apud te commendatio valuit, quòd scio multas plurimum valuisse, hæc ut valeat, rogo. Quod si eos honorificè, liberaliterque tractaris: & tibi gratissimos, optimosque adolescentibus adjunxeris, & mihi grâtissimum feceris. Vale. (epist. 40.)

M. T. C. Apul. proquæstori S. D.

Lucio Egnacio uno equite Romano vel familiarissimè utor. Ejus Achialum servum, negotiaque, quæ habet in Asia, tibi commendo non micòre studio, quàm si rem meam commendarem. Sic enim existimes velim, mihi cum eo non modò quotidianam consuetudinem suam intercedere, sed etiam officia magna, & mutua nostra inter nos esse. Quamobrem etiam, atque etiam à te peto, ut cures, ut is intelligat me ad te satis diligenter scripsisse. Nam de tua erga me voluntate non dubitat. Id ut facias, te etiam, atque etiam rogo. Vale. (epist. 45.)

M. T. C. Apulejo proquæstori S. D.

Lucius Nostius Zoilus est cohæres meus, hæres autem patroni sui. Ea re utrumque scripsi, ut, & mihi cum illo causam amicitia sciret, & hominem probum existimares, qui patroni judicio ornatus esset. Eum tibi igitur sic commendo, ut unum ex nostra domo. Valdè mihi gratum erit, si curaris, ut intelligat, hanc meam commendationem sibi apud te magno adjumento fuisse. Vale. (ep. 46.)

M. T. C. Sillio S. P. D.

Quid ego tibi commendem eum, quem tu ipse diligis? Sed tamen, ut scires, eum non à me diligi solum, verum etiam amari, ob eam rem tibi hæc scribo. Omnium tuorum officiorum, quæ & multa, & magna sunt, gratissimum mihi fuerit, si ita tractaris

Eg.

Egnatium , ut sentiat , & se à me , & me à te amari. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo. Illa nostra scilicet ceciderunt. Utamur igitur vulgari consolatione. Quid , si hoc melius ? Sed hæc coram. Tu fac, quod facis , ut me ames , teque à me amari scias. Vale. (epist. 47.)

M. T. C. C. Sextilio Rufo quæstori S. D.

Omnes tibi commendo Cyprios , sed magis Paphios: quibus tu quæcunque commodaris , erunt mihi gratissima. Eòque facio libentiùs , ut eos tibi commendem, quod , & tuæ laudi , cujus ego fautor sum , conducere arbitror , cum primus in eam insulam quæstor veneris , ea te instituere , quæ sequantur alii. Quæ , ut spero , faciliùs consequere , si & Publii Lentuli , necessarii tui legem , & ea , quæ à me constituta sunt, sequi volueris. Quam rem tibi confido magnæ laudi fore. Vale. (ep. 48.)

M. T. Cicero Curio proc. S. P. D.

Quintus Pompeius , Sexti filius , multis , & veteribus causis necessitudinis mihi conjunctus est. Is , cum antea meis commendationibus & rem , & gratiam , & auctoritatem suam tueri consueverit , nunc profecto, te provinciam obtinente , meis litteris assequi debet, ut nemini se intelligat commendatiorem unquam fuisse. Quamobrem à te majorem in modum peto , ut, cum omneis meos æquè , ac tuos observare pro nostra necessitudine debeas , hunc in primis ita in tuam fidem recipias , ut ipse intelligat , nullam rem sibi majori usui , aut ornamento , quam meam commendationem , esse potuisse. Vale. (epist. 49.)

M. T. C. P. Casio S. D.

Publium Messienium , equitem Romanum , omnibus rebus ornatum , meumque perfamiliarem tibi commendo

do

do ea commendatione, quæ potest esse diligentissima. Peto à te, & pro nostra, & pro paterna amicitia, ut eum in tuam fidem recipias, ejusque rem, famamque tueare. Virum bonum, tuaque amicitia dignum tibi adjunxeris, mihiq;e gratissimum feceris. Vale. (ep. 51.)

M. T. C. Regi, S. D. (Rex Martiæ gentis cognomen erat.)

Aulus Lucius Aristoteles, Melitensis, antiquissimus est hospes meus, & præterea conjunctus magno usu familiaritatis. Hæc cum ita sint, non dubito, quin tibi satis commendatus sit. Etenim ex multis cognosco, meam commendationem plurimum apud te valere. Hunc ego à Cæsare liberavi. Frequens enim fuerat nobiscum: atque etiam diutiùs in causa est, quem nos, commoratus. Quo meliùs te de eo existimaturum arbitror. Fac igitur, mi Rex, ut intelligat, has sibi litteras plurimum profuisse. Vale. (ep. 52.)

M. T. C. Termo prop. S. D.

Cum mihi multa grata sunt, quæ tu adductus mea commendatione fecistis, tum imprimis, quod M. Marcilium amici, atque interpretis mei filium liberalissime tractavisti. Venit enim Leodiceam, & tibi apud me, mihi propter te gratias maximas egit. Quare, quod reliquum est; à te peto, quando apud gratos homines beneficium ponis, ut eò libentius his commodes, operamque des, quod fides tua patietur, ut sorus adolescentis rea ne fiat. Ego, cum antea studiose commendabam Marcilium, tum multo non studiosius, quod in longa apparitione singularem, & prope incredibilem patris Marcilii fidem, abstinentiam, modestiamque cognovi. Vale. (ep. 54.)

M. T. C. C. Titio L. F. Rufo P. Urbano S. D.

Lucius Custodius est tribulis, & municeps, & familia-

liaris meus. Is causam habet, quam causam ad te defert. Commendo tibi hominem, sicut tua fides, & meus pudor postulat: tantum ut faciles ad te aditus habeat, quæ æqua postulabit, ut lubente te, impetret, sentiatque, meam sibi amicitiam, etiam cum longissimè absim, prodesse in primis apud te. Vale. (ep. 58.)

M. T. C. C. Curio. Paduceano Fr. S.

Marcum Fabium unicè diligo: summaque mihi cum eo consuetudo, & familiaritas est pervetus. In ejus controversiis quid decernas à te non peto, (servabis, ut tua dignitas, & fides postulat, edictum, & institutum tuum) sed ut quàm facillimos ad te aditus habeat, quæ erunt æqua, ut, lubente te, impetret, ut meam amicitiam sibi, etiam cum procùl absim, prodesse sentiat, præsertim apud te. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale. (ep. 59.)

M. T. C. C. Munatio C. F. S. D.

Lucius Livincius Trypho est omninò L. Reguli familiarissimi mei libertus. Cujus calamitas etiam officiosorem me facit in illum: nam benevolentior, quàm semper fui, esse non possum. Sed ego libertum ejus per se ipsum diligo; summa enim ejus erga me officia extiterunt his nostris temporibus, quibus facillimè benevolentiam hominum, & bonam fidem perspicere potui. Eum tibi ita commendo, ut hominis grati, & memores benemeritos de se commendare debent. Pergratum mihi feceris; si ille intellixerit, se, quòd pro salute mea multa pericula adierit, sæpe hyemæ summa navigarit, pro tua erga me benevolentia gratum etiam tibi fecisse. Vale. (epist. 60.)

M. T. C. P. Sillio Prop. S. D.

Tito Pinnio familiarissimè me usum esse, scire te

arbitror. Quod quidem ille testamento declaravit, qui metum tutorem, tuum etiam secundum hæredem instituerit. Ejus filio, mirè studioso, & erudito, & modesto, pecuniam Nicæenses grandem debent, ad H. S. octogies: &, ut audio, in primis volunt ei solvere. Pergratum igitur mihi feceris, quando non modò reliqui tutores, qui sciunt, quanti me facias, sed etiam puer ipse sibi persuasit, te omnia mea causa facturum esse, si dederis operam; quoad tua fides, dignitasque patietur, ut quam primum pecunia Pinio solvatur Nicæensium nomine. Vale (ep. 61.)

M. T. C. Silio Prop. S. D.

Et in Atilii negotio te anavi: cum enim serò venissem, tamen honestum equitem Rom. beneficio tuo conservavi: & mehercule semper sic in animo habui, te in meo are esse propter Lamie nostri conjunctionem, & singularem necessitudinem. Itaque primum tibi ago gratias, quòd me omni molestia liberas: deinde impudentia prosequor: sed idem sarciam. Te enim semper sic colam, & tuebor, ut quem diligentissimè. Quintum fratrem meum, si me diligis, eo numero, cura, ut habeas, quo me. Ita magnum beneficium tuum magno cumulo auxeris. Vale. (ep. 62.)

M. T. C. Servilio collega S. D.

Multos tibi commendem, necesse est, quando omnibus nota nostra necessitudo est, tuaque in me benevolentia. Sed tametsi omnium causa, quos commendo, velle debeo: tamen cum omnibus non eadem mihi causa est. Titus Agusius, & comes meus fuit illo miserimo tempore, omnium itinerum, navigationum, laborum, periculorum meorum socius: neque hoc tempore discessisset à me, nisi ego ei permississem. Quare sic eum tibi commendo, ut unum de
meis

meis domesticis, & maxime necessariis. Pergratum mihi feceris, si eum ita tractaris, ut intelligat, hanc commendationem sibi magno usui, atque adjumento fuisse. Vale. (ep. 71.)

M. T. C. QU. Philippo Proc. S.

Etsi non dubito pro tua in me observantia, proque nostra necessitudine, quin commendationem meam memoria teneas: tamen etiam, atque etiam eundem tibi L. Oppium, familiarem meum, presentem, & L. Egnatii, familiarissimi mei, absentis negotia commendo. Tanta mihi cum eo necessitudo est, familiaritasque, ut, si mea res esset, non magis laborarem. Quapropter gratissimum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, me à te tantum amari, quantum ipse existimo. Hoc mihi gratius facere nihil potest. Idque ut facias, te vehementer rogo. Vale. (ep. 74.)

SIDRONII HOSCHII,

E SOCIETATE JESU,

LACRIMÆ S. PETRI.

ELEGIA I.

Peccatum suum deflet.

SI qua fides superest, perjuro, poenitet heu!
 Poenitet. Hæc causam vox agat una meam.
 Cætera dicetis, lacrymæ, si vocis habetis
 Pondera: si nulla fallitis arte fiden.
 Ite igitur: facinusque meum, culpamque piate:

Non

Non intermissis currite semper aquis.
 Vos mihi subsidium fluistis : vos pectoris hujus
 Ex aliqua saltem parte levatis onus.
 Ite , sed absque modo : causa immoderata dolendi est:
 illa sibi noctes vendicet , illa dies.
 Ite , nihil satis est , non si crescatis eundo,
 Crescere collectis ut solet annis aquis.
 Non ego mensuram vobis , non tempora pono:
 Nec mea me patitur ponere causa modum.
 Non moveor damnis fortunæ crimine factis,
 Nil cupere , & fluxas spernere doctus opes.
 Non ciet hos luctus , aut rapti funus amici,
 Aut labes famæ non abolenda meæ.
 Indigna est lacrymis levium jactura bonorum:
 Vitam æquaturo digna dolore mea est.
 Et quamvis lacrymis facile est reparabilis illa;
 Nulla tamen lacrymis dignior esse potest.
 Hei mihi ! perjuro toties quod diximus ore,
 Mens meminisse horret , lingua referre timet.
 Vos igitur , lacrymæ , perjuria dicere nostra:
 Nil dolor hic linguæ voce querentis eget.
 Vos eritis , dum clausa mihi pudor ora tenebit,
 Peccati testes , & medicina mei.
 Heu ! lacrymæ viles , nostris neque luctibus aptæ !
 Currere sanguineæ vos debueratis aquæ.
 Qualibus ac ipsa perfusus nocte madebat,
 Cui tanti luctus pars ego magna fui.
 Mens abit , & morior quoties lacrymantis imago,
 Oratisque patrem forma , modusque subit.
 Affixis telluri oculis , sparsisque jacebat
 Crinibus , & longas flens dabat ore preces.
 Illum ego , qui flebat , testor , collemque cruentum,
 Et quæ servat adhunc signa doloris humus,

San.

Sanguis erant lacrymæ : stillabant sanguine vultus,
Purpureus multo sanguine sudor erat.

O ego quam vellem, tales quoque fundere fletus!
Erumpere ex oculis unda cruenta meis.

Crimina, quæ fontes alios fecere, piari
Conveniât lacrymis : sanguine nostra decet.

Sanguine pro lacrymis aliena piacula flevit
Ut mea deplem, sufficietis aquæ?

I cruor ex oculis ; poscit mea causa cruorem,
Quamvis nec sceleris sit satis ille meo.

Et quota pars oculi sunt corporis ? O ! mihi possit
Omnibus exundans artubus ire cruor :

Et mihi sunt venæ, & venæ mihi sanguine turgent ;
Erumpere ex oculis unda cruenta meis.

Quid mihi nunc prodest cum parvis humida cymbis
Retia, quid patriam deseruisse casam?

Quid, quas ipse mihi victus formidine clausit,
Cœlestes aliis pandere posse fores?

Omnia perdidisti, cœlumque, animamque, Deumque ;
Nullaque non sceleri debita pœna meo est.

Sed pœnam meruisse parum est : quod torquet, & urit,
Illius est nostro crimine læsus amor.

Offendisse illum mihi prima, & maxima pœna est :
Erumpere ex oculis unda cruenta meis.

Debueram dominum vitæ præferre ; negavi :
Morte nec in media perfidus esse ; fuit.

O ! utinam nocitura mihi pars pessima nostri
In mediis verbis lingua revulsa foret.

Mene negasse Deum, flexo qui poplite pronus,
His pedibus latices hac quoque nocte dedit ?

Qui nobis dedit ipse suum cum sanguine corpus,
Cumque daret, dixit, *memores esto mei.*

Sic memorem illi sui tanto me munere fecit ?

Erump-

Erumpe ex oculis unda cruenta meis.
 Sic certè flerem , si non de marmore , si non
 De ferro nobis pectus , & ære foret.
 Intereà , dum vota mihi conceditur ultrà,
 Et oculis saltem currite semper aquæ.
 Qualibus æternis manant è fontibus undæ,
 Quæ bona nunquam deficiente fluunt.
 Tempus erit , cùm vos sanguis fortassè sequetur,
 Si modò non fallam rursus , ut ante , fidem.

ELEGIA II.

In specu se flens accusat.

Rupes dura , mei verissima cordis imago,
 Horrida, sed lacrymis apta latebra meis:
 Ad te flens venio lethali saucius ictu,
 Squalidus immissis mœsta per ora comis.
 Accipe me, profugumque tuo , precor, abde sub antro,
 Et referant gemitus concava saxa meos.
 Tu mihi deserta sedes securior aula es;
 Non hic, qui rursùs plurima quærat , erit.
 Hic licet arcanos animi depromere sensus:
 Has inter tenebras tuta querela mea est.
 Hic impunè licet , qui sim , qualisque fateri,
 Hic mea me tutò prodere lingua potest.
 Ego ille sum miles , verbis animosus , & audax,
 Et solo fortis nomine , rebus iners.
 Ille ego sum , prima, quem stravit fœmina voce
 Oblitum domini , cum domino que , mei.
 Qui nil sum veritus , tantùm ne cognitus essem,
 Perfidiaæ testem sæpè vocare Deum.
 O ! testis , iudexque meæ certissime culpæ:

V

Quis

Quis de me sensus sit meus , ipse vides.
 Nunc ego te melius testem voco : justa doloris,
 Quàm tibi causa mei , tàm dolor pater.
 Hic ipse, & hos gemitus , & quidquid dicimus, audis:
 Has lacrymas oculis aspicias ipse tuis.
 O dulces oculi casus solatia nostra!
 O spes, ò cimbæ sydera certa meæ!
 In tantis animi tenebris vos prima fuistis
 Lux mihi , servatus vestrum ego dicar opus.
 His oculis , qui me lapsus monuere , gementem
 Aspice: placandi spes venit inde tui.
 Aspice lugentis speciem, vestemque, sinusque,
 Antraque de lacrymis humida facta meis.
 Aspice lassatas tundendo pectora palmas,
 Et moveat vultus mœsta figura tuos.
 Non precor, antiquo , quo non sum dignus, honori
 Reddi , nec regimen puppis habere tuæ.
 Clavum alius teneat , remis ego perfidus addar;
 Est mihi , quæ remos torquerit , apta manus.
 Non ego servitum , quantumvis vile , recuso;
 Dummodò sim tecum , quidlibet esse feram.

ELEGIA III.

Delicti veniam deprecatur.

Tene ego littoribus, linoque assuetus , & hamis,
 Ad tua de mediis regna vocatus aquis;
 Tene ego sustinui perjuris lædere verbis.
 Et dominum toties esse negare meum?
 Hæc mea magna fides ? Sic vita charior ipsa
 Tu mihi ? Sic nostra morte probatus amor ?
 Tu mihi te , cœlumque , casæ , cymbæque relictæ

Das

Das precium ; & puduit me tamen esse tuum.
 Mene tui pudet ? Certè tuus esse negavit,
 Ausaque , *non novi* , dicere , lingua fuit.
 Certè ergo juravi de te nihil scire , nec ullo
 Fœdere conjunctum te mihi , meque tibi.
 Quis tibi tunc sensus de me fuit ? Acriùs urens
 Quàm quod nos dedimus , non puto , vulnus habes.
 Debui hic cumulus pœnis accedere tantis,
 Ut tibi pars essem summa doloris ego ?
 Non tantum doluere tibi , sævissima quamvis,
 Vulnera , quàm linguæ perfida verba meæ.
 Qui placidus fuerat media inter verbera vultus,
 Peccato cœpit tristior esse meo.
 Inde tui sensus crevit sine fine doloris:
 Unde tuus crevit , crescit , & inde meus.
 Militiæ pars prima tuæ tua signa reliqui
 Perfidus. Hoc cœlum , terraque ferre potest ?
 Parce , pater : neque , quod merui , me fulmine perde,
 Nec mihi sub pedibus rupta dehiscat humus.
 Parce , pater : mea me satis , heu ! perjuria plectunt.
 Illa tuo gravior fulmine pœna mihi est.
 Viribus ut totis in me tua detonet ira,
 Mens sibi supplicium perfidia majus erit.
 Quod redimi saltem flamma si vindice posset,
 Quàm cuperem flamma vindice posse mori !
 Hei mihi ! Cur volui me fortior esse videri ?
 Hei mihi ! cur unquam lingua locuta mea est ?
 Cùm mihi calcatum vestigia ferre per æquor
 Posse datum est , tutam cur dedit unda viam ?
 Cum me pressa tulit ? Cur me , quod cœpit eunti
 Cedere , non totis obruit æquor aquis ?
 Quantum perfidiæ mecum perisset in illo !
 Quanta sub his mecum culpa sepulta foret !

Securo tunc vestra gradu me terga prementem
 In quantos luctus sustinuistis aquæ !
 Num ego naufragium sum passus tristius illo,
 Quo mare diductis me tumulasset aquis.
 Parce , pater : mediis jactor dum naufragus undis,
 Si me non recipis , quis mihi portus erit?
 Quæ mihi sola super tabulam ne substrahe nanti,
 Nec dura gemitus aure repelle meos.
 Semper habent aditus ad suspiria molles.
 Ad te , ne pereant , qui periere , vocas.
 Quodque juvat , cùm sis hominum judexque , paterque,
 Præcipuè titulum nominis hujus amas.
 Judicis officium est punire ; ignoscere patris,
 Sis mihi , quod mavis omnibus esse , pater:
 Hoc eris , hoc potius celebrari nomine gaudes.
 Naturæ pietas convenit illa tuæ.
 Novi ego te , quamvis toties , te nosse , negavi:
 Es pius , & placido respicis ore reos.
 Tardus es ad pœnas , & quæ non mittere malles,
 Invita mittis fulmina rara manu.
 Læsus eras , memini : justo pete fulmine , sontes,
 Diximus : offensa est fulmine digna tuo.
 Parcite , dicebas ; quid sit , nescitis , amare,
 Non est ingenii spiritus ille mei.
 Profuit hoc illis , prosit mihi : testis amoris,
 Exemplumque tuæ sim pietatis ego.
 Illa mihi pietas miseros solantis inhæret,
 Quos labor , aut animi triste gravaret onus.
Ad mea dicebas , celeres præcepta venite,
Quisquis erit , nostra lætus abibis ope.
 Hac ego spe fretus venio : mihi crimina pondus.
 Sunt mea , mens isto victa labore gemit.
 En venio , tu , quo premimur , solare laborem

Vos mihi subsidium fluitis, vos pectoris hujus
 Ex aliqua saltem parte levatis onus,
 Ite, sed absque modo: causa immoderata dolendi est,
 Illa sibi noctes vendicet, illa dies.
 Ite, nihil satis est, non si crescatis eundo,
 Crescere collectis ut solet annis aquis.
 Non ego mensuram vobis, non tempora pono,
 Nec mea me patitur ponere causa modum.
 Non moveor damnis fortunæ crimine factis,
 Nil cupere, & fluxas spernere doctus opes.
 Non ciet hos luctus, aut rapti funus amici,
 Aut labes famæ non abolenda meæ.
 Indigna est lacrymis levium jactura bonorum,
 Vitam æquatur digna dolore mea est.
 Et quamvis lacrymis facile est reparabilis illa;
 Nulla tamen lacrymis dignior esse potest. *id est evac-*
 Hei mihi perjuro toties quod diximus ore, *no nulla*
 Mens meminisse horret, lingua referre timet. *dignior*
 Vos igitur, lacrymæ, perjuriam dicite nostra, *est.*
 Nil dolor hic linguæ voce querentis eget.
 Vos eritis, dum clausa mihi pudor ora tenebit,
 Peccati testes, & medicina mei.
 Heu! lacrymæ viles, nostris neque luctibus aptæ!
 Currere sanguinæ vos debueratis aquæ.
 Qualibus ac ipsa perfusus nocte madebat,
 Cui tanti luctus pars ego magna fui.
 Mens abit, & morior quoties lacrymantis imago,
 Orantisque Patrem forma; modusque subit.
 Affixis telluri oculis, sparsisque jacebat
 Crinibus, & longas flens dabat ore preces.
 Illum ego, qui flebat, testor, collemque cruentum,
 Et quæ servat adhuc signa doloris humus,
 Sanguis erant lacrymæ; stillabant sanguine vultus,

Purpureus multo sanguine sudor erat.

O ego quàm vellem tales quoque fundere fletus!

Erumpere ex oculis unda cruenta meis.

Crimina, quæ fontes alios fecere, *plani*

Conveniat lacrymis? sanguine nostra decet.

Sanguine pro lacrymis aliena piacula flevit,

Ut mea deplorem, sufficientis aquæ?

I cruor ex oculis; poscit mea causa cruorem,

Quamvis nec sceleri sit fatis ille meo.

Et quota pars oculi sunt corporis? O mihi possit

Omnibus exundans artibus ire cruor:

Et mihi sunt venæ, & venæ mihi sanguine turgent;

Erumpere ex oculis unda cruenta meis.

Quid mihi tunc prodest cum parvis humida cymbis

Retia, quid patriam deseruisse casam?

Quid, quas ipse mihi victus formidine clausi,

Cœlestes aliis pandere posse fores?

Omnia perdidimus, Cœlumque, animamque, Deumque;

Nullaque non sceleri debita pœna meo est.

Sed pœnam meruisse parum est: quod torquet, & urit,

Illius est nostro crimine læsus amor.

Offendisse illum mihi prima, & maxima pœna est.

Erumpere ex oculis unda cruenta meis.

Debueram Dominum vitæ præferre; negavi:

Morte nec in media perfidus esse fui. *nec axē. sex quebrat.*

O utinam nocitura mihi pars pessima nostri

In mediis verbis lingua revulsa foret! *tador dela se*

Me ne negasse Deum, flexo qui poplite pronus

His pedibus latices hac quoque nocte dedit *en la mu-*

Qui nobis dedit ipse suum cum sanguine corpus, *exte!*

Cumque daret, dixit, memores esse mei.

Sic memorem ille sui tanto me munere fecit: *lo fui.*

Erumpere ex oculis unda cruenta meis.

Sic

Sic certè flerem si non de marmore , si non
 De ferro nobis pectus , & ære foret.
 Interea dum vota nihil conceditur ultra,
 Ex oculis saltem currite semper aquæ.
 Quolibus æternis manant è fontibus undæ,
 Quæ vena numquam deficiente fluunt.
 Tempus erit cùm vos sanguis fortasse sequetur,
 Si modò non fallam rursus , ut ante , fidem.

E L E G I A II.

In specu se flens accusat.

Rupes dura , mei verissima cordis imago,
 Horrida , sed lacrymis apta latebra meis,
 Ad te flens venio lethali sancius ictu,
 Squalidus immixtis mœsta per ora comis.
 Accipe me, profugumque tuo, precor, abde sub antro,
 Et referant gemitus concava faxa meos.
 Tu mihi deserta sedes securior aula es;
 Non hic , qui rursus plurimam quærat , erit.
 Hic licet arcanos animi depromere sensus,
 Has inter tenebras tuta querela mea est.
 Hi impune licet qui sim , qualisque fateri,
 Hic mea me tutò prodere lingua potest.
 Ille ego sum miles verbis animosus , & audax,
 Et solo fortis nomine , rebus iners.
 Ille ego sum prima quem stravit fœmina voce
 Oblitum Domini , cum Dominoque , mei.
 Qui nil sum veritus , tantum ne cognitus essem,
 Perfidiaæ testem sapè vocare Deum.
 O testis , iudexque meæ certissimè culpæ
 Quis de me sensus sit meus , ipse vides.
 Nunc ego te melius testem voco : justa doloris

*Sin aqua
 via a
 radie*

Quàm tibi causa mei , tàm dolor ipse patet.
 Hic es , & hos gemitus , & quidquid dicimus audis:
 Has lacrymas oculis aspicias ipse tuis.
 O dulces oculi casus solatia nostri!
 O spes , ò cymbæ sydera certa meæ!
 In tantis animi tenebris vos prima fuistis
 Lux mihi , servatus vestrum ego dicar opus.
 His oculis , qui me lapsum monuere , gementem
 Aspice , placandi spes venit inde tui.
 Aspice lugentis speciem , vestemque sinusque,
 Antraque de lacrymis humida facta meis.
 Aspice lassatas tundendo pectora palmas,
 Et moveat vultus mœsta figura tuos.
 Non precor antiquo , quo non sum dignus , honori
 Reddi , nec regimen puppis habere tuæ.
 Clavum alius teneat , remis ego perfidus addar,
 Est mihi , quæ remos torqueat , apta manus.
 Non ego servitium , quantumvis vile , recusos;
 Dummodò sin tecum , quidlibet esse feram.

E L E G I A III.

Delicti veniam deprecatur.

TE ne ego littoribus , linoque assuetus , & hamis,
 Ad tua de mediis regna vocatus aquis;
 Te ne ego sustinui perjuris lædere verbis,
 Et Dominum toties esse negare meum?
 Hæc meam magna fides ? Sic vita charior ipsa
 Tu mihi ? Sic nostra morte probatus amor?
 Tu mihi te , Cœlumque , casæ , cymbæque relictæ
 Das pretium , & puduit me tamen esse tuum.‡
 Me ne tui pudet ? Certè tuus esse negavi
 Ausaque Non novi , dicere lingua fuit.

Cer-

Certè ego juravi de te nil scire , nec ullo
 Fœdere conunctum te mihi , meque tibi.
 Quis tibi tunc sensus de me fuit ? Acrius urens
 Quàm quod nos dedimus , non puto , vulnus habes.
 Debuit hic cumulus pœnis accedere tantis,
 Ut tibi pars essem summi doloris ego ?
 Non tantum doluere tibi , sævissima quamvis,
 Vulnera , quàm linguæ perfida verba meæ.
 Qui placidus fuerat media inter verbera vultus,
 Peccato cœpit tristior esse meo.
 Inde tui sensus crevit sine fine doloris,
 Unde tuus crevit , crescit , & inde meus.
 Militiæ pars prima tuæ tua signa reliqui
 Perfidus. Hoc Cœlum , terraque ferre potes?
 Parce , pater , neque , quod merui , me fulmine perde,
 Nec mihi sub pedibus rupta dehiscat humus.
 Parce , pater mea me satis , heu ! perjuria plectunt.
 Illa tuo gravior fulmine pœna mihi est.
 Viribus ut totis in me tua detonet ira,
 Mens sibi supplicium perfida majus erit.
 Quod redimi saltem flamma si vindice posset,
 Quàm cuperem flamma vindice posse mori!
 Hei mihi ! Cur volui me fortior esse videri?
 Hei mihi : cur unquam lingua locuta mea est?
 Cum mihi calcatum vestigia ferre per æquor
 Posse datum est , tutam cur dederit unda viam?
 Cur me pressa tulit ? Cur me , quod cœpit eunti
 Cedere non totis obruit æquor aquis?
 Quantum perfidiæ mecum perisset in illo!
 Quanta sub his mecum culpa sepulta foret!
 Securo nunc vestra gradu me terga prementem
 In quantos luctus sustinuisstis aquæ!
 Num ego naufragium sum passus tristius illo,

Quo mare diductis me tumulasset aquis:
 Parce, pater: mediis jactor dum naufragus undis,
 Si me non recipis, quis mihi portus erit?
 Quæ mihi sola super tabulam ne substrahe nanti,
 Nec dura gemitus aure repelle meos.
 Semper habent aditus ad te suspiria molles.
 Ad te, ne perant, qui periere, vocas.
 Quodque juvat, cum sit hominum judexque Paterque
 Præcipue titulum nominis hujus amas.
 Judicis officium est punire: ignoscere patris,
 Sis mihi quod mavis omnibus esse, pater:
 Hoc eris, hoc potius celebrari nomine gaudes,
 Naturæ pietas convenit illa tuæ.
 Novi ego te, quamvis toties, te nosse, negavi:
 Es pius, & placido respicis ore reos.
 Tardus es ad poenas, & quæ non mittere malles,
 Invita mittis fulmina rara manu.
 Læsus eras, memini: justo pete fulmine fontes,
 Diximus: offensa est fulmine digna tuo.
 Parcite, dicebas; quid sit, nescitis amare,
 Non est ingenii spiritus ille mei.
 Profuit hoc illis, prohsit mihi; testis amoris,
 Exemplumque tuæ sim pietatis ego.
 Illa mihi pietas miseros solantis inhæret,
 Quos labor, aut animi triste gravaret onus.
 Ad meæ, dicebas, celeres præcepta venite,
 Quisquis eris, nostra lætus abibis ope.
 Hac ego spe fretus venio: mihi crimina pondus
 Sunt mea, mens isto victa labore gemit.
 En venio, tu quo premimur, solare laborem,
 Mole quod immensa me gravat, aufer onus.
 Ah! quid agam, tua cum supplex ante ora jaceb?
 An potero lingua pauca tremente loqui?

Hæc-

Hæcine , quæ toties te lingua est ausa negare,
 Perfidiæ poterit dicere , parce meæ
 Ut puto , non poterit , verba imperfecta relinquet,
 Et rumpet medios victa pudore sonos.
 Sed licet hæc taceat , gemitus , lacrymæque loquetur,
 Hæc quoque si desint , ingemuisse sat est.
 Tu gemitum , meditata magis quàm verba requiris,
 Hic index animi certior esse solet.
 Ut flectat , vincatque tuam , quam deprecor , iram
 Facunda mutus plus valet arte dolor.
 Sic venio supplex , quamvis peccasse dolentem,
 Me meus hæc intra detinet antra timor.
 O pater , hoc tantum , veniam concede dolenti,
 Et lacrymas nostro mitis in ore vide.
 Per qui te genuit , verissima cujus imago es,
 Et qui te voluit , quod sumus , esse , patrem.
 Qui nos ut serves , vitam te perdere iussit,
 Qui vult , nos pretium sanguinis esse tui:
 Perque tuum , quo vile genus dignaris , amorem;
 Qui te , quod modò feres , ferre coegit onus:
 Per quos jam pateris , per quos patiere dolores,
 Dum peragis nostræ grande salutis opus.
 Sic testata tuum celebret clementia nomen,
 Araque sit miseris semper aperta reis.
 Sic quod scire dedit Genitor mihi vesper , & ortus
 Te genus esse Dei credat , & esse Deum.
 Exemplo sic quisque meo speretque , sciatque,
 Littora naufragio tuta patere suo.
 Sic parere tuis assuescat legibus orbis,
 Et pretium mortis non sit inane tuæ.

Nimiam fiduciam suam arguit.

Quid miser hæc lacrymis, & questu saxa fatigas?
 Tam graviter læso numine, flere parum est?
 Non benè corrigitur solis ignavia votis,
 Magnanimus votis quilibet esse potest.
 Si benè pœnituit, factis testare dolorem.
 Læsa semel, factis est reparanda fides.
 Et plusquam lacrymis commissum dilue crimen,
 I, repete intrepido tecta relicta pede.
 Hic flendi locus est: hic te peccasse fatere;
 Nec premat ignavus libera verba timor.
 Hic te perjurum, mentitumque omnia dicas,
 Hic flens da fidei pignora certa tuæ.
 Illum ego, dic *novi*, toties quem nosse, negavi,
 Pro quo non metuum, vivat ut ipse, mori.
 Illum ego, dic, vidi subitò compescere ventos,
 Illum ego turbato ponere jura mari.
 Cum voluit, vacuis panes crevere canistris:
 Cum voluit, liquidæ vina fuistis aquæ.
 Illius in laudes rupere silentia muti,
 Æquato claudi subsiliere pede.
 Debuit huic lucem cœcus, seu matris ab alvo,
 Seu morbi vitio luminis orbus erat.
 Sæpè Erebi furiaæ vocem tremuere jubentis,
 Corporaque invita deseruere fuga.
 Sæpè cadaveribus conspectis, vivite, dixit;
 Nec mora, vivebant, qui modo funus erant.
 Quod loquor, & spiro, quod Cœlestis, & sydera Cœli
 Aspicio, quod adhuc vivimus, ille dedit.
 Talibus, atque aliis (culpæ si cura piandæ
 Est tibi) perfidiaæ verba refelle tuæ.

Hoc

Hoc placet, hoc fixum est, ut sunt, quæcumque fatebor,

Ut animi nobis, sic satis oris erit.

Imus, & obstantes certum est perrumpere turmas:

Si perimar, fidei mors mea pignus erit.

Imus, & in media moriemur fortiter aula:

Perfidiam miles vindicet ense meam.

Forfan & intrepido conferta, per atria gressu

Evadam Domini chara sub ora mei.

Hic ego perfusus lacrymis, plenusque pudoris

Provolvar supplex illius ante pedes.

Hic ego, delicti veniam (nisi verba dolentis

Impediant lacrymæ) voce tremente petam.

Aut mihi placatum felix audacia reddet,

Aut animi saltem conscius hujus erit.

Quid loquor? Cavatam malè fido in gurgite puppim

Ad scopulos fractam, sit satis, esse semel.

Hic erat, hoc meminì, qui me modò perdidit ardor,

Impetus hic idem magna loquentis erat.

Non tamen aut nudos Romani militis enses,

Aut populi timeo; Pontificumque minas:

Me timeo: mihi plus sum istis ipse timendus,

Mobilitas animi jam mihi nota mei est.

Tam multos, inter quos fugi turpiter, hostes,

Hostis ego mihi met maximus ipse fui.

Nemo potest nobis tantum (fac velle) nocere,

Quantum ego convincor jam nocuisse mihi.

Parcite, si gressum refero: quibus ante natavit

In tabula meritò naufragus horret aquas.

Devoveo mihi funestas, & abominor ædes,

Hic mens, & vires procubuere meæ.

Deserto satis est crimen lugere sub antro,

Ne virtus iterum sit mea flenda mihi.

Infelix, quem stulta sui fiducia tollit:

Illa fuit nostri prima favilla mali.
 Hoc perdet multos , hoc multos perdidit ante;
 Metiri fastu magna pericla suo.
 Omnia spondentem de se , sibi nilque timentem,
 (Expertus moneo) certa ruina manet.

E L E G I A . V.

Peccatum suum orbi manifestat.

ELoquar? an silea? Dolor hoc, pudor impedit illud;
 Mens variat, motus nec capit ægra suos.
 Cede pudor, justoque animi succumbe dolori,
 Et pars sit pœnæ culpa professa meæ
 Admonitu quamvis luctus renovantur amari,
 Eloquar infelix dedecus ipse meum.
 Nox erat, & montem Dominus de more petebat,
 Certus in hostiles sponte venire manus.
 Quos ego tunc animos, quos sensi pectoris ignes?
 Ille meis major viribus ardor erat.
 Ipse ego te casus, dixi comitabor in omnes,
 Pro te, vel tecum certus & ipse mori.
 Insurgat Solyme, totis vomat agmina portis,
 Miles ego tecum, castraque solus ero.
 Diffugiant alii, tenebrisque, & nocte tegantur,
 Tergaque militibus dent sua; pectus ego.
 Hoc caput objiciet turmis se pluribus unum,
 Non ego de timidis, res ubi poscet, ero.
 Hei mihi quàm brevis hic fuit, & temerarius ardor!
 Quàm levis, & mendax impetus ille fuit!
 Omnibus exemplum fidei fore grande videbar.
 Ehen! perfidiæ duxque caputque fui.
 Viderat hoc in me vitium, qui prospicit unus
 Omnia, cui melius quàm mihi notus eram.

Viderat , & vanis cave fidere viribus , inquit,
 Fortiaque infirmus desine verba loqui.
 Hæc nox hos animos , ne tu te falle , probabit
 Conscia perfidiæ sæpè futura tuæ.
 Quantum animis erroris inest ! Non sensimus ipsum,
 Ceu falli posset , vera monere Deum. *id est non*
 Obstitimus monitis : priùs æquore sylva sub alto *putavi*
 Crescet , & in summis , diximus , alga jugis;
 Quàm te destituam , non sum desertor amoris;
 Testis erit fidei resque locusque meæ.
 Interea trepidans , ac pallens morte futura
 Innocuas Dominus tollit ad astra manus.
 Quæ species orantis erat ! Reverentia pronum
 Straverat : erumpens sparserat ora cruor.
 Humebant crines , humebat sanguine pectus:
 Sanguineis guttis humida vestis erat.
 Collaque , cœlestesque humeri , totumque precantis
 Undabat mixtis sanguine corpus aquis.
 Sanguine rorabant stillantia gramina circum:
 Sanguine , ceu rivis , sparsa rubebat humus.
 Dum pavet , & pallet , dum flet , sudatque suumque
 Supplicium ante oculos jam moriturus habet:
 Non potuit species me tam miseranda tenere,
 Quin gravis obrueret lumina fessa sopor.
 Scilicet hæc virtutis erant præludia nostræ;
 Sic mea se primum visa probare fides.
 Arma sonant, fremitusque virum : coit omnis in unum
 Imperus : audaces instruor ense manus.
 Quid frustra fortes fuimus ? Quid inutile ferrum
 Strinximus ? Haud illa tempus egebat ope.
 Barbara gens instat , stimulisque , & verberè sævit, *se en-*
 Vinclaque Divinas addit in arcta manus. *crudelitate*
 Sponte sua victus rapitur tot ab hostibus unus,

Mitis ab infestis ut solet agna lupis.

Sic ubi cognovi, quod se permetteret hosti,

Et sibi, quam poterat ferre, negaret opem:

Tunc verò extimui: stabam sine sanguine pallens,

Attonitoque diu nil mihi mentis erat.

Quid facerem? Sequeret? Misero timor obstat amanti.

Terga darem? Prohibet vertere terga pudor.

Ardua res, Domini sortem quocumque subire,

Inque eadem captas addere vincla manus.

Sed tamen avelli, nec scire quis exitus illi

Immineat, non est poena priori minor.

Mens incerta diu dubiis affectibus errat.

Quidque velit, nescit, nota nec ipsa sibi est.

Sic ubi discordes excercant æquora venti,

Huc agit & illuc ventus & unda ratem:

Nil mihi, quod sequerer, potius, fugeremve, subibat:

Res est mentis inops, consiliique timor.

Cedit amor: fugio, comitumque exempla secutus

Obscuræ noctis munere tuta peto.

Mox dubitans, medioque inhibens vestigia cursu,

Quid facis ah? dixi: quò miser unde fugis?

Quid nisi mors superest, vitam si deseris ipsam?

Hæc pietas nullo concutienda metu?

Spiritus hic ille est omni discrimine major?

Hæc sunt militiæ splendida facta tuæ?

Vincit amor, redeo: sed non bonus augur eunti,

Plurima dum subeunt, per mihi tardus erat.

Et sequor, & timido moveo vestigia passu:

Ire jubebat amor, lentius ire timor.

Et jam contigeram scelerati limina testis,

Limina tam timido non adeunda pede.

Ingrédior: vires animus dabat mihi quanto

(Et pudet, & dicam) quam prius ille minor.

Ah!

Mole quod immensa me gravat , aufer onus.
 Ah! quid agam , tua cùm supplex ante ora jacebo ?
 An potero lingua pauca tremente loqui ?
 Hæccine , quæ toties te lingua est ausa negare ,
 Perfidia , poterit dicere , parce mea ?
 Ut puto , non poterit , verba imperfecta reliquet ,
 Et rumpet medios victa pudore sonos.
 Sed licet hæc taceat , gemitus , lacrymæ loquentur ,
 Hæ quoque si desint , ingemuisse sat est.
 Tu gemitum , meditata magis quàm verba requiris ,
 Hic index animi certior esse solet.
 Ut flectat , vincatque tuam , quam deprecor , iram ,
 Facunda mutus plus valet arte dolor.
 Sic venio supplex , quamvis peccasse dolentem ,
 Me meus hæc intra detinet antra timor.
 O pater ! hoc tantum , veniam concede dolenti ,
 Et lacrymas nostro mitis in ore vide.
 Per qui te genuit , verissima , cujus imago es ,
 Et qui te voluit , quod sumus , esse patrem.
 Qui nos ut serves , vitam te perdere jussit ,
 Qui vult , nos pretium sanguinis esse tui :
 Perque tuum , quo vile genus dignaris , amorem ;
 Qui te , quod modò fers , ferre coegit onus :
 Per quos jam pateris , per quos patiare dolores ,
 Dum peragis nostræ grande salutis opus.
 Sic testata tuum celebret clementia nomen ,
 Araque sit miseris semper aperta reis.
 Sic quod scire dedit genitor mihi vespere , & ortu
 Te genus esse Dei , credam , & esse Deum.
 Exemplo sic quisque meo speretque , sciatque ,
 Littora naufragio tuta patere suo.
 Sic patere tuis assuescat legibus orbis ,
 Et pretium mortis non sit inane tuæ ,

ELEGIA IV.

Nimiam fiduciam suam arguit.

Quid miser hæc lacrymis, & questu saxa fatigas,
 Tam graviter læso numine, flere parum est.
 Non benè corrigitur solis ignavia votis:
 Magnanimus votis quilibet esse potest.
 Si benè pœnituit, factis testare dolorem.
 Læsa semel, factis est reparanda fides.
 Et plusquam lacrymis commissum dilue crimen.
 I, repete intrepido testata relicta pede.
 Hic flendi locus est: hic te peccasse fatere;
 Nec premat ignavus libera verba timor.
 Hic te perjurium, mentitumque omnia dicas;
 Hic flens da fidei pignora certa tuæ.
 Illum ego, dic, *novi*, toties, quem nosse, negavi?
 Pro quo non metuam, vivat ut ipse, mori.
 Illum ego, dic, vidi, subito compescere ventos;
 Illum ego turbato ponere jura mari.
 Cùm voluit, vacuis panes crevere canistris;
 Cùm voluit, liquidæ vina fuistis aquæ.
 Illius in laudes rupere silentia muti,
 Æquato claudi subsiliete pede.
 Debuit huic lumen cœcus, seu matris ab alvo,
 Seu mortii vitio luminis orbe erat.
 Sæpè Erebi furix vocem tremuere jubentis,
 Corporaque invita deseruere fuga.
 Sæpè cadaveribus conspectis, *vivite*, dixit;
 Nec mora, vivebant, qui modo funus erant.
 Quod loquor, & spiro, quod Cœlum, & sydera Cœli
 Aspicio, quod adhuc vivimus, ille dedit.

Ta-

Talibus, atque (aliis culpæ si cura piandæ,
 Est tibi) perfidiæ verba refelle tuæ.
 Hoc placet, hoc fixum est; ut sunt, quæcumque fatebor,
 Ut animi nobis, sic satis oris erit.
 Imus, & obstantes certum est perrumpere turmas:
 Si perimar, fidei mors mea pignus erit.
 Imus, & in media moriemur fortiter aula:
 Perfidiæ miles vindicet ense meam.
 Forsàn, & intrepido conferta per atria gressu
 Evadam Domini chara sub ora mei.
 Hic ego perfusus lacrymis, plenusque pudoris
 Provolvar supplex illius ante pedes.
 Hic ego, delicti veniam (nisi verba dolentis
 Impediant lacrymæ) voce tremente petam.
 Aut mihi placatum felix audaciâ reddet,
 Aut animi saltem conscius hujus erit.
 Quid loquor? Cautam malè fido in gurgite puppim
 Ad scopulos fractam, sit satis, esse semel.
 Hic erat, hoc memini, qui me modò perdidit, ardor:
 Impetus hic idem magna loquentis erat.
 Non tamen aut nudus Romani militis enses,
 Aut populi timeo, Pontificumque minas:
 Me timeo: mihi plus sum istis ipse timendus:
 Mobilitas animi jam mihi nota mei est.
 Tam multos inter, quos fugi turpiter, hostes,
 Hostis ego mehimet maximus ipse fuit.
 Nemo potest nobis tantum (fac velle) nocere,
 Quantum ego convincor jam nocuisse mihi.
 Parcite, si gressum refero: quibus antè natavit
 In tabula meritò naufragus horret aquas.
 Devoveo mihi funestas, & abominor ædes:
 Hic mens, & vires procubuere meæ.
 Deserto satis est crimen lugere sub antro,

Ne virtus iterum sit mea flenda mihi.
 Infelix, quem stulta sui fiducia tollit:
 Illa fuit nostri prima favilla mali.
 Hoc perdet multos, hoc multo perdidit ante,
 Metiri fastu magna pericla suo.
 Omnia spondentem de se, sibi nilque timentem,
 (Expertus moneo) certa ruina manet.

ELEGIA V.

Peccatum suum orbi manifestat.

ELoquar? an sileam? Dolor hoc, pudor impedit illud;
 Mens variat, motus nec capit ægra suos.
 Cede pudor, justoque animi succumbe dolori,
 Et pars sit pœnæ culpa professa meæ.
 Admonitu quamvis luctus renovatur amari,
 Eloquar infelix dedecus ipse meum.
 Nox erat, & montem Dominus de more petebat,
 Certus in hostiles sponte venire manus.
 Quos ego tunc animos, quos sensi pectores ignes?
 Ille meis major viribus ardor erat.
 Ipse ego te casus, dixi, comitabor in omnes,
 Pro te, vel tecum certus, & ipse mori.
 Insturgat Solymæ, totis vomat agmina portis:
 Miles ego tecum, castraque solus ero.
 Diffugiant alii, tenebrisque, & nocte tegantur,
 Tergaque militibus dent sua; pectus ego.
 Hoc caput objiciet turmis se pluribus unum:
 Non ego de timidis, res ubi poscet, ero.
 Hei mihi quam brevis hic fuit, & temerarius ardor!
 Quam levis, & mendax impetus ille fuit!
 Omnibus exemplum fidei fore grande videbat:

Eheu!

Eheu ! perfidiæ duxque , caputque fui.
 Viderat hoc in me vitium , qui prospicit unus
 Omnia , cui melius quàm mihi , notus eram.
 Viderat , & vanis cave fidere viribus , inquit,
 Fortiaque infirmus desine verba loqui.
 Hæc nox hos animos , ne tute falle , probabit,
 Conscia perfidiæ sæpè futura tuæ.
 Quantum animis erroris inest ! Non sensimus , ipsum,
 Ceu falli posset , vera monere Deum.
 Obstitimus monitis : priùs æquore silva sub alto
 Crescet , & in summis , diximus , alga jugis;
 Quàm te destituam. Non sum desertor amoris;
 Testis erit fidei resque , locusque meæ.
 Intereà trepidans , ac pallens morte futura
 Innocuas dominus tollit ad astra manus.
 Quæ species orantis erat ! Reverentia pronum
 Straverat : erumpens sparserat ora cruor.
 Humebant crines , humebat sanguine pectus:
 Sanguineis guttis humida vestis erat.
 Collaque , cœlestesque humeri , totumque precantis
 Undabat mixtis sanguine corpus aquis.
 Sanguine rorabant stillantia gramina circum:
 Sanguine , ceu rivis , sparsa rubebat humus.
 Dum pavet , & pallet , dum flet , sudatque , suumque
 Supplicium ante oculos jam moriturus habet;
 Non potuit species me tam miseranda tenere,
 Quin gravis obrueret lumina fessa sopor.
 Scilicet hæc virtutis erant præludia nostræ:
 Sic mea se primùm visa probare fides.
 Arma sonant , fremitusque virum : coit omnis in unum
 Impetus : audaces instruor & ense manus.
 Quid frustra fortes fuimus? Quid inutile ferrum
 Strinximus? Haud illa tempus egebat ope.

Barbara gens istat , stimulisque , & verbere sævit,
 Vinclaque divinas addit in arcta manus,
 Sponte sua victus rapitur tot ab hostibus unus,
 Mitis ab infestis ut solet agna lupis.
 Sic ubi cognovi , quod se permetteret hosti,
 Et sibi , quam poterat ferre , negaret opem:
 Tunc verò extimui : stabam sine sanguine pallens.
 Attonitoque diu nil mihi mentis erat.
 Quid facerem ? Sequerer ? Misero timor obstat amori.
 Terga darem ? Prohibet vertere terga pudor.
 Ardua res , domini sortem quocumque subire,
 Inque eadem captas addere vincla manus.
 Sed tamen avelli , nec scire , quis exitus illi
 Immineat , non est pœna priori minor.
 Mens incerta diu dubiis affectibus errat,
 Quidque velit , nescit , nota nec ipsa sibi est.
 Sic ubi discordes exercent æquora venti,
 Hùc agit , & illuc ventus , & unda ratem:
 Nil mihi , quod sequerer , potius , fugeremve , subibat:
 Res est mentis inops , consilique timor.
 Cedit amor : fugio , comitumque exempla secutus
 Obscuræ noctis munere tuta peto.
 Mox dubitans , medioque inhibens vestigia cursu,
 Quid facis ah ? dixi : quò miser ? unde fugis ?
 Quid nisi mors superest , vitam si deseris ipsam ?
 Hæc pietas ullo concutienda metu ?
 Spiritus hic ille est omni discrimine major ?
 Hæc sunt militiæ splendida facta tuæ ?
 Vincit amor , redeo : sed non bonus augur eunti,
 Plurima dum subeunt , pe mihi tardus erat.
 Et sequor , & timido moveo vestigia passu:
 Ire jubebat amor , lentiùs ire timor.
 Et jam contingeram scelerati limina tecti,

Limina tam timido non adeunda pede.
 Ingredior : vires animus dabat mihi quanto;
 (Et pudet , & dicam) quàm prior ille minor.
 Ah ! quoties finxi vultum , voluique videri
 Fortis ? *desunt reliqui hujus versus pedes.*
 Ah ! quoties oculos nostris in vultibus omnes
 Esse' ratus , nostri conscia signa dedi !
 Heu quam difficile est , animum non prodere vultu.
 Hic aperit , quidquid cura , timorque tegunt.
 Prima foris custos præsensit serva , quis essem :
 Prima mihi , capto tu comes , inquit , ætas.
 Protinus ut trepidas vox hæc mihi perculit aures,
 Pallor in attonito pluribus ore fuit.
 Ille refutebat linguæ mendacia pallor.
 Plus propè me patrio prodit ille sono.
 Nil , ea dixit , agis : Gallilæum lingua fatetur
 Te tua : te , quis sis , teste , negare potes ?
 Objicit hoc ipsum nobis mox alter , & alter ;
 Et conjecturam , quo tueantur , habent.
 Tunc verò effræni perjuria fundere lingua
 Cœpimus , & diris cedere mille caput.
 Nec memini vidisse , nec est mihi nomine notus :
 Et peream , si non hæc ego vera loquor.
 Perque Deum , perque omne sacrum , me nosse negavi,
 Horruit ad voces impia turba meas.
 Nec verbis stimulanda meis me numinis ira
 Terruit : audacem fecerat ipse timor.
 At frustrà , quod eram , volui non esse videri :
 Prodebat causam perfida lingua suam.
 Dicebam quoties , *non novi* , nosse fatebar :
 Contra se testis lingua negantis erat.
 Sed licet esse , meo , quod eram , convincere ore.
 Impietas aliud visa probare fuit.

Tunc

Tunc quoque me domini pietas (quis credere possit?)
Non est ex merito passa perire meo.

Flexit amans oculos, meque inter vincula spectans,
Plùs nostri est visus, quàm memor esse sui.

Non torvam speciem, non præ se mœsta ferebant
Ora minas, culpæ signa nec ulla meæ.

Vultus erat, qualem misereri credere possim,
Et dari placandi spem mihi velle sui.

Quis mihi tunc, superi, concussit pectora motus?
Sensimus: ille oculis me miserantis erat.

Tunc ego me demùm cœpi sentire nocentem:
Tunc animo demùm lux fuit orta meo,

Nec mens venisset melior, nisi tanta fuisset,
Et major domino, quàm mihi, cura mei.

Frustra me crebris monuisset cantibus ales:
Sic ego, non avium voce monendus eram.

Egredior: læsamque fidem, turpemque timorem
Execror, & tanti conscia tecta mali.

Turpiter evasi, quæ me quoque ferre decebat
Vincula: peccando deteriora tuli.

Hinc grave supplicium, perjuræ discere mentis
Cogor, & iratum quid sit habere deum.

Ex illo madet os lacrymis, semperque madebit,
Et brevior luctu vita futura meo est.

ELEGIA VI.

Fragilitatem suam agnoscit, & deplorat.

DIcebam, memini, geminos revolutus in ortus
Jordanis versis ante recurret aquis,
Quàm violem te sancta fides, victusque timor
Signa feram domini deseruisse mei

Ver-

Vertere Jordanis, flexoque relabere cursu:
 Deserui Domini prodita signa mei.
 Nec mihi Romulei fascēs, strictæque securēs,
 Nec mihi fecerunt arma, virique metum.
 Vocibus ancillæ (res indignissima dictu)
 Cessimus: Heu! ubi tunc ille superbus eram?
 Qui me laudaram, qui nil, nisi magna, loquebar
 Carnifices audax inter & arma mori:
 Omnia spernebam, quæ possent cumque timeri;
 Ducebamque animis inferiora meis: (bar:
 Plus quoque, quæ loquerer, demens mihi posse vide-
 Concidit exiguo spiritus ille metu.
 Nec saltem primum, quamvis terrore careret.
 Congressum viris sustinere meæ.
 Non cedit primis percussa securibus Ilex,
 Nec nisi multiplici vulnere victa cadit.
 Firma diu perstat, nec iniquo pressa fatiscit
 Pondere Tænaris cæsa columna jugis.
 Nequicquam vento rupes pulsatur, & imbri:
 Indejecta manet, tutaque mole sua est.
 Non minùs his fortis credi, dicique volebam;
 Quæ me dejiceret, vox satis una fuit.
 Quod si me iudex, quod si me plena rogasset
 Curia, causa minùs nostra pudenda foret.
 Lumina percelit septum terrore tribunal,
 Forma que iudicii, quod timeatur, habet:
 Quæsitōr iudex, lictōres, vincula, carcer,
 Nomina sunt, quorum terret, & ipse sonus.
 Nunc me serva levi prostravit fœmina verbo.
 O pudor! imbelli vulnus ab hoste tuli.
 Si mihi dixisset quisquam: te fœmina vincet,
 Deque tuis spoliū viribus illa ferret;
 I quoque dixissem, cerva venare leonem,

Inque fugam dama verte sequente canes.
 Et tamen evenit, fieri quod posse negavi:
 Prostrati titulum cerva leonis habet.
 O! ego quàm non sum, quod me miser esse putavi!
 Flammaque de stipula quàm brevis orta mea est!
 Viribus heu! adii majora pericula nostris:
 En rudis illorum, nec mihi notus eram.
 Quid possim, didici: me causa levissima fregit:
 Exitus & est fastus flenda ruina mei.
 Intrepidus stabam: stantem levis impulit aura?
 Sic damno cæpi doctior esse meo:
 Quid sumus? aut qua spe meditamur grandia parvi.
 Esse aliquid falsò nostraque, nosquè rati
 Cur nos decipimus? Cur nobis, quidlibet ausi
 De nobis stultè credere, verba damus?
 Nil magnum nostræ possunt promittere vires:
 Sponte sua, nullo concutiente, labant.
 Si Deus auxilio est, tunc omnia possumus omnes,
 Si non est, sine re nomen inane sumus.

ELEGIA VII.

Dolet se occasionem peccandi non vitasse.

HEi mihi! Cur plùs quàm possum, me posse putavi?
 Cur nimium de me credulus ipse fuit?
 Cur ego me præceps in aperta pericula misi,
 Nec Domini voces me tetigere mei?
 Admonuit quoties: tua te fiducia perdet:
 Destituet vires impetus ille tuas?
 Vera quidem monuit, se me meus ardor agebat:
 Plùs sibi, quàm magno credidit ille Deo.
 Quis me cogebat sceleratæ accedere turbæ?

Thomas Pblador

Quis

Quis detestandæ limen adire domus?

Fugissem meliùs; levior fuga culpa fuisset:

Perfidæ causas præbuit ille locus.

Hic mihi, dedecoris quæ pars non ultima nostri est,

Naufragii scopulus foemina facta fuit.

Foemina prima novo dirum scelus intulit orbi:

Perdedit humanum foemina prima genus.

Exitio fuit illa mihi; mihi tempus in omne

Principium flendi, materiemque dedit.

Illius exemplo miles quoque multa rogavit,

Multaque me falso compulit ore loqui.

Infestis odiis dominus, furiisque patebat,

Et quisquis domini pars erat ulla mei,

Debueram vires; nisi mens mihi nulla fuisset,

In tam præcipiti tempore nosse meas.

Crystallus tenui levitè percussa lapillo

Frangitur: infirmis causa pusilla nocet.

Non benè rimosæ decurrunt æquora puppes:

Non benè lapsantes fulcit arundo pedes.

Imposito glacies oneri non apta ferendo est,

Quam primo leviter frigore vinxit hyems.

Quæ stat, & in summa tantum fundatur arena,

Subruet impulsam ventus, & unda domum.

Per vada, per scopulos, si pandit lintea ventis,

Fertur in exitium sponte carina suum.

Corporibus sanis afflant contagia virus:

Qui sapit hæc, vitet: proximitate nocent.

Discite posteritas, exemplo discite nostro,

Per non tentandam non dare vela viam.

Nemo sibi credat, nec adire pericula fidens

Audeat; exitium, qui sibi fidit, amat.

Hæc mihi si monito meliùs præcepta fuissent:

Non mea nunc forsàn naufraga cymba foret.

ELE-

ELEGIA VIII.

Occasionem probandæ fidei à se neglectam esse, dolet.

AH potius nocitura mihi quàm tecta subissem,
 Ultima submotum me tenuisset humus!
 Aut subitus languor nervos solvisset euntis!
 Aut ruptum cita mors impediisset iter!
 Non ego nunc seris perjuriam nostra querelis,
 Nec domini flerem signa relicta mei.
 Impia me diræ læsit vicinia turbæ,
 Et nox ambigui plena timore mali.
 Quid miser incuso, tempusque, hominesque, locumque?
 Prima mali, & gravior sum mihi causa mei.
 Ipse locus causam virtutis præbuit, & quæ
 Multa rogans ursit, quisve, vel unde forem.
 Tunc ego, si quando, poteram monstrare, quis essem.
 Explorant stabilem tempora dura fidem.
 Ventorum furiis, & mixta grandine nimbis
 Obvia radices altiùs arbor agit.
 Qui tenuis primùm fuerat, similisque moranti
 A Borea vires concitus ignis alit.
 Strenuus ancipiti Martis certamine miles.
 Se probat: implacidis nauta peritus aquis.
 Quis juvenes nosset, quibus olim flamma deperit.
 Si non tentassent flammaque, resque fidem?
 Pastor Jesseides præit virtutibus annos,
 Invidiam soceri passus, & arma sui.
 Sic ego debueram quidvis superare ferendo,
 Temporaque in laudes vertere dura meas.
 Nec tamen aut fornax nobis, ignesque parati,
 Aut lateri fuerant tela timenda meo.
 Strenuè bellator verbo prosterneis uno,

I nunc , atque aude cum moriente mori
 At benè forsis eram ; nec ad ulla pericula pallens.
 Dum lingua tantùm res mihi gesta fuit.
 O quantò meliùs , cui nuper facta videndi
 Copia , quem nunquam viderat ante diem !
 Ille suùm est medicum defendere fortiter ausus,
 Quem violare fui turpiter ausus ego.
 Ille oculos tribuit , non omnibus utile munus,
 Qui lacrymis causas sepè dedere suis :
 At mihi Divinæ fontem cognoscere lucis,
 Utque Dei verum sit genus , ipse Deus.
 Nec miles , nec serva mihi convicia fecit :
 Acribus exceptus vocibus ille fuit.
 Bissenos inter proceres , Sanctumque senatum
 Dux ego ; pars nostri non erat ille chori.
 Non ego pontificum vultus , quos ille , subivi,
 Nec mea sub duro iudice causa fuit.
 Quæ me perjurum verbo percelluit uno,
 Sordida contemptæ fœmina sortis erat.
 Sæpè ego quærentes studui celare , quis essem ;
 Non illi pietas dissimulata metu est.
 Ille relaturum se nil impunè sciebat :
 Pœna fuit capiti nulla parata meo.
 Ille sibi medio steterit in discrimine præsens :
 Me levis incerti perdidit umbra mali.
 Heu quid agam , cum ververibus , strictoque tyrannus
 Tentabit nostram barbarus ense fidem ?
 Cum mea nudatæ , terre bunt ora secures,
 Aut crux supplicio fortè parata meo ?
 Cum trux impietas uncos , ignesque , rotasque
 Proferet in sævas ingeniosa neces ?
 Un veteres redeant animi , diffidimus illis,
 Suspectam didicit lapsus habere fidem.

Tunc animos mihi, magne Deus, tunc suffice vires,
Aut ego, quod timeo dicere, rursus ero.

ELEGIA IX.

Ad galli cantum se lacrymis tenere non posse, fatetur.

EVocat auroram nimium mihi cognitus ales,
Vicinum quoties sentit adesse diem.
Auroram, lacrymasque meas simul evocat ales,
Nec lacrymis oritur certius illa meis.
Tunc vitreo frondes hument, & gramina rore:
Et mea consueto lumina rore madent.
Admoneor sceleris, quod, dum mihi vita manebit,
Mœroris semper causa recentis erit.
Omnia tunc subeunt tristissima noctis imago,
Et scelus, & sceleris conscia tecta mei.
Aut ego Pontificum videor scelerata subire
Limina, quôque prius, palidus esse metu:
Aut famulos inter jurantia dicere verba
Perfidus, & gentem dissimulare meam
Et modò sacrilegis mœrens excedere tectis,
Pectora quæ infesta sæpe ferire manu:
Et modò fusus humi, vacuoque abjectus in antro
De me, deque meo crimine multa queri
Omnia cùm subeant, domini ramen ora recursant
Sæpius & lapsum respicientis amor.
Tunc pariter redeunt gemitus; lacrymæque per ora,
Ceu data tunc primum causa fuisset, eunt.
Est suavis signis: pellunt obliviam rerum,
Quodque semel factum est, non meminisse vetant.
Te quoque, nostri generis lacrymabilis autor
Tristitia, dicunt, non posuisse modum.

Sæpe dies veniens lacrymantem, sæpe recedens

Reperit: ante oculos arbor, & anguis erant.

Ausus eras tangi vetitum decerpere pomum;

Oraque lethifera conscelerata dape.

Credibile est, visos in qualibet arbore factus

Luminibus lacrymas elicuisse tuis,

Credibile est, quoties tibi se tulit obuius anguis,

Ob veteres anguis te genuisse dolos.

Sic quoties cantat, quasi perfide, diceret ales

Immemorem culpam non sinit esse meam.

Culpa quidem vetus est, sed tam nova semper oberrat,

Ut memor in lacrymis totus abite velim.

Perfidia nostræ, quam quondam, certior index,

Non surdis, ut tunc, auribus ille canit.

Quid tamen est illo nobis opus indice? Numquam

Peccati vox est parva futura mei.

Hæc mihi vox trepidas semper circumsonat aures:

Hæc mihi, quæ feci; nocte, dieque refert.

Cùmque meos renovet nullo non tempore fletus,

Flere tamen luctus est medicina mei.

ELEGIA X.

Ad S. Petrum, ut lacrymis modum ponat.

Petre, quid assiduis delictum fletibus urges,

Nec tristi cessant imbre madere genæ?

Causa (nec id nescis) tua te quoque iudice tuta est:

Conciliat læsum culpa professa Deum.

Non hominum ritu, Deus impatibilis iras,

Irarum quamvis est data causa, fovet,

Sontibus est semper facilis, veniæque paratus;

Quot videt admissi pœnituisse sui.

Sæpe erat in totas sparsurus fulmina terras:

Unius ut lacrymas vidit, inermis erat.

Sæpè reos morbis, & iniquisideris æstu,

Sæpè armis voluit perdere, sæpè fame;

Avertere malum lacrymæ, pœnasque remissit,

Et posuit justas ira coacta minas.

Cum lacrymis quæcumque Dei venit ante tribunal

Causa, patrocínio tuta potente venit.

At tibi, quæ pridem veniam meruere, Deumque

Placarunt, lacrymæ, fine, modoque carent.

Utque per atritas rivum sibi ducit arenas,

Quæ riguo manat fonte perrennis aqua;

Sic excessa tibi sulcos duxere per ora,

Ex oculis imbres; qui tibi semper eunt.

Non est quod metuas: domini clementia victa est:

Materiam luctus sustulit illa tui.

Mille notis in te veterem testatus amorem est,

Qui nihilo nunc est, quàm fuit antè, minor.

Illè ubi post Erebi vires, mortisque subactas,

Conspicuum, multa se tibi luce dedit.

Num te corripuit? Num, *vane*, aut *perfide*, dixit?

Num memor est visus criminis esse tui?

Num, tibi quos dederat titulos, aut munus ademit,

Quo rerum arbitrio tradita summa tuo est?

Ne tibi mens anceps, ne spes dubitabilis esset,

Quanta tibi pacis pignora quoque dedit!

Ipse tibi voluit, simul atque à morte revixit,

Defferri vitæ nuncia prima suæ.

O quoties coram dulcem saturavit amorem,

Tractandosque artus, vulneraque ipsa dedit!

O quoties, & quæ tecum fuit ille locutus,

Pasce meas, toties cùm tibi dixit, oves!

Dixerat, amissam si de grege senserit unam,

Per sylvas quærit, per sata pastor ovem
Si reperit, gaudens humeris ad ovile reportat.

Inventamque gregis totius instar habet.

Hæc te pastoris profugam quærentis imago

Tangat, & amissam reperientis ovem.

Reperit, inventumque suo præfecit ovili:

Certius iudicium pacis an esse potest?

Quid quod in assueto captanti gurgite pisces

Adfuit: & dulci te recreavit ope?

Nox erat in cassum vano consumpta labore,

Et, radiis undas sparserat orta dies.

Dextrorsum pueri jam retia mittite,

Mittitis, & subitum retia mersit onus.

Verba suprema suis cum stans in vertice montis

Diceret, hos inter tu quoque primus eras.

Tunc tibi complexus iterumque iterumque ferèbat,

Et, quæ mille dabat signa, favoris erant.

Tunc tibi præ reliquis, (& quid dare majus habebat

Comisit pretium sanguinis ipse sui.

Quod si sunt aliquod veniæ miracula signum,) est.

Nunc quoque, quàm quondam, plus tibi posse datum

Tunc precibus fassis, tactuque potente fugabas

Omne genus morbi, nunc satis umbra tuo est:

At cum te victum feralis carcer haberet,

Quæ domino de te, quantaque cura fuit?

Dicta dies aderat, quæ te suprema manebat

Nec spes effugii, nec modus ullus erat:

Captivum ærati postes, vigilesque tenebant:

Arctabant nexas ferrea vincla manus

Aliger è Coelo præstò est tibi: fulgor ab illo

Protinus, evicta nocte, diurnus erat.

Surge, age, festina, sumptasque, ait, indue vestes,

Et fulge, nilque time: me duce, tutus eris.

Vincula verant, dicturus eras, creberque satelles

Excubat ætatas pervigil ante fores.
Ducentem sequeris, nec quiquam sensit euntem:

Sopierat vigiles somnus, & alta quies.
Liber abis fassus, quamvis manifesta videres,

Crede vix oculis te potuisse tuis.
Ipse Deus vinclis ultrò tibi brachia solvit:

Et dubitas animi vincla soluta tui?
Singula quid referam? Venia te reddere certum,

De tot pignoribus pars satis una potest.
Desine (pacatum persuadent omnia numen)

Deterere assiduo, desine, tunc ore genas.
Forsàn, & hinc tua spes possit minor esse videri,

Ceu domini motus non satis esset amor.
Crede, quod est: tua naufragio subducta carina est:

Incolumis portum jam tenet illa suum.

ELEGIA ULTIMA.

8. Petrus causam reddit, sicut à lacrymis temperare

A Regnorum inmeritò; numquam non justa, recensque,
Donec eror, flehdi causa futura mihi est.

Non prius hos oculos lacrymas, quam victa relinquet,
Illarumque idem, qui motus hujus erit.

Nec mihi priscorum superent si sæcula patrum,
Lux veniet siccis ulla videnda genis.

Non equidem dubito: lacrymis respexit amarus.
Quem toties falso fasimus arcus Deus.

Ne spes deficeret, ne mens inferta labaret,
Mille dedit nobis signa faventis amor.

Vidi ego paccatos vultus, visosque notavi

Ple-

Plenaque blanditiis verba loquentis erant.
 Non tamen idcirco, lacrymæ suspendite cursum:
 Non ego si possim, vos tamen ire vetem.
 Torrentes, rivosque aliquando cursus, & unda
 Deficit: exhaustis alveus aret aquis.
 Nulla dies semper nimbis equalibus humet:
 Sæpe fugat Boreas nubila, sæpè Notus.
 At vos perpetuis, lacrimæ, mihi currite rivis:
 Currite: quod fundat, vena perennis habet.
 Vos ego, donec erunt, quæ sunt in corpore vires,
 Vos oculo fundam deficiente senex.
 Non me, cur lacrymer, solo de crimine nata
 Causa movet, quamvis hæc quoque causa movet.
 Qui flendi causam solum putat esse dolorem,
 Fallitur, & sensus nescius ille mei est.
 Sunt alli fontes, usuque invenimus illos:
 Acrius ad lacrymas, quam dolor, urget amor:
 Ille meis oculis humentes evocat imbres,
 Perque genas, fontis more perennis, agit,
 Vividus, & fervens effuis ignibus ignis
 Obruitur: lacrymæ sunt in amore faces.
 Testis Jesseides nobis, quas moverat illi,
 Culpa prius lacrymas, continuabat amor.
 Audierat lamenta deus, gemitusque precantis:
 Dixerat, & vates, culpa soluta tua est.
 Num tamen idcirco lacrymas retinebat euntes,
 Aut minor in cursu, quam fuit antè, dolor
 Ducebat vigiles inter suspiria noctes,
 Infesta tundens pectora sæpè manu.
 Regia nocturno rorabant stragula fletu:
 Rorabant medio vultus, & ora die.
 Horrebant artus Tyrio pro murice setis.
 Squallidaque aspro pulvere facta coma.

Tunc quoque cùm resonas feriebat pectine chordas,
 Quod lyra pulsa dabat, flebile carmen erat.
 Ante oculos illi commissæ cædis imago,
 Et violata toti fœdera semper erant.
 Nec quasi lenito dubius de lumine flebat:
 Jugis erat flendi causa, fuisse reum.
 Qui toties, & tot lacrymas, planctusque cïeret,
 Nesciretque modum, sensus amantis erat,
 Transfuga sic luget, qui fors regemque, fidemque
 Prodidit, & supplex ad sua castra redit.
 Si quid adhuc superest generosæ mentis in illo,
 In regem si non excidit omnis amor:
 Perfidix quamvis concessa est gratia, mœret;
 Et sibi quam veniam rex dedit, ipse negat.
 Seque quod à signis vecors defecerit, odit:
 Hoc memori fixum pectori vulnus alit.
 Regia, qua fruitur, nutrit clementia lectum,
 Vitæque cur miserò sit quoque acerbam, facit.
 Turpe licet facinus pulcris absterserit ausis;
 Vera tamen ^{facinus} vox est: perfidus ille fuit.
 Hoc est quod cruciat, stimulisque tenacibus ægrum
 Conficit; hoc redimi sanguine posse velit.
 Pejor causa mea est: domini clementia major:
 Meque aliquis fletum sistere posse putet.
 Ipse mihi, lacrymas inhibe, si dicat obortas:
 Deprecer, usque adeo flenda ruina mea est:
 Ut spes, & veniæ tot jam data pignora nobis
 Ire vetent illas, ire jubebit amor.
 Non eadem est ratio lacrymas in amore tenere,
 Et damni sensu: fortiùs ille movet.
 Immemor est damni, tumido quod in æquore fecit
 Institor, amissas dum reparabit opes:
 Verum si quis amet, læsisse dolebit amantem

Tunc

Tunc quoque, cùm fuerit conciliatus amor.
 Nec semper lacrymas oculis dolor exprimit, ille
 Tempore decrescit: tempore crescit amor.
 Crescit immensum, si quæ fert vulnera læsus,
 Non nisi muneribus vindicat illa suis.
 Contingit hoc nobis: non vindex numinis ira
 Perjurum trifido perculit igne caput:
 Nec mihi jus regni, nec summum munus ademit,
 Crimine quæ nostro perdere dignus eram.
 Nec leviter saltèm durissima quæque merentem
 Arguit, aut vultu tristia signa dedit.
 Quin etiam verbis ultrò est solatus amicis,
 Offensæ visus non meminisse suæ.
 Credibili majora dedit; possimque videri
 Flagitiis illum demeruisse meis.
 Quid mihi splendidus, quàm quod dedit, ille dedisset,
 Parte fides nulla si mea lapsa fore?
 Si vincit, & posita jam stantem ad verbera veste,
 Texissem objectu corporis ipse mei?
 Si factis animos, promissaque magna probassem,
 Altaque signassem sanguine verba meo?
 Posteritas credes ne reo tot signa favoris,
 Et data post ruptam præmia tanta fidem?
 Sim lapis, aut durum mihi sit pro pectore ferrum,
 Si mea me lacrymas sistere causa sinat.
 Tempore se nullo, nullis se flectibus unquam
 Egerit à læso motus amore dolor.

FAMIANI STRADÆ E SOCIETATE JESU.

Facinus Hispani Ducis.

TU verò Hispanis plusquàm Maurusia campis
Arma moves truculentus Arabs, fontesque, lacusque.

Et totum galeis Boetim victricibus hauris,
Quo magis Alphonsus sibi credita moenia lustrat,
Impiger, & latè Mauro defendit ab hoste
Carthejam deñsa dudùm obsidione gementem:

Ecce per hostiles resono clamore phalangas
Attollit plausus, atque inter barbara sistra
Captum ostentari puerum videt. Ilicet arsit,
Ut natum pater agnovit; sat nota micantis
Cæsaries capitis; neque fallunt viscera patrem.
Illum inter comites (& erat hæc una superstes
Alphonso proles) agris dum fortè pererrat,
Abstulerant hostes, nunc circum moenia ductum
Objiciunt patris ante oculos? gladiisque minantur,
Ni dedat, quam non longùm tutabitur, urbem;
Acturos sese nati intra viscera ferrum,
Et patrium charo sparsuros sanguine vultum,
Expavere alii atque animum subiere parentis:
Exuit ipse parens: torvo quin lumine Mauros
Despectans, mene, inquit, deterrere putastis,
Venales animæ, & dominos mutare paratæ?
Si me fecisset proles centena parentem,
Staret & hostili natorum turba sub ictu;
Nil me propterea recti de tramite flectant,
Exarmentvè ducem lacrymæ, mortesque meorum:
Moenia sunt ferro, non patris viscera nato

Ag-

Aggredienda : meam per me concidite prolem,
 Dilaniate artus : æquate & vulnera membris,
 Et semel Alphonsum majorem discite patre.

Hæc dicens subito vagina liberat ensem,
 Flatoque minax ; rabies si tanta cruoris,
 Cædisque innocuæ stimulat præcordia , fertum
 Hoc , ait , accipite : & ferrum de mœnibus altis
 Projecit pater : inde suos , & tecta revisit
 Securus , potuitque paratæ accumbere mensæ.

Obstupuerè acies , tonitruque similia rauco
 Alphonsi vox illa fuit , ferrumque cadentis
 Fulminis in morem spectantem exterruit hostem.
 Mox animi rediere truces , subiitque pavoris
 Ira locum : certum est ulcisci in prole parentem.
 Tum ferrum in venas pueri nil tale merentis,
 Et frustra palmas ad mœnia nota levantis
 Immergunt , donumque paternum in viscera condunt,
 It subito ad Cœlum clamor , quantusque nivali
 Fit sonus , incubuit Boreas cum stridulus. Ossa,
 Tantus ad aspectum cædis dolor urbe resultat.
 Evocat Alphonsum fragor , atque in mœnia currit:
 Et nati aspiciens letho languentia membra, (illum
 Quamquam , animo reddit usque pater ; tamen excutit
 Dux melior : civesque objurgat ; hoc erat , inquit,
 Quod veluti capta comploravistis in urbe ?
 Vosne , puerque meus casu penderis ab uno ?
 Illum ego nutribam patriæ : jam reddidi & urbi.
 Hæc , reor infensum placabit victima numen.
 Dixit , & extemplò ad convivia cœpta revertit.

O ingens anime , ò fato insuperabile pectus!
 Digna erat hæc scribi Bruti sub nomine virtus,
 Ni foret Alphonsi , moresque referret Iberos.

MATHIÆ CASIMIRI SARBIVII

è Societ. Jesu.

O D E

è rebus humanis excessus.

Humana lingua tollite præpetem
 Nubesque, ventique: ut mihi devii
 Montes resedere, & volanti,
 Regna procul, populosque vastos
 Subegit aer: jam radiantia
 Delubra divum, jam mihi regiæ
 Turres recessere, & relictæ in
 Exiguam tenuantur urbes,
 Totasque, qua se cumque ferunt vagæ,
 Despecto gentes. O lacrymabilis
 Incerta fortuna! ò fluentum
 Principia, interitusque rerum!
 Hic ducta primis oppida mœnibus
 Minantur in Cœlum: hic veteres ruunt
 Muri que, turresque hic supinas,
 Penè cibus sepelivit arcæis,
 Hic mite Cœlum, sed rapidæ ruunt
 In bella gentes; hic placida sedent
 In pace, sed latè quietos
 Diræ lues populatur agros.
 Hic penè tellus tota micantibus
 Ardet, sub armis; stans acies adhuc
 Pendente fatorum sub ictu,
 Et dubito furor hæsitavit
 In bella passu. Parte alia recens

Jam

Jam mista Mavors agmina mutua
 Collissit in mortem, & cadentum.
 Cæde virum, cumulisque latos
 Insternit agros: hic Mareotica
 Secura merces æquora navigant,
 Portusque certatim frequentes
 Centum operis, populisque fervent,
 Nec una Marti causa, nec unius
 Sunt arma mortis: bellat adulteræ
 Ridentis è vultu voluptas,
 Inque Helena procus ardet orbis.
 Hic verba bellis vindicat: hic canis,
 Heu! vile furtum: se mala comparant;
 Rarum sub exemplo superbit,
 Ne sceleris scelus instar omne est,
 Eous illinc belligera latet
 Sud classe pontus: jam Thetis ænea.
 Mugire flammaram procella, &
 Attonitæ trepidare cautes,
 Et ipsa circum littora percuti
 Majore flectu. Sistite barbari,
 Ferroque, neu simplex, & igni, &
 Naufragio geminate fatum,
 Parumne tellus in miseris patet
 Immensa mortes? Hinc miserabili
 Quasata terrarum tumultu
 Stare pavent, titubantque regna:
 Unàque tandem funditùs obruunt
 Cives ruina. Stat tacitus cinis,
 Cui servus inscribat viator:
 Cum populo jacet hic, & ipso
 Cum rege regnum. Quid memorem super
 Infusa totis æquora portibus

Utg

Urbes inundare, & repenti
Tecta deum sonuisse fluctu,

Regumque turres, & pelago casas
Jam jam latentes? Jam video procùl
Merceisque differri, & natantem
Oceano fluitare gazam,

Alterna rerum militat efficax,
In damna mundus. Cladibus instruit
Bellisque, rixisque, & ruinis
Sanguineam Libitina scenam,

Suprema donec stelligerum dies
Claudet theatrum. Quid morer hæcenus
Viator aurarum, & serenas
Sole domos aditurus, usque

Humana mirer? Tollite præpetem
Festina vatem tollite nubila,
Quà Solis, & Lunæ labores
Cœruleo vehit æthra campo.

Ludor? Sequaces an subeunt latus,
Feruntque venti, jamque iterùm mihi
Et regna decrevere, & immensæ
Ante oculos periere gentes;

Suoque semper terra minor globo
Jam jamque cerni difficiles, suum
Vanescit in punctum? O refasum
Numinis Oceanum! ò carentem

Mortalitatis portubus insulam!
O clausa nullis marginibus freta!
Haurite anhelantem, & perenni
Sarbivium glomerate flectu.

R. P. JOACHIMI MUNIATONII,
Ordinis B. Mariæ de Mercede Redempt. Captivorum,
atque in Complutensi Academia Vespertinæ
Cathedræ moderatoris,

RESIPISCENTIS PECCATORIS

ELEGIA.

NOX silet illunis, nigrescunt prata tenebris:
Omnia sunt terris mersa sopore gravi.
Astra latent cœli, tellus obstruitur umbris;
Per deserta feror quid titubante pede?
An præstat revocare gradum? nam septa periclis
Stulta ovis incedo, nulla pericla timens.
Quin etiam cœlo veluti latratibus instant
Aligeri, & gaudent munera obire canum.
Heu! fuge crudeles dentes, fuge cæca barathra:
En peccoris prædo gressibus urget: abi.
Sibilus auditur pariter: pastoris an ille?
Pastoris certe de grege solliciti.
Sed tamen invitor blandè mulcentibus auris,
Et mihi (sint quamvis debia) prata juvant.
Gramina odora trahunt: sed num latet anguis in herba?
Flore aspis (memini) condita virus alit.
Quo ferar, ignoro; video [meliora, proboque;
Deteriora sequar: lex pia, sancta, vale.
Ora lupi nimirum amplectar & ispida, cæcus?
Horrida nec superis hæc prohibere lubet?
Hæc pastor pateris? nedum non horreo sævos,
Sed propero in rictus (heu!) misera agna lupi?
Sed refert meminisse olim cùm morsibus ille

Me

Me peteret , rabidâ cum fremeretque fame.
 Discerptos nedum mandit sub dentibus artus,
 Sed latebras animæ , viscera , corque tegens.
 Bellua nec silvis alitur crudelior ulla:
 Esca aliis corpus , mens tamen sca lupo.
 Ergo ades huc pastor , miserans mi pastor ades dum:
 Infremit (horresco) bellua , pastor ades :
 Stridentem fundam circum caput affer in orbem:
 Durus diffindat tempora dura flex:
 Vox quoque coelicolæ (quid enim nisi leta supersunt?)
 Ferte mihi dextras vos quoque coelicolæ.
 Agni pastoris mater , conjuxque , sororque,
 Errantis pariter mater amata gregis,
 In mea ne inquirat pastor fac crimina vindex:
 Hircinis vixi moribus : agnus ero.
 Hircus sum foetens : fac mater , ponere villos,
 Et mores olidos ; candidus agnus ero. *duo*
 Fac vellam lacrymis rigidas è pectore setas,
 Averser villos , leneque vellus amem.
 Sic acceptus ero ignato , pecorisque magistro :
 Ut muter , precibus (nam potes) affer opem.
 Vicisti pia mater , io ! precibusque juvasti:
 Gnatum exorasti : fronte serenus adest.
 En ovis augustæ cervici imponor , amatque,
 Succollans humeris me leve pastor onus.
 O favor ! ò jucunda salus ! ò miru voluptas !
 O mea nobilitas ! delitiumque meum !
 Indulgete choris , aulæ stellantis alumni,
 Phosphere , Phoëbe , soror , lumina cuncta poli.
 Instaurata dies , jam pulsus emicat umbris ;
 Excusus somno luce nova recreor.
 Restat avernicolis tumpantur viscera monstris,
 Carnificumque voret dæmona livor edax.

Vin-

Vinclis tartareis cæco conclusus, & Orco.
Erepta præda faucibus indoleat.

Agentis animam angustiae, ejusdem Authoris.

ELEGIA.

NUM moriar, quamvis spirans, vivamne cadaver;
Addubito, certi mens statuitque nihil.
Affixus lecto resupinor vertice ad astra:
Mortua sic fermè membra, humata jacent.
Lugeo, discrucior, doleo, gemo, torquor, angor:
Tristia sic tristem vivere signa monent.
Escas, & calices fastidio, respuo, damno:
Jamque mei oblitum vivere posse putes?
Decolor os, patulæ nares, oculique natantes,
Labraque hiant, dentes obriguere diù.
Munera nulla manus, exercent brachia nullum,
Auris surdescit, nescia lingua loqui.
Egelidus toto dilapsus corpore sudor
Liquitur; & pingui gurgite flumen agit.
Difficilis cruciat, quæ olim recreaverat artus,
Effringens crateis pectoris aura mei.
Turpidus ignescunt flammis frigentia membra.
Ustulor, an vivo? frigeo, num morior?
Semianimis patior vitæ, mortisque dolores:
Utramque ut patiar, vitæque, morsque fugit.
Corpore sic vexor; sed tortor acerbior urget,
Demergitque animum grandior unda meum.
Tubor Avernicolis circumdatus undique larvis,
Sphingeis cerno novas, anguipedesque viros.
Jam propter lectum, immanis, niger imminet Orcus;

Y

Fau-

Faucibus expector præda voranda suis.
 Sed levia hæc spectanti offensi iudices ora :
 Heu timor ! heu pallor ! concurrit osa tremor.
 Quas prius horrebam , commitar faucibus Orci,
 Dum terrens ponat vindicis ira dei.
 Sed turba terrifico sonitu quid clangit ad aureis?
 Evocat hic iudex , te , joachime : veni.
 Collige vasa citò : edictum irrevocabile suadet;
 Nunc gradire gradum : jam mora nulla datur.
 Qui potero ? tabulis qui expunxi nomina nulla :
 Ære gravor domini : quid mihi consiliis
 Sunt conturbatæ rationes temporis , ultrà
 (Terribile æs suadet) copia nulla mihi.
 Sed benè mecum agitur : jam iudex ipse benignus
 Hæc prænosse dedit nunc mihi , cum valeo.
 Ergo donec ero , tabulis incumbere donet:
 Ut ceris abeant nomina cuncta , fleam.

EJUSDEM AUTHORIS.

In mulierem mæcham dominicum iudicium.

E P O P Æ J A.

Turba furens animis rabido clamosa fragore,
 Moreque venantum cursu qui instante fatigant
 Incautam , imbellem cervam , sternuntque sagittis,
 Insidiisque , canumque crebris latratibus instant;
 Haud aliter miseram juvenem denso agmine stipant
 Degeneres Judæ nati , plauduntque repertam.
 Egregiam verò laudem præda ampla meretur!
 Sistitur illa tibi , iudex æquissime Christe.

(Hoc

(Hoc tantum mulier felix) demissaque vultum,
 Jam prius ipsa sui iudex dat lumina terræ,
 Sanguine ceu crimen luat, ora pudore colorans.
 Gens inimica operi accingit, fraudumque perita,
 Arcem virtutis gemino petit ariete Christi.
 Seu, ait, hanc damnat iudex; crudelis habetur:
 Seu solvit; vindex legis non integer audit.
 Ergo hunc præmeditata dolum, dehinc talibus infit:
 Quam cernis, mulier, vindex accerrime legum
 (Proh scelus! ò crimen! res est indigna relatu)
 Ausa est (num dicam?) thalamos, fidemque jugalem,
 Ausa est, ausa, inquam, furto temerare procaci:
 Usque adeò frontem fricuit, posuitque pudorem;
 Usque adeo Veneris vitæ nutriverat ignes,
 Ut nec hili faceret nomen vāsana mariti.
 Sed quid id audenti, legis contemnere jura?
 Hæc sed tu nostri: (siquidem audis jura Magister
 Et tua legis amor flammis præcordia pascit)
 Ergo neci adjecit lex vindex flagitiosam,
 Mollia concutiens ut tempore saxeus imber,
 Quas meruit pœnas, polluto è sanguine poscat.
 Integer, audisti, iudex cum crimine pœnam,
 Hactenus è nostra quidquid re duximus esse.
 Nunc quia se partes anceps via fudit in ambas,
 Nobisque ingenium mite indulgentibus esse
 Consulit; at prohibet sancta observantia juris:
 At tu, cui meliore luto præcordia Titan
 Finxerit, ætatem & vincat prudentia solers,
 Arbiter hic nobis tanto in discrimine cense.
 Quis tibi nunc sensus, mulier, cum talia fantur?
 Fracta molles quatit æger anhelitus artus,
 • Reddere, & elinguis scelus excusabile nescit.

Pectore sed gelidum , mulier , jam pone timorem,
 Causa vetat forte eventum sperate secundum:
 Sed tua res agitur mihi sub iudice : fide.
 Territa quòd paveas , est excusabilis error:
 Nempè oculis hauris humanos undique vultus;
 Velatur verò Deitas , & dextera , quæ olim
 Condidit antiquum pro sera prole parentem,
 Et luteam digitis dignatus volvere molem,
 Viveret ille suo limus de flamine jussit.
 Sic monuit miserum numquam diffidere sontem,
 Illius arbitrio ut te fidèntissima credas:
 Namque vides digitos commistos pulvere rursus:
 Cor in humum , & facies simul inclinata recumbunt:
 In putrem glebam prono cum pectore fertur,
 Et recreans fabri recreari dextra videtur.

Matura iudex : (orator perfidus urget)

Tunc erectus ait , simulans præfigere *theta*:
Hæc capitis damnum quoniam peccaverit , esto:
 Flagitii hæc tanti rigidus pronuncia iudex.
 Indutos tamen errantis , fragilisque patronum,
 Pollutis , inquit , manibus multare licebit,
 Esseve vindicibus violatæ crimine legis?
 Res factu indigna , si culpa indignâ relatu.
 Ergo agite ; quisquis vestrum sit criminis expertus,
 Hic quasset primus saxo crepitante cerebrum:
 Dextera sons , sontem caveat prosternere letho.
 Nunc latebras animæ quisque exploraverit imas.
 Noverit at nullum me crimen posse latere.

Obstupuere omnes , convictique ora premebant:
 Ac veluti cœli rector , cum sæpè corusca.
 Fulmina vibravit dextera quo maxima motu
 Concita terra , feras fugientes cursibus ignes

Ege-

Egidus stravit pavor : hæc vox ignea Christi
 Perculit haud aliter mostra : & terrore fugavit,
 Majorem parvis pudibunda exemplo secutis,
 Ille et experiens , mulier , jam carpere pectus :
 Non ita difficiles auras , hostesque fugatos,
 Pollicitam sibi non dubitat spem læta monere.
 Ales Chaonius veluti fugisse recurvos
 Ungues accipitris , ceu contigit , additur ultrò
 Humano gremio , nil fidens teritus alis :
 Sic mulier , Christi quamvis abstineat ulnas
 Conscia delicti ; figit tamen oscula plantis,
 Igniculosque experta noyos , dulcesque ; tenerosque,
 Elanguet , faturque oculis , vox faucibus hæret.

Quàm roseo vultu Christus dignatus , & ore ;
 An te , inquit , mulier , pollutam crimine quamquam,
 Damnavit iudex ullus ? Quibus illa reponit :
 Est ausus nullus : sunt nimirum , ò bone , cuncti
 Flagitiis vincti , & me forsàn crimine vincunt.
 Tu verò , sceleris qui pellis corde vel umbras,
 Tu superis ipsis (quantum fas suspicor) ortus,
 Quid tandem statuis ? Ceco vel conde sepulchros,
 Sive jube accipiant miseram spelæa ferarum :
 Ridibus aut pateam terrentis præda leonis,
 Induere iratos modò nolis : lux mea , vultus,
 Quam semel ore tuo miti , placidoque besti.
 Perge modò (audacter dicam) perge , exere viris,
 Et quantum possis (at summum posse fatebor)
 Fac laceros artus , discerptos disjice nervos.
 Erranti tantum familiæ ne irascere , posco.

I , Servator ait , sceleris vestigia turpant
 Si qua tuum pectus , jubeo tandem irrita suntò
 Sed cave , ne sordes admittas pectore rursus.

Nunc me exorasti : sed inexorabilis olim,
 Promeritas pœnas renovantis crimina poscam.
 Scire vocare gradum , superasque evadere ad aurâs.

GLOSEMA SUPER ILLUD CARMEN,
 quod Is. 42. legitur : Non erit tristis,
 neque turbulentus.

EODEM AUTHORE.

NON erit tristis , neque turbulentus:

Nam licet ductus tibi , ut dolorum,
 Occulet vultus , hilares , & alta
 Gaudia conde.

Non erit tristis , neque turbulentus,
 Namque dum corpus læceratur extrâ,
 Arce suprema fruitur beato
 Munere pectus.

Non erit tristis , neque turbulentus,
 Quisque hos mores imitatus , artus
 Dum sibi duro laniantur ungue,
 Sidera spectat.

Non erit tristis , neque turbulentus,
 Qui sua solùm probitate lætus
 Sustinet sævi rabiem furoris,
 Invidiamque.

Non erit tristis , neque turbulentus,
 Qui suis victor lacrymis acerbis
 Pœnitens gaudet malefacta mergi,
 Scandat ut æthra.

Non erit tristis , neque turbulentus,
 Quem dolor sævus , velus ignis aurum,

Pur-

Purgat à noxis, fruiturum at olim
Ignibus almis.

Non erit tristis, neque turbulentus,
Contudit qui Hydram indomiti appetitus,
Et vehens albis rapitur quadrigis,
Jam Jove dignus.

Non erit tristis, neque turbulentus,
Sibilis si quem petulans theatrum
Excipit, nullus tamen ipse jacta
Probra moratur.

Non erit tristis, neque turbulentus,
Melle qui in tinctas fugit illecebras;
Felle, & imbutas didicit, legitque
Aspera quæque.

Non erit tristis, neque turbulentus,
Una quem virtus cupidum moratur
Conscium quem inter peritura dona
Sola perennat.

Non erit tristis, neque turbulentus,
Si tuis, JESU, meritis resurgam,
(Mortuus quondam) redivivus auram
Carpere puram.

BREVE RHETORICÆ

COMPENDIUM.

LIBER PRIMUS.

Rhetorica est ars, vel doctrina dicendi.
 Dicere est, ornate, graviter, & copiose loqui.
 Officium Rhetoricæ est, dicere appositè ad persuasionem, finis persuadere dictione.

Artis materia est, in qua omnis ars, & ea facultas, quæ conficitur ex arte, versatur; ut Medicinæ materiam dicimus esse morbos, ac vulnera.

Materia oratoris ad dicendum, subjecta quæstio est.

Quæstionum duo sunt genera, alterum infinitum, quod Græci Thesin, Cicero propositum vocat, alterum certum, & definitum; quod Hypothesim illi, Latini vel causam, vel controversiam appellare solent. Thesis est, in qua aliquid generatim quæritur, ut: an expetenda sit eloquentia? Causa est, quæ certis temporibus, actionibus, negotiisque cernitur, ut: an Socrates jure fuerit ab Atheniensibus damnatus? Causarum tria sunt genera; exornationis, deliberationis, & judicii.

Genus exornativum, quo ad aliquem laudandum, vel vituperandum utimur, aliter demonstrativum, & encomiasticum appellatur; cujus partes sunt duæ, laus, & vituperatio.

Genus deliberativum est, in quo suademus, dissuademus, hortamur, dehortamur, petimus, & commenda-

damus. Ejus duæ sunt partes, suasio, & dissuasio.

Genus judiciale est, in quo accusamus, aut defendimus.

His addi potest genus didascalium, quod non tantum complectatur quæstionem finitam, sed etiam ad infinitam extendatur, & ad quamcumque rem de qua possit disseri ratione. Hoc genere continentur Theses: hoc Theologi disserunt de Deo, Angelis, Anima, Fide, Spe, Charitate, cæterisque virtutibus.

Debet orator causam, seu Hypothesin, ad Thesin revocare; v. g. ut probem Aristotelis Philosophiam esse perdiscendam, primo probabo Philosophiam esse perdiscendam.

Quinque sunt Rhetoricæ partes, & quasi membra eloquentiæ: Inventio, dispositio, eloquutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est, rerum verarum, aut verisimilium excogitatio, quæ quæstionem probabilem reddant. Dispositio, rerum inventarum in ordinem distributio. Eloquutio est, idoneorum verborum, & sententiarum ad inventionem accomodatio. Memoria est, firma orationis perceptio. Pronuntiatio est, corporis, & vocis ex rerum, & verborum dignitate moderatio.

DE INVENTIONE.

Primum oratoris munus est, invenire quid dicatur, tum, ut doceat auditorem, tum, ut fidem faciat, tum, ut permoveat, & in sententiam suam pertrahat. Fidem faciet orator argumentis, movet amplificatio- nibus, incitando aut ad voluptatem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem.

Ar-

Argumentum est, probabile inventum ad faciendam fidem, vel ratio rei dubiæ faciens fidem, id est, quo res dubia demonstrari potest. Fides est, firma opinio; opinio est, imbecilla assensio. In proposito fidem solum facit orator, in causa verò fidem, & motum. Argumentatio est argumenti explicatio. Locus est sedes argumenti; locos dicimus propositiones majores, seu axiomata, & quædam argumentorum promptuaria.

Argumentorum alia insita dicuntur, quia in eo ipso, de quo agitur, hærent, alia remota, quæ extrinsecus assumuntur.

Loci argumentorum insitorum sunt sexdecim: alia enim sunt à definitione, alia à partium enumeratione, alia à notatione, alia à conjugatis, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex forma, alia ex adjunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione majorum, aut parium, aut minorum.

Loci argumentorum remotorum Quintiliano sunt sex, præjudicia, fama, tormenta, tabulæ, jusjurandum, testes.

Definitio est oratio, quæ rei naturam breviter exponit, ut: *Rhetorica est ars dicendi, ergo est utilis.*

Argumentorum à partium distributione est, cum aliquid in partes suas distribuitur; ut virtus in prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam; v. g. *Omnis virtus oritur aut ex prudentia, aut justitia, aut fortitudine, aut temperantia: calliditas ex nulla earum oritur: ergo calliditas non est virtus.*

Notatio, Græcis Etymologia, est, quæ verborum ori-

originem inquirat, ut : *Consul dicitur, qui consulit patriam : Piso non consulit patriam : ergo Piso non est Consul.*

Conjugata dicuntur, quæ sunt ex verbis generis ejusdem; ejusdem generis verba sunt, quæ orta ab uno variè commutantur; ut sapiens, sapienter, sapientia. Cic. *Si pietate summa tribuenda laus est, debetis moveri, cum Q. Metellum tam pie lugere videatis.*

Genus est, quod duas, aut plures partes sui ipsius communione similes amplectitur, quæ formæ dicuntur: virtus est genus: justitia, prudentia, fortitudo, temperantia, formæ. Arg. *Virtutis laus in actione consistit: ergo prudentiæ laus in actione consistit.* Forma est pars generi subjecta; v. g. *Quod justitia est, virtus est: punire reos est justitia: ergo est virtus.*

Similitudo, quæ traducit ad rem quampiam aliquid ex re dispari Ovidius.

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum.

Tempore sic duro est inspicienda fides.

Argumentorum à dissimilitudine est, cum à re dissimili argumentamur, ut *Barbarorum est in diem vivere: ergo Christianorum consilia, ac cogitationes ad sempiternum tempus referri debent.*

Contrariorum genera sunt quatuor, adversa, privantia, quæ inter se conferuntur, contradicentia. Adversa, quæ sub eodem genere plurimum differunt; ut virtus, vitium: *Virtus est amplectenda: ergo vitium fugiendum.*

Privantia sunt habitus, & ejus privatio; ut mors, vita; lux, tenebræ. Habitus dicitur id, quod aliquo modo rei inhæret, ut lux aeri, auditus auribus.

Privatio est ejusdem negatio, ut tenebræ, surditas. Arg. *Vita est dulcis: ergo mors amara.*

Re-

Relata sunt, quæ inter se necessarium habent ordinem, ac proinde unum non potest esse sine alio: ut dominus, & servus: creator, & creatura. Cicero. *Magna in accepto beneficio est gloria: ergo, & in dato.*

Negantia, quorum alterum ait, alterum negat: ut *Est homo, non est homo.* Arg. *Rhetorica est utilis; non igitur est non utilis.* Horum alterum necessario est verum, alterum falsum.

Adjuncta sunt ea, quæ cum re sunt conjuncta, sive rem antecedant, sive comitentur, sive subsequantur; ut locus, tempus, vestitus, comitatus, strepitus pedum, rubor, pallor, & ea, quæ rem circumstant, vel in hominis corpore aut animo sunt; ut virtus, vitia, forma, deformitas. Arg. *Visus est nocte cum armis domo prodire: ergo fecit eadem.*

Antecedentia, quæ sic antecedunt consequentia, ut cum ipsis necessario cohæreant, qua ratione ab adjunctis distinguuntur: adjuncta enim non cohærent cum rebus necessario. Arg. *Ortus est Sol: ergo est dies.*

Consequentia sunt, quæ rem necessario consequuntur, ut *dies est: igitur ortus est Sol.*

Repugnantia sunt, quæ neque certa lege, neque numero inter se dissident, qua ratione à contrariis, & dissimilibus discernuntur; ut amare, & odisse contraria sunt: amare verò, & nocere, aut lædere, aut convitiari, repugnantia sunt. Arg. *Amat illum: non igitur insectatur convitiis.*

Causa est, quæ sua vi efficit id, cujus est causa, ut vulnus mortis, cruditas morbi: cujus quatuor sunt genera: finis, efficiens, forma, materia.

Finis est, cujus gratia aliquid fit, ut studiorum finis scientia, belli pax. Arg. *Homo natus est ad beatam*

vitam ; ergo non ad pastum , & voluptatem.

Efficiens causa est , qua aliquid est ; ut Sol est causa efficiens diei , Deus mundi. Argum. *Mundus à Deo factus est ; ergo bonus. Sol est : ergo dies est.*

Forma est , per quam res est id , quod est , & ab aliis distinguitur : alia est naturalis , ut anima est forma hominis ; alia artificialis , ut forma domus , statuarum. Arg. *Canis non est præditus mente : ergo non est homo.*

Materia est , ex qua & in qua res sunt : sic æs , marmor sunt materia , ex qua fit statua ; corpus materia hominis , in qua est animus hominis. Arg. *Sunt statuarum : ergo & æs.*

Effecta sunt , quæ sunt orta de causis. Totidem sunt effectorum genera , quot causarum : sic pax est effectus finalis belli : dies solis , homo animæ , statua æris.

Ab effectu finis sic ducitur argumentum : *Rex cogit exercitum : ergo meditatatur bellum.* Ab effectu causæ efficientis sic : *dies est : ergo Sol est.* Ab effectu materiæ : *est mortalis : ergo constat materia.* Ab effectu formæ : *sentit : ergo habet animam.*

A comparatione majorum ducitur argumentum , cum contendimus , ut , id , quod valet in majori : valeat in minori. Virgil.

O passi graviora , dabit Deus his quoque finem.

A comparatione minorum , cum contendimus , ut id , quod valet in minori , valeat in majori. Horat.

Ut jugulent homines , surgunt de nocte latrones.

Ut te ipsum serves , non expergisceris.

Paria sunt , quæ æqualia , & æquè probabilia sunt ; ut , *fortitudo est amplectenda : ergo & temperantia.*

In affectibus movendis maxima existit vis oratoris,

ris, quod amplificatione fit. Amplificatio est gravior quædam argumentatio, quæ motu animorum conciliat in dicendo fidem. Ea & verborum genere conficitur, de qua alibi in tropis, & figuris dicemus: & rerum, quæ ex iisdem locis sumitur, è quibus eruuntur argumenta ad faciendam fidem.

Amplificatio à definitionibus conglobatis est, cùm plures definitiones cogeruntur. Cicero: *Ignari quid gravitas, quid integritas, quid magnitudo animi, quid denique virtus valeret: quæ in tempestate sæva quieta est, & lucet in tenebris, & pulsa loco manet tamen, atque hæret in patria: splendetque per se semper, nec alienis unquam sordibus obsolescit.*

Amplificatio à consequentium frequentatione est hæc Ciceronis: *Constitue nihil opis esse in hac voce: Civis Romanus sum; jam omnes provincias, jam omnes liberæ civitates, jam omnem orbem terrarum, qui semper nostris hominibus maximè patuit, ista defensione præcluseris.*

A contrariarum rerum conflictione est illa Ciceronis amplificatio: *Quis ferat inertissimos; homines fortissimis insidiari; stultissimus prudentissimis; ebrios sobriis: dormientes vigilantibus?*

Sic à cæteris locis peti potest amplificatio.

In exornationis amplificatione ii loci tractandi sunt, qui movere possint expectationem, admirationem, & voluptatem. In cohortationibus, bonorum, ac malorum enumerationes, & exempla valent plurimum. In judiciis accusatori ferè quæ ad iracundiam, reo, quæ ad miserationem pertinent.

DE PRÆCEPTIS EXORNATIONIS.

Latum est genus exornativum, sanèque varium, ut quod ad laudandos claros viros, improbosque vituperandos, suscipiatur.

In hoc animi motus leniter tractantur, resque amplificentur, & ornantur.

Laus hominum dividitur in tempus, quod ante eos fuit, quoque ipsi vixerunt; in his autem, qui vita functi sunt, etiam quod est insecutum. Ante hominem patria, parentes, majoresque erunt, quorum vel respondisse nobilitati, vel humilius genus nobilitasse factis dicemus. Adde, quæ responsis, vel oraculis, vel signis ante ipsum futuram claritatem promiserunt.

In vita duci laus potest ab infantia, ab educatione, ab indole, qua jam à primis annis magnum virtutis speciem dederit: à præceptoribus, ab optimarum artium studiis, à triplici denique bonorum genere, corporis, fortunæ, atque animi.

Corporis bona sunt valetudo, vires, forma, & his similia; qui hæc habuerit, laudabitur, quòd bonè illis sit usus: si non habuerit, quòd sapienter caruerit: si amiserit, quòd moderatè tulerit.

Fortunæ bona sunt, opes, divitiæ, propinqui, amici, potentia, gratia, cæteraque hujusmodi; quorum rectus usus laudabitur.

Animi bona virtus sunt, & rectè facta.

Mors ipsa ejus, quem laudamus, silenda non est, si quid in ea fuerit notabile. Deinde commemoranda, quæ mortem sunt insecuta, ut decreta virtuti præmia; erecta monumenta, habiti post mortem honores, res gestæ judiciis hominum comprobata, civium moeror,

ac

ac desiderium. Omnis ordo supradictus in vituperatione constabit tantum in diversum.

Urbes similiter atque homines laudantur : nam pro parente est conditor , & multum auctoritatis habet vetustas. Corporis , & fortunæ bona , situs salubritas , amoenitas , munitio , opes , templa , ædificia , fluvii , aliaque similia : respondent animis bonis leges , & institutæ civium , mores , & studia litterarum.

DE DELIBERATIONE.

EXornationis præcepta multum ad sententiam dicendam valent. In deliberando finis est dignitas , vel honestas , quò omnia referenda. In suadendo , vel dissuadendo tria sunt spectanda , quid sit , de quo deliberetur ; qui sint , qui deliberent ; quid sit , qui suadeat.

Partes suadendi sunt quatuor ; prima ut doceamus fieri posse id , quod suademus , & facile esse ; secunda honestum ; tertia utile ; quarta necessarium. Si quid effici non possit tollitur deliberatio , quamvis honestum , & utile sit , & quæ perdifficilia sunt , perinde habentur , ac si effici non possent. Si non videatur necessarium esse , videndum quam sit magnum : nam quod permagni interest , pro necessario habetur.

LIBER SECUNDUS.

DE DISPOSITIONE.

INventis in rebus , quibus fides facienda est , de earum collocatione agendum ; suo enim quoque loco disponendum : sunt autem partes orationis quatuor.

tuor, exordium, narratio, confirmatio, peroratio. Duæ earum valent ad rem docendam, narratio, & confirmatio; ad promovendos animos duæ, exordium, & peroratio.

DE EXORDIO,

EXordium est oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquam dictionem. Id verò maximè fit, si auditor reddatur benevolus, docilis, & attentus. Benevolentia conciliatur aut à nostra, aut ab auditorum, aut ab adversariorum, siqui contradicant, persona, aut ab ipsa causa.

Dociles auditores faciemus, si apertè, & breviter causæ summam exponamus.

Attentos denique reddemus, si aut magna quædam, aut novo, aut necessaria proponamus, aut conjuncta cum iis, apud quos res agitur.

Causarum genera sunt quinque, honestum, humile, dubium, admirabile, obscurum: honestum, quod est de re honesta, ut de virtute aliqua, satis per se ad conciliationem valet. Humile, quod est de re vili, ut de cloacis expurgandis, in quo attentum facere debemus. Dubium, de quo dubitatur, turpene sit, an honestum; ut defendere patrem homicidam; quia pium est defendere patrem, impium homicidam; hic attentum facimus judicem. Obscurum, quod de rebus obscuris est, & difficilibus; hic docilem reddimus. Admirabile, quod est præter opinionem hominum; ut beatos esse pauperes; hic non sufficit recta benevolentiae postulatio, sed remediis opus est.

Unde exordii duæ sunt partes; principium, in quo recta benevolentiae, & attentionis postulatio est: & insinuatio, quæ subrept animis. Consilium ergo ex

Z

cau

causis sumetur : si causa laboravimus , persona subve-
niat : si persona , causa.

Exordia debent esse apta verbis , & instructa senti-
entiis ad alliciendum , incitandumque auditorem.

Exordiorum septem sunt vitia : vulgare , commune,
commutabile , longum , separatum , translatum , contra
præcepta.

Vulgare est , quod in plures causas potest accomo-
dari , ut convenire videatur.

Commune est , quod nihilominus in hanc , quàm in
contrariam partem causæ potest convenire.

Commutabile est , quod ab adversario potest leviter
mutatum ex contraria parte dici.

Longum est , quod pluribus verbis , aut sentienciis,
ultra quam satis est , producitur.

Separatum est , quod non ex ipsa causa ductum est ,
nec sicut aliquod membrum annexum orationi.

Translatum est , quod aliud conficit , quàm causæ
genus postulat ; ut si quis docilem faciat auditorem,
cum benevolentiam causa desideret.

Contra præcepta est , quod nihil eorum efficit , quo-
rum causa præcepta de exordiis traduntur.

In genere judiciali ex ipsis causæ visceribus sumen-
dum exordium conciliando iudicem , nec semper exordio
utendum , ut in honestis causis , & in parvis , atque
frequentibus.

In demonstrativo exordia maximè sunt libera. In de-
liberativo aut nulla , aut brevissima.

DE NARRATIONE.

Narratio est rerum explicatio , & quædam se-
des , & fundamentum constituendæ fidei.
Oportet eam tres habere virtutes , ut brevis , ut aper-
ta,

ta, ut probabilis sit. Erit brevis, si constet simplicibus verbis, & si semel unaquæque res dicatur.

Erit dilucida, & aperta, si verbis usitatis, si ordine temporum servato, si non interrupto narrabitur.

Probabilis autem erit, si personis, temporibus, locis, ea, quæ narrabuntur, consentient: si cujusque facti, & eventui causa ponetur. Ciceroni placet, ut sit jucunda, & suavis: suavis erit, si habeat admirationes, expectationes, exitus inopinatos, interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, lætities, cupiditates.

In judiciis, si nota res, non adhibeatur narratio. In exornatione, narratio nulla, quæ consequatur exordium, nisi ea, quæ incidit, cum aliquid ejus, de quo loquimur, narrandum est.

In deliberatione privata narratio non erit.

DE CONFIRMATIONE.

Confirmatio præcipua pars orationis, in qua exponenda argumenta nostra, & contraria dissolvenda: ad quam rectè faciendam, cognoscendus est causæ status.

Status est quæstio, quæ ex prima causarum conflictione nascitur: ut *Milo occidit Clodium*, & *Milo non occidit Clodium*: è quibus nascitur hæc quæstio: *an Milo occiderit Clodium?*

Triplex est status causarum; conjecturalis, nominis, & qualitatis. Conjecturalis, in quo sit, necne, quaerimus: ut *sitne Clodius insidiatus Miloni?*

Nominis, vel finitionis, cum quid sit aliquid, & quo nomine afficiendum, investigamus: ut *sitne Julius Cæsar Rex, an Tyrannus?*

Qualitatis, in quo de utilitate, æquitate, honestate disseritur, deque contrariis; ut *reflene fecerit Romulus, cum fratrem interfecit?*

Ratio dicitur, quæ affertur à reo depellendi criminis causa; firmamentum, quod ab accusatore ad labefactandam rationem affertur. Ex rationis verò, & firmamenti conflictione oritur quæstio quædam, quæ judicatio appellatur.

Argumenta vero ita collocabit orator, ut firmissimum quodque sit primum, dum ea, quæ excellunt, servantur ad extremum. Siqua erunt mediocria, in mediam turbam conjiciantur.

Argumentatio est argumenti explicatio: conficitur, cum ex locis, aut certa, aut probabilia sumpseris. Hujus septem sunt species, syllogismus, enthymema, inductio, exemplum, epicherema, sorites, dilemma.

Syllogismus, qui & ratiocinatio dicitur, constat propositione, assumptione, complexione: *omne bonum est expetendum: eloquentia est bona: ergo expetenda.* Eam quidam quinque partibus constare volunt, adjunctes propositioni, & assumptioni probationem.

Vitavimus similitudinem, quæ satietatis mater est, non semper ordientes à propositione, sed interdum ab assumptione, nonnunquam à complexione.

Enthymema est syllogismi pars, vel syllogismus imperfectus, quia caret propositione, aut assumptione: *ut eloquentia est bona: ergo expetenda.*

Inductio est argumentatio, quæ ex pluribus collationibus pervenit, quo vult, hoc modo:

Ars tua, Typhi, tacet, si non sit in æquore fluctus.

Si valent homines, ars tua, Phæbe, jacet:

Ergo apparet virtus, arguiturque malis.

Exemplum est inductio imperfecta, in quo ex una re

sin-

singulari alia inducitur , hoc modo : *Deus perpeccit Magdalenæ poenitentiam agenti , ergo & tibi parcat.*

Epicherema est breviter comprehensus syllogismus : ut *sine causa dominum servus accuset.*

Sorites contra multas argumentationes convolvit certam vim.

Dilemma , in quo utrum concesseris , reprehenditur. Cicero. *Discede , atque hunc mihi timorem eripe : si verus , ne opprimar ; sin falsus , ut tandem aliquando timere desinam.*

Refutatio est reprehensio , per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur , aut infirmatur , aut elevatur.

Peroratio est extrema pars orationis ; hujus duæ sunt partes , amplificatio , & enumeratio. Enumeratio nonnunquam laudatori , suasori non sæpè , accusatori sæpius quàm reo , est necessaria : hujus duo sunt tempora , si aut memoriæ diffidas eorum , apud quos agas , vel intervallo temporis , vel longitudine orationis , vel frequentatis firmamentis vim est habitura causa majorem. Quæ repetemus , quam brevissimè dicenda sunt , & cum pondere aptis sententiis , & figuris varianda.

LIBER TERTIUS.

IN eloquendo excelentem eum putat Cicero , quí ita dicit , ut probet quod necessitatis est ; ut delectet , quod suavitatis ; ut moveat , quod est victoriæ. Tria enim sunt munera oratoris ; docère , delectare , movère : quorum unumquodque diversum dicendi genus desiderat imum , medium , summum.

Imo , id est humili , & tenui , sed subtili , & acuto utitur , qui docet. Hoc genere fiunt epistolæ , eclogæ ,

commentaria, comœdiæ, interpretationes, narrationes, sermones familiares.

Medio, id est temperato, & mediocri, utitur, qui delectat. Hoc genere scribuntur historiæ, orationes, generis exornativi, vel totæ, vel in parte, ut exordios, narratione.

Summo, id est, copioso, & pleno utitur, qui movet: hoc genere fiunt tragœdiæ, poemata heroica, orationes in genere judiciali, vel totæ, vel in aliqua parte, ut narratione graviori, confirmatione, confutatione, peroratione aciori, vel congressu graviorum personarum.

In elocutione spectandum, ut Latinè, planè, ut ornate, ut aptè dicamus.

Omnis orationis ornatus, aut est in singulis verbis, aut in conjunctis. Verba, aut propria sunt, & quasi nata cum rebus ipsis, aut vero translata.

Curandum oratori, ut verbis lectissimis utatur. Verborum simplicium alia natura sunt consonantiora, grandiora, nitidiora, quæ aurium judicio ponderanda sunt. Sic consonantius est *moderatio*, quàm *modestia*, grandius *profligatissimus*, quàm *mâlus*, nitidius *bos*, quàm *vacca*.

Obsoletis verbis, & poeticis rarè, & vix utendum in oratione.

Græci in fingendis vocabulis liberrimi, Latinis id vix licuit.

Tropus est verbi, vel sermonis à propria significatione in aliam cum virtute mutatio, ut *læta segetes*: nam lætitia hominum est propria; aliena verò à segetibus. Tropi sunt undecim, septem in uno verbo, Metaphora, Sineodoche, Metonymia, Antonomasia, Onomatopœja, Catachresis, Metalepsis. In oratione verò quatuor, Allegoria, Periphrasis, Hyperbaton, Hyperbo-

bole : quibus addunt Ironiam.

Metaphora, seu translatio, est, cùm nomen aut verbum transfertur ex loco illo, in quo proprium est, in eum, in quo proprium non est: *hic homo omnibus allatrat.*

Synecdoche tropus est, in quo ex parte totum, aut ex toto partem, aut ex antecedentibus sequentia intelligimus. Fit octo modis: ex parte totum intelligitur, ut ex tecto domus: huc pertinet cùm ex uno plures intelliguntur, ut Hispanus, pro Hispanis, aut genus è forma, ut Marmaricus leo, pro quovis leone; aut ex materia res universa, ut ferrum pro gladio. Contra verò ex toto pars, ut fons pro aqua: hunc spectat cùm è pluribus unus intelligitur: ut nos consules, pro ego consul: aut è genere species, ut ales pro aquila, ex antecedentibus sequentia intelliguntur. Virg.

Aspice aratro jugo referunt suspensa juvenci.

Ex sequentibus antecedentia. Idem.

Atque umbrata gerunt civili tempora quercu.

Metonymia est tropus, in quo causas per affecta, vel effecta per causas, vel ex eo, quod continet, id quod continetur, vel rem è signo intelligimus: causa pro effectu ponitur: ut inventor, aut author alicujus rei, pro re inventa, sic Bacchus pro vino, Ceres pro pane, Flacus pro scriptis ejus. Effectus pro causa, ut mors pallida, quia facit pallidos. Conticens pro contento, sic Roma pro Romanis, aut possessor pro re possessa. Virg.

Jam proximus ardet Ucalegon.

Aut signum pro re, ut toga pro pace; fasces pro magistratu.

Antonomasia ponit aliquid pro nomine, ut eversor Carthaginis pro Scipione. Si addatur proprium nomen, jam non erit Antonomasia, sed epithetum.

Onomatopæja, id est, fictio nominis, ut sibilus, Græcis inter maximas virtutes numeratur, Latinis vix permittitur.

Catachresis non habentibus nomen suum accommodat quod in proximo est, ut ædificare classem, vel equum.

Metalepsis, id est, transumptio ex alio in aliud, velut viam præstat. Virg.

Post aliquod mea regna videns, mirabor aristas.

Ubi aristas pro annis posuit gradatim ascendens ab aristas ad spicas, ab spicis ad segetes, ab his ad æstates, ab æstatibus ad annos.

Allegoria aliud verbis, aliud sensu ostendit. Virg.

Sed nos immensum spatium confecimus æquor.

Est duplex: aut tota, aut mista.

Ironia, quam illusionem vocant, contrarium verbis ostendit, ea aut pronuntiatione intelligitur, aut persona, aut rei natura. Cicero. *Verres homo sanctus, & diligens.*

Periphrasis est tropus, qui pluribus verbis explicat; quod uno, aut paucioribus dici potest. Idem.

Tempus erat, gelida quæ primum terra pruina

Spargitur.

Hyperbaton tropus est solis poetis relinquendus, qui verba dividit. Virg.

Septem subjecta trioni.

Hyperbole est ementiens superjectio. Virg.

Fulminis ocyor alis.

Modus tamen in laugendo, & minuendo adhiberi debet; etsi enim omnis hyperbole est supra fidem, non tamen debet esse ultra modum.

DE FIGURIS.

§ Figura est conformatio quædam orationis remota

ta

ta à communi, & primum offerente se rationi. Differt à tropo, quod figura propriis verbis fieri potest, quod non cadit in tropos.

Figuræ aliæ sunt verborum, aliæ sententiarum. Verborum figura mutatis verbis tollitur: sententiarum verò permanet, quibuscumque verbis uti velis. Verborum figura est, quæ ipsius sermonis insignita continetur perpositione.

Figuræ verborum tribus modis fiunt, adjectione, de-
tractione, similitudine.

FIGURÆ PER ADJECTIONEM.

¶ Repetitio est ejusdem verbi crebre à primo repetitio. Cicero. *Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas.*

Conversio, cum in idem verbum sæpè conjicitur oratio. Idem. *Pænos populus Romanus justitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit.*

Complexio, quæ repetitionem, & conservationem complectitur. Idem. *Quis legem tulit? Rullus. Quis majorem P. R. partem suffragiis privavit? Rullus.*

Conduplicatio est verborum geminatio. Idem. *Vivis, & vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.*

Traductio est, cum verba paululùm immutata ponuntur. Idem. *Pleni sunt omnes libri, plenæ sapientium voces, plena exemplorum vetustas.*

Sinonymia est cum verba idem significantia congregantur. *Ahiit, excessit, erupit, evasit.*

Polisyndeton, est schema, quod conjunctionibus abundat. Virg.

Tectumque, laremque.

Gradatio, cum gradatim sursum versum reditur. Ci-
ce-

cero. *Africano virtutem industria, virtus gloriam, gloria æmulos comparavit.*

FIGURÆ PER DETRACTIONEM.

¶ Dissolutio, vel Asyndeton est cùm demptis conjunctionibus dissolutè plura dicuntur. Cicero. *Gallia hujus virtuti, fidei, felicitati commendata est.*

Adjunctio, in qua ad unum verbum, quod primum, medium, vel postremum collocatur, plures sententiæ referuntur. Cicer. *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.*

Disjunctio; cùm unumquodque certo concluditur verbo. Idem. *Homerum Colophanii suum esse dicunt, Chii suum vindicant, Salamini repetunt.*

Sinecdоче, vel Præcisio, figura est, cùm subtractum aliquod verbum ex cæteris satis intelligitur. Idem. *Sermo nullus, scilicet nisi de te, quid enim potius?*

Sinæciosis, quæ duas res diversas obligat hoc modo: *tam deest avaro quod habet, quam quod non habet.*

FIGURÆ PER SIMILITUDINEM.

¶ Annominatio, vel Paranomasia, est, cùm verba paululum immutata, & deflexa in oratione ponuntur, *non leno, sed leo.*

Similiter cadens, cùm in eosdem casus verba cadunt, *egens virtutis, abundans felicitatis.*

Similiter desinens, cùm sive in nominibus, sive in verbis, sive in illis, quæ declinari non possunt, similes exitus sunt. Idem. *Audacter territas, humiliter placas.* Similiter cadens fit in nominibus, & verbis tantum; similiter defluens in omnibus orationis partibus.

Com-

Compar, Græcè Isocolon, habet orationis membra, quæ constant ex pari ferè numero syllabarum. Idem, *extrema hyeme apparavit, ineunte vere suscepit, media ætate confecit.*

Contra positum, vel antithetom: cùm singula singulis opponuntur. Idem. *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.*

Commutatio, cùm duæ sententiæ inter se discrepantes ita efferuntur ut à priori, posterior contraria proficiscatur. Idem. *Non ut edam, vivo, sed ut vivam, edo.* Danda opera est, ut parcè, & cùm res poscet, verborum figuris utamur: deinde sciendum, quid quisque in orando postulet locus, quid persona, quid tempus. Nam plerumque verbum cura derogat affectibus fidem.

FIGURÆ SENTENTIARUM.

¶ Figura sententiarum est, quæ non in verbis, sed rebus ipsis quandam habet dignitatem.

Interrogatio est, quæ non sciscitandi, sed instandi gratia assumitur. Idem. *Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra?*

Responsio, cùm aliud interrogandi ad aliud, quia sic utilius sit, occurritur, tum augendi, tum declinandi criminis gratia, ut, rogatus testis *an à reo vapulasset? Et quidem innocens, inquit. Quæro, an occideret hominem? R. latronem.*

Subjectio, cùm orator, vel interrogat se ipsum, & respondet sibi, vel, cùm alium rogaverit, non expectat responsum. Cicer. *Apud quem hoc dico? Nempe apud eum, qui cùm hoc sciret, &c.*

Occupatio, cùm id, quod abjici potest, occupamus, ut in Divinat. *Si quis vestrum, judices, miratur, ubi Ci-*

cero rationem reddit, cur ad accusandum descendat, qui semper defenderit.

Correctio, quæ tollit sententiam aliquam, & eam alia, quæ magis idonea videtur, emendat, & corrigit. Idem: *non enim furem, sed raptorem, non adulterum, sed expugnatorem pudicitie, non sacrilegum, sed hostem sacrorum.*

Dubitatio, cum dubitat, quid agendum, aut dicendum sit. Idem. *Quid primum querar; aut unde potissimum exordiar?*

Communicatio, cum aut ipsos adversarios consulimus, aut cum iudicibus deliberamus: ut *si vos eo in loco essetis, quid aliud fecissetis?*

Prosopopæja, personum ficta inductio, qua urbes etiam, & populi voces accipiunt, formæ item rerum, quæ corporis expertes sunt, ut fama, virtus.

Apostrophè, aversus à Iudice sermo. Cicero: *Quid tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica gladius agebat?*

Hypotyposis est illustris explanatio, rerumque quasi gerantur, sub aspectum subjectio. Idem. *Inflammatum scelere, ac furore in forum venit: ardebant oculi: toto ex ore crudelitas emicabat.*

Ethopæja, est imitatio vitæ, ac morum alienorum, sermonumque descriptio: nam in factis, & in dictis versatur. Idem. *O dii boni! Quam teter incedebat! Quam traculentus! Quam terribilis aspectu! Unum aliquem te ex barbaris illis exemplum imperii veteris, imaginem antiquitatis, columnen Reip. diceres intueri.*

Emphasis, Latine significatio est, cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur.

Jacuitque per antrum immensum.

E loci spatio Cyclopi magnitudo intelligitur.

¶ Sustentatio, est figura, qua diu suspenduntur auditorum animi, atque aliquid deinde inexpectatum sub-

subjungitur. Cicero. *Quid deinde, quid censeatis? Furtum fortasse, aut prædam aliquam? Mox subjecit, quod erat improbius. Interdum etiam re aliqua exaggerata ad aliquid levius descenditur.*

¶ Prætermisio, cum dicimus nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maximè dicimus. Idem: *Non queror diminutionem vectigalium, non flagitium hujus jacturæ.*

Licentia, cum apud eos, quos vereri, aut metuere debet orator, tamen aliquid pro suo jure dicit, quod eos minimè offendat. Idem pro Lig. *Vide quid licentiæ, Caesar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciæ.*

¶ Concessio, cum aliquid etiam iniquum videtur orator pati, atque concedere, ut quæ deinde dicturus est, graviora videantur. Idem. *Levia sunt hæc in hoc reo crimina, metum virgarum navarchus nobilissimæ civitatis pretio redemit, humanum: alius ne condemnaretur, pecuniam dedit: usitatum est.*

Ironia, cum contra ac dicis, accipi, & sentiri vis: differt à tropo, quod tropus brevior est, & apertior; at in figura totius voluntatis fictio est. Idem. *P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre potest; luget senatus, mæret equester ordo, tota civitas confecta senio est.*

Distributio, cum aliquid in plures partes distribuitur; quarum unicuique ratio deinde subjungitur. Idem. *Alexandro, neque in deliberando consilium, neque in præliando virtus deerat, non in dubiis apparebat sapientissimus; cum conflegendum esset cum hoste, fortissimus.*

¶ Permissio, cum alicui rei vehementer confidimus, & ostendimus nos eam tradere alicujus voluntati. Idem. *Ego judices, summum, ac legitimum causæ meæ jus omitto, vobis permitto.*

Aposiopesis, quam non ulli reticentiam appellant,
af-

affectus animi, vel iræ, vel sollicitudinis ostendit, idque tacendo. Virgil.

Quos ego: sed motos præstat componere flutus.

Deprecatio est, cum opem alicujus imploramus. Cicer. *Hoc nos metu, C. Cæsar, per fidem, & constantiam, & clementiam tuam, libera.*

Execratio, qua malum alicui precamur. Idem. *Dii te perdant, fugitive, ita non modo, nequam, & improbus, sed & fatuus, & amens es.*

Epiphonema est rei narratæ, vel probatæ summa acclamatio. Virgil.

Tanta molis erat Romanam condere gentem.

Exclamatio est, quæ significationem doloris, aut indignationis, aut admirationis, aut lætitiæ, aut alium animi motum conficit; idque aut narrata re, aut amplificata. Cicer. *O spectaculum miserum, atque acerbum!*

§ Apostrophe est, conversio orationis ab iis ad quos habetur, aut ad præsentem, aut ad absentem, aut ad inanimata. Idem. *Vos enim, Albani tumuli, atque lucii, vos, inquam, imploro, atque obtestor.*

DE COLLOCATIONE.

§ In collocatione necessaria sunt ordo, & junctura, ut oratio sit lenis, cohærens, & æqualiter fluens.

§ Ordinis observatio est in singulis verbis, & contextis. In singulis cavendum, ne decrescat oratio, & fortiori subjungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur. Verbo sensum claudere, si compositio patiatur, optimum; quod si asperum erit orationi consulendum.

§ Junctura concinna, & elegans erit, si verba extrema cum consequentibus primis ita jungamus, ut nec asperè concurrant; nec vastius diducantur, ut exercitus Xerxis; *ars studiorum: viro optimo obtemperare.* § Ultima

mæ syllabæ verbi prioris, ne sint primæ sequentis, ut *res inuisa visa sunt*. ¶ Monosyllaba, si multa sint, ut & disyllaba, malè continuabuntur. Item multa similiter cadentia, & disinentia vitiosa sunt.

Orator sic illigat sententiam verbis, ut nihil inane, nil inconditum, nihil in oratione sit redundans, hoc fit numero oratorio.

Aures, vel animus potiùs aurium nuntio quandam in se continet vocum omnium mensionem, cujus observatio numerosæ orationis artem peperit.

Versus certis legibus adstrictus est, in oratione nihil certum: nisi ut sententia aptè verbis comprehendatur: adeò, ut versum in oratione fieri, aut periodum ab hemystichio incipi, vitiosum putetur, numerosum tamen esse probatur.

Tot periodus numerosa sit, necesse est.

Initia optimè nascuntur à Dactylo, Cretico, Anapesto. Dochimus quovis loco aptus, dum semel ponatur. In extremo tres sunt servandi pedes, quos aut Choreos, aut Spondeos, aut alternos esse oportebit. Aristoteles Pæona ultimum, Cicero Creticum aptiorem putat.

Media periodo in humili oratione Jambus erit frequentissimus, Pæon in ampliori: in utraque Dactylis, Creticis, Dochimis, Spondeis locus est.

MEMORIA.

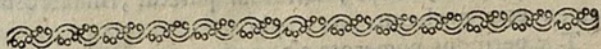
¶ Hæc cùm aliis artibus sit communis, quæ artificiosa est, oratoriæ artis pars existimatur.

Si tamen quis unam, maximamque artem memoriæ quærat, exercitatio est: multa ediscere, multa cogitare, & si fieri potest, quotidie, est potissimum.

PRO-

PRONUNTIATIO.

¶ A plerisque actio dicitur, sed prius nomen à voce, sequens gestu: hujus partes sunt vox, & gestus. Vocis mutationes totidem, quod animorum. Iracundia acutum vocis genus desiderat, incitatum, crebro incidens. Miseratio, ac mœror plenum, flexibile, interruptum, flebile, metu dimissum, hæsitans, adjectum. Voluptas effusum, tenerum, hilaratum. Gestus vocem sequi debet. Status erit rectus, ratus incessus, nec ita longus: excusio moderata, eaque rara, cervicum nulla mollities, nullæ argutiæ digitorum, in ore, & præcipue in oculis, maxima vis.

APPENDICULA.

CONTinens quosdam Latinorum Poetarum locos in Hispanum idioma metricè conversos: quos hic placuit adjungere, tum ne inutilia remanerent folia, quæ huic libello complenda typographo supererant: tum quia humaniorum litterarum studiosæ juventuti non parvi adjumenti, & oblectamenti fore existimavimus.

Ex Martial. lib. 12.

FRangere dum metuis, frangis cristalina: peccant.
Securæ nimium, sollicitæque manus.

TRADUCCION.

MUchacho , que con faltal
 Susto , que parece enredo,
 Solicitado del miedo,
 Quebras copas de cristal ;
 Te advierto que en caso tal
 Obres menos aturdido:
 Porque yo siempre he entendido ,
 Si es mas de lo conveniente,
 Que tropiezan igualmente
 El cuidado y el descuido.

Ausonius Epig. 14. De Lepore capto à cane marino.

TRinacrii quodam currentem in littoris ora
 Ante canis leporem cæruleus rapuit.
 At lepus : in me omnis terræ , pelagique rapina est;
 Forsitàn , & Coeli, si canis astra tenet.

TRADUCCION.

HUyendo un perro veloz
 Una liebre con afán
 Iba , y del marino can
 Cayó en el diente feróz.
 Aquí exclamó , pues , su voz:
 Contra mí en fiero tropél
 Se arma el mundo ; pues en él,
 Quando al Cielo quiera huir,
 Aun allí me ha de seguir
 Su canícula cruél.

Aa

Idem

Idem Ausonius , Epig. 73. De signo Jovis , & Alcone Medico.

Alcon hesterno signum Jovis attigit. Ille
 Quamvis marmoreus, vim patitur medici.
 Ecce hodie jussus transferri ex æde vetusta.
 Effertur : quamvis sit Deus , atque lapis.

TRADUCCION.

DE Jove el vulto , que hierro
 Formó de Artífice ufano,
 Tocó antes de ayer la mano
 De Alcon Médico por yerro.
 Hoy ya en hombros , como á entierro,
 Le llevan : ¡ caso fatal!
 Que no bastó á tanto mal
 Ser (que es todo lo posible)
 Ni como piedra , insensible;
 Ni como Dios , inmortal.

Idem Ausonius in Niobis statua.

Miraris , sum facta silex , quæ deinde polita
 Praxitelis manibus , vivo iterum Niobe.
 Reddidit artificis manus omnia , sed sine sensu;
 Hunc ego , cùm læsi numina , non habui.

TRADUCCION.

Niobe soy : ¿qué te dueles,
 Si en peñasco convertida,
 Me volvió á dar nueva vida

La mano de Praxiteles?
 Dieron sus doctos cincéles
 Nuevo ser á mi beldad;
 Pero sin alma, es verdad:
 Porque esa, segun estuve,
 Sin duda que no la tuve,
 Quando ofendí á la deidad.

Alciati Emblema 194.

Pietas in Parentes.

PER medios hosteis patriæ cum ferret ab igne
 Æneas humeris dulce parentis onus:
 Parcite, dicebat: vobis, sene gloria rãpto,
 Nulla erit; erepto sed patre, summa mihi.

TRADUCCION.

DEsde el funesto incendio de la patria,
 Por medio del ejército triunfante,
 Sobre sus hombros á su padre Anchises,
 Sacando Eneas, de piedad imagen:
 La dolorosa pérdida temiendo
 Del dulce peso con afecto amante,
 Entre el rezelo y el valor confuso,
 Decia así, mirando á todas partes:
 Dexadme ir libre, Griegos vencedores,
 Pues ha de ser la gloria de este lance,
 En vos ninguna arrebatár á un viejo;
 Y en mí infinita, libertar á un padre.

Idem

Immersus studiis, dicundo & jure peritus,
 Et maximus libello;
 Helianiram amat, quantum nec Thracius unquam
 Princeps sororis pellicem.
 Pallada cur alio superasti iudice, Cypri?
 Non sat sub Ida est vincere?

TRADUCCION.

Celio Jurisconsulto, alumno docto
 De la enseñanza sábia de Minerva,
 Entregado las noches y los días
 Al afán estudioso de las letras:
 A Helianira adora con todo eso,
 (¡Quién en sus años cosa tal creyera!)
 Quanto ni el loco Príncipe de Thracia
 Idolatra á su amada Filomena.
 ¿Para qué es repetir tantas victorias
 De hermosa? No bastaba, Venus bella,
 El que en el Tribunal de Ida frondoso
 Lograses, decisiva la sentencia?
 Sin duda que el dictamen, aunque ciego,
 De un viejo enamorado te hace fuerza:
 Pues con el parecer, bien que entendido,
 De un Juez mozo y galan, no te contentas.

LAUS DEO.

2

